

รายงาน การวิจัย

เรื่อง

วิถีชีวิตของชาวอีสาน (ใต้)

จาก ศีลาจาติก

นายสรเชต วรคามวิชัย

เสนอขอ

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ

2531

ห้องสมุด

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ

รายงาน การวิจัย

เรื่อง

วิถีชีวิตของชาวอีสาน (ใต้)

จาก ศีลาจาติก

นายสรเชต วรรณวิชัย

เสนอขอ

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ

2531

บทคัดย่อ

งานวิจัย เรื่อง "วิถีชีวิตของชาวอีสาน (ใต้) จากศิลาจารึก"

ทำการวิจัย นายสุรเชษฐ์ วรคามวิชัย

ความสำคัญ

ภาคอีสาน หรือภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย มีพื้นที่และประชากรประมาณ 1 ใน 3 ของพื้นที่และประชากรของประเทศไทยลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบติดต่อกัน เกือบจะเรียกได้ว่ามีแผ่นดินเป็นผืนเดียวกัน มีภูเขาบ้างเป็นบางส่วน แต่ไม่ทำให้เกิดความลำบากในการเดินทางไปมาหาสู่กัน และที่สำคัญที่สุด คือมีภาษาพูดที่เข้าใจกันได้ มีการออกเสียงแตกต่างกันไปบ้าง แต่พื้นฐานทางภาษาไม่ต่างกันมาก จึงมีความเป็นเอกภาพทางภาษาและวัฒนธรรมสูง

เนื่องจากการศึกษาทางประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา เราเน้นความเป็นชาติศูนย์กลางของอำนาจรัฐ คือ เมืองหลวงของประเทศในสมัยนั้นเป็นสำคัญ และเริ่มต้นที่สุโขทัย แมกอนสถปนาอาณาจักรสุโขทัย จะมีคนไทยอยู่ทั่วไป และมีการบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ เป็นตัวอักษรอยู่แล้วเราก็นึกถึงว่าเป็นยุคก่อนประวัติศาสตร์ของไทยอยู่ เพราะก่อนสุโขทัยผู้วิจัยเห็นว่าในท้องถิ่นอีสาน โดยเฉพาะอีสานใต้ ช่วงสมัยพุทธศตวรรษที่ 12 - 18 มีการรับเอาอารยธรรมอินเดียอย่างมั่นคง มีหลักฐานทางศิลปกรรม สถาปัตยกรรม และศิลาจารึกมากพอที่จะทำให้เราทราบถึงวิถีชีวิต ความเป็นอยู่และชุมชนได้เป็นอย่างดี ไม่เป็นการถูกต้อง

อย่างยิ่งที่จะเรียกขานนี้ว่า เป็นยุคทองประวัติศาสตร์ของไทย

ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้ศึกษาหาข้อมูลจากศิลาจารึก โดยเน้นจารึกภาษาสันสกฤต และภาษาเขมร ซึ่งใช้อักษรปัลลวะ และอักษรขอมเป็นตัวจารึกเพื่อให้ได้ภาพรวมของวิถีชีวิตชาวอีสานให้ชัดเจนที่สุดเท่าที่จะทำได้

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อให้ทราบสถานะของประชากรอีสาน โดยเฉพาะลุ่มน้ำชี - มูล ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 - 18 เป็นสำคัญ
2. เพื่อทราบถึงวิถีชีวิตของชาวอีสาน (ไท) อันได้แก่สภาพทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ในช่วงเวลาดังกล่าว
3. เพื่อเป็นแนวทางของการศึกษาคนควาเรื่องประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

ขอบเขตของการวิจัย

ด้านพื้นที่

เน้นอีสานใต้ หรืออีสานตอนล่างอันได้แก่ลุ่มน้ำชี และลุ่มน้ำมูล อันมีกองรอยการอยู่อาศัยของคนในอดีต เนื่องจากการแบ่งส่วนพื้นที่ปกครองในแต่ละสมัยไม่เหมือนกัน ผู้วิจัยจึงยึดหลักฐานทางประวัติศาสตร์ - โบราณคดีเป็นหลัก ซึ่งทำให้สามารถวิเคราะห์ความเหมือนและต่างกันทางวัฒนธรรม

ด้านจารึก

ผู้วิจัยได้จำกัดขอบเขตของตนเองลงเพียงในจารึกที่เป็นอักษรปัลลวะ

อักษรขอม และภาษาสันสกฤต - เขมร เท่านั้น ซึ่งพอที่จะนำไปสู่การสันนิษฐาน
ว่าชุมชนที่ใช้ภาษาและเกี่ยวข้องกับจารึกนี้ มีวัฒนธรรมเดียวกัน

กานเวลา

เนื่องจากจารึกที่พบในแถบนี้ส่วนใหญ่อยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 -

18 แต่มีหลักฐานของการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในแถบนี้ ก่อนเวลาที่ปรากฏในศิลาจารึก
ดังนั้นผู้วิจัยจึงจำกัดขอบเขตการศึกษาโดยยึด ช่วงปลายเป็นหลัก

วิธีวิจัย

1. ศึกษาและรวบรวมข้อมูลขั้นต้นเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานของชุมชนใน
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง หรืออีสานใต้ในสมัยพุทธ-
ศตวรรษที่ 18 ลงไป โดยใช้ข้อมูลจากภาพถ่ายทางอากาศเพื่อ
ทราบความหนาแน่นของชุมชนในสมัยนั้น ๆ
2. ศึกษา และรวบรวมข้อมูลจากเอกสารที่มีผู้ศึกษาและเผยแพร่มา
ก่อนเกี่ยวข้องกับชุมชนและวัฒนธรรมในอีกของชาวอีสาน
3. ศึกษาและรวบรวมข้อมูลทางโบราณคดีจากศาสนสถาน โบราณ
(ประสาธ - ปรากฏ) แหล่งอุตสาหกรรมเครื่องเคลือบดินเผา
โบราณ แหล่งถลุงโลหะโบราณ เป็นต้น เพื่อประกอบในการ
วิเคราะห์ชุมชน
4. ศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากศิลาจารึกที่พบในอีสานใต้หรือที่สันนิษฐาน
ว่าจะอยู่ในอีสานใต้มาก่อน ทั้งที่เป็นภาษาสันสกฤต และภาษา
เขมร ซึ่งจารึกโดยใช้อักษรปัลลวะ และอักษรขอมทั้งหมด เท่าที่

มีการอ่านและเผยแพร่ในรูปแบบต่าง ๆ และศิลาจารึกบางหลัก
ยังมิได้รับการเผยแพร่มาก่อน ทั้งนี้เพื่อความสมบูรณ์ในการตี
ความ

5. วิเคราะห์ข้อมูลที่ไ้มาโดยใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์
6. จำแนกและเรียบเรียงเนื้อหาจากข้อมูลที่ไ้และวิเคราะห์แล้วจัด
ลำดับความสำคัญเพื่อให้เป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่
ปรากฏ

สรุปผลของการวิจัย

การศึกษาวิจัย โดยอาศัยข้อมูลจากศิลาจารึกในเขตอีสานใต้ทำให้สามารถ
ไปได้ดังนี้

อีสานใต้มีประชากรอยู่อาศัยหนาแน่นมาตลอด อย่างน้อยก็ราว 3,000
มาแล้ว แม้ปัจจุบันความหนาแน่นของประชากรมีไคลคลงต่ำกว่าเป็นพื้นที่ที่มีประชากร
เบาแน่นที่สุดในประเทศไทย (ยกเว้น กรุงเทพฯ) หลักฐานทางจารึกจึงพบมาก
สุดเช่นเดียวกัน และศิลาจารึกที่มีอายุมากที่สุดใภาคตะวันออกเฉียงเหนือพบใน
องที่อีสานใต้เช่นเดียวกัน อันสอดคล้องกับความหนาแน่นของชุมชน โบราณที่อยู่ใน
ดเดียวกัน

ก่อนการเข้ามาของอารยธรรมอินเดีย พื้นที่อีสานใต้มีความเป็นปึกแผ่น
มั่นคง มีศาสนา และวัฒนธรรมเป็นของตนเอง จะเห็นได้จากระบบการตั้งถิ่นฐาน
การรวมกันอยู่เป็นกลุ่ม มีระบบป้องกันตนเอง โดยมีผู้นำกันคิณลอมรณ มีการ
เตรียมรับภัยธรรมชาติโดยการเลื ออกที่ตั้งอันเป็นเนินสูง แต่ใกล้ลำน้ำ ซึ่งสามารถ
ก่น้ำเข้าเก็บกักไว้รอบ ๆ ชุมชน มีเครื่องมือเครื่องใช้ที่ทำด้วยสำริด มีพิธีกรรม
ทางศาสนาดังจะเห็นได้จากการฝังศพ ซึ่งปรากฏมี เครื่องเซ่นไหว้ และเครื่อง
ชสำหรับบูชาฝังรวมอยู่ด้วย แต่ระบบศาสนาและวัฒนธรรมคงขาดเอกภาพ หรือ
าคผู้นำที่เข้มแข็ง เมื่อศาสนาพุทธและศาสนาฮินดูเข้ามาจึงแทนที่ศาสนาเดิมอย่าง
นิต วัฒนธรรมอื่น ๆ ของอินเดียจึงเข้ามาแทนที่วัฒนธรรมเดิมเกือบจะเรียไควา
ดเปลี่ยนเชิง

ศิลาจารึกแม้ว่าจะบันทึกเรื่องราวทางศาสนาเป็นส่วนใหญ่แต่เราก็
สามารถทราบเหตุการณ์และสถานที่ที่เป็นจริงของสังคม คือ ศาสนา เมื่อพูดถึงศาสนา

จึงเป็นสิ่งที่เลียงไม่ได้ที่จะต้องพูดถึงระบบการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมไปด้วย เพราะเป็นเรื่องเกี่ยวเนื่องกันอย่างยากที่จะแยกกันออก เรื่องที่พบในจารึกจึงอาจสรุปได้ดังนี้

1. เมืองและชุมชน

จารึกได้พูดถึงเมืองที่สำคัญหลายเมือง เช่น กษัตริย์นครชุม ลำปาง รัตนบุรี เป็นต้น เมืองต่าง ๆ เหล่านี้จะอยู่เป็นกลุ่ม โดยมีศาสนสถาน เป็นศูนย์กลางจำนวน และขนาดของชุมชนจะมีส่วนสัมพันธ์กันเป็นอย่างดีกับขนาดและจำนวนของศาสนสถาน รวมทั้งจำนวนของศิลาจารึกที่พบด้วย เช่น บริเวณปราสาทหินเขาพนมรุ้งและปราสาทหินพิมาย ซึ่งเป็นศาสนสถานขนาดใหญ่ มีมาตรฐานในการก่อสร้างสูง ก็พบชุมชนขนาดใหญ่จำนวนมากอยู่รอบ ๆ ด้วยและศิลาจารึกก็มีจำนวนมาก

2. กษัตริย์และเจ้านาย

จารึกได้พูดถึงกษัตริย์และเจ้านายหลายท่าน บางท่านก็เป็นกษัตริย์ปรากฏนามในลำดับกษัตริย์กัมพูชา เจ้าชายจิตรเสน หรือมเหศวรธรรมัน สิริยวรมัน (ที่ 1) เป็นต้น อันแสดงให้เห็นถึงราชอำนาจของกษัตริย์ในกัมพูชาแผ่มาถึงหรือไม่ก็เป็นการอ้างพระบารมี หรือราชอำนาจ ครอบงำราชอำนาจเทพเจ้า เพราะตามระบบเทวราชแล้ว กษัตริย์ทุกพระองค์จะมีฐานะเป็นเทพเจ้า การกล่าวถึงพระนาม จึงอาจเป็นการอ้างพระบารมีเพื่อวัตถุประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่งโดยเฉพาะนามของเทพเจ้าองค์ใดองค์หนึ่งเช่นกัน

พระนามของกษัตริย์หรือเจ้านายบางองค์ไม่ปรากฏนามในลำดับกษัตริย์ปกครองกัมพูชา แต่จารึกกล่าวถึงคุณสมบัติของท่านผู้กษัตริย์ จึงทำให้สันนิษฐาน

ว่าเป็นกษัตริย์ท้องถิ่น ที่มีอำนาจปกครองตนเองเป็นครั้งคราว ท่านนั้นคือ
กษัตริย์ ซึ่งปรากฏในจารึกพนมรุ้ง

นอกจากนี้ยังมีเจ้านายระดับต่าง ๆ เช่น โสมาทิตยะ ชัยสิงหรวม
ยติรวม เป็นต้น ซึ่งอาจได้รับแต่งตั้งจากกษัตริย์ในกัมพูชา หรือกษัตริย์
ท้องถิ่นก็ได้ หรือไม่ก็อาจเป็นการสถาปนาโดยผู้นำทางศาสนา

3. การปกครอง

การปกครองในอีสานใต้ในช่วงที่กล่าวถึงนี้มีความสำคัญอย่างยิ่ง
ว่าเป็นรูปแบบที่ถ่ายทอดออกมาในสังคมไทย นั่นคือระบบกัลปนา คือ การปกครอง
ศาสนาเป็นศูนย์กลาง สิ่งที่มีค่านำไปเก็บรักษาไว้ในศาสนสถาน ดังนั้นศาสน
านจึงเป็นแหล่งเก็บสะสมและถ่ายทอดมรดกทางวัฒนธรรมกษัตริย์หรือประมุขชุมชน
มีอำนาจขึ้นมาได้จะต้องอิงอำนาจทางศาสนาการจัดสรรที่ทำกินก็ทำในนามของ
ศาสนสถาน ผลประโยชน์ส่วนหนึ่งที่ใคร่จะต้องนำมามอบไว้กับศาสนสถาน ระบบ
กัลปนาภายหลังพัฒนามาเป็นระบบศักดินาในสมัยพระนครหรืออยุธยา

4. ศาสนา

ในอีสานใต้ ศาสนาพุทธและศาสนาฮินดูได้เจริญควบคู่กันมา
กิจกรรมทางศาสนาทั้งสองนี้บางอย่างแทบจะแยกกันไม่ออก ซึ่งคงเป็นเพราะช่วง
ศาสนาพุทธในประเทศอินเดียได้มีการปรับปรุงรูปแบบและแนวคิดจนเกิดเป็น
ฝ่ายใหม่ขึ้นคือ มัธยมยาน แนวคิดนี้ก็ได้แพร่เข้ามายังอีสานใต้ด้วยลัทธิคันถระ มี
ปฏิบัติกันอยู่ทั่วไปอันส่งผลเป็นมรดกตกทอดมาในสายเลือดของชาวอีสานปัจจุบัน ที่ถือ
ศาสนาเพื่อความขลัง ความมีเสน่ห์อยู่ยังคงกะทันเป็นต้น

ศาสนาสถานทั้งแบบพุทธและแบบฮินดูจำนวนมากยังคงเหลือมาให้เห็น
อยู่ในปัจจุบัน อันเป็นแบบสถาปัตยกรรมท้องถิ่นทั้งงดงาม และมีค่าให้เราได้ศึกษา

อยู่จนทุกวันนี้

5. ผู้นำทางศาสนา

ผู้นำชุมชนที่ถาวร คือ ผู้นำทางศาสนา ซึ่งจาริกเรียกท่านเหล่านี้ว่า บัณฑิต ท่านเป็นศูนย์รวมพลังประชาชนทำให้มีการก่อสร้างศาสนสถานที่ใหญ่ ๆ ใ้คสำเร็จ ท่านเป็นผู้ที่ใคร่สมบารมีมา จึงเป็นการง่ายที่จะชักชวนศาสนิกชนให้เข้ามาทำประโยชน์ในศาสนสถาน ดังที่ปรากฏ บัณฑิตเหล่านี้บางท่านเป็นผู้ประกอบราชพิธีสำคัญในแกษตริยหลายองค์ รวมทั้งพิธีราชาภิเษกด้วย ท่านเหล่านี้ใคร่แก่วิการบัณฑิต นเรนทราธิบดี หรียญะ เป็นต้น

6. ชื่อ - ฐานะของทาส

จาริกโคกถาวมาถึง ทาส หรือ "ชฎ" คือผู้จงรักภักดีต่อเทพเจ้าในศาสนา ทว่าหน้าที่รักษาวลประโยชน์ของวัด ถ้าเป็นชายมักมีคำนำหน้าว่า "โฆ" ถ้าเป็นหญิงมีคำนำหน้าว่า "โค" ชื่อที่ผู้วิจัยได้รวบรวมจากศิลาจารึกมาแล้วไว้นี้ เพื่อให้เห็นว่าชื่อคนสมัยเมื่อราว 1 พันปีมาแล้ว ยังคงเป็นชื่อที่ทันสมัยจนมีนำมาใช้ในปัจจุบัน

7. ขนบธรรมเนียมประเพณี

ขนบธรรมเนียมประเพณีเป็นสิ่งที่ถ่ายทอด และสืบทอดกันมาได้นี้ประโยชน์ต่อสังคม จากจาริกจะเห็นว่าขนบธรรมเนียมประเพณีหลายอย่างได้การถ่ายทอดและอนุรักษ์ไว้ในปัจจุบัน เช่น การไหว้ครู การบวงสรวงต่อเทพเจ้า การบวชเป็นเณร การชุกฺสระในศาสนสถาน การฉลองและกิจกรรมเทศกาล การถือฤกษ์ยาม เครื่องเซ่นบูชา การมียศ - ตำแหน่ง มาตราวัด เป็นต้น ซึ่งล้วนเป็นขนบธรรมเนียมประเพณีที่ตกทอดมาจนถึงปัจจุบัน

8. สรุป

จากหลักฐานในจารึกนี้จะเห็นว่าอารยธรรม และประชาชนมีและ
 ยอาศัยอยู่ในอีสานใต้อย่างหนาแน่นและมั่นคงเมื่อราว 1,000 ปีขึ้นไป และ
 เคลื่อนย้ายลงสู่ที่ลุ่มชายทะเล อันเป็นที่อุดมสมบูรณ์กว่าเดิม จนได้มีชุมชนและ
 อาณาจักรใหม่เกิดขึ้น เช่น ลพบุรี และอยุธยา อารยธรรมที่เคยแพร่หลายอยู่ใน
 ภาวไนยจึงได้ถูกนำไปปรับปรุงใช้ในท้องถิ่นเหล่านั้น จึงเห็นได้ว่า ภาษา ศาสนา
 และประเพณีของไทยมีความเป็นเอกภาพ แม้อยู่ห่างไกลกันก็สามารถสื่อความกันได้
 โดยเฉพาะภาษา เราสามารถไขกันได้ว่าราชอาณาจักร

คำนำ

วิถีชีวิตของชาวอีสานใต้เล่มนี้ผู้เรียบเรียง ผู้วิจัยได้ไขขอมูลที่ได้จาก
ศิลาจารึกเป็นสำคัญ เนื่องจากในเขตพื้นที่อีสานใต้ คือลุ่มน้ำชี-มูล นี้พบศิลาจารึก
หนาแน่นที่สุดในประเทศไทย ภาษาที่ใช้ในยุคต้นเป็นภาษาบาลี-สันสกฤตเป็นพื้น
ภายหลังจึงมีภาษาเขมรมากขึ้นตามลำดับ อักษรที่ใช้ในระยะต้น ๆ ก็เป็นอักษรปัลลวะ
และคอย ๆ พัฒนาเป็นอักษรขอมต่อมา ศิลาจารึกที่ใช้ศึกษาค้นคว้านี้ได้อาศัยฉบับของ
สำนักนายกรัฐมนตรี ฉบับของกองหอสมุดแห่งชาติ และต้นฉบับที่: ฦๅอาไฟ คำโท
ไคอานเป็นต้นฉบับไว้เป็นหลักสำคัญ แต่เนื่องจากศิลาจารึกที่อ้างถึงนี้เริ่มปรากฏตั้งแต่
พุทธศตวรรษที่ 12 เป็นต้นมา หลักฐานช่วงก่อนนั้นจึงอาศัยขอมูลจากการสำรวจและ
การขุดค้นของกองโบราณคดี กรมศิลปากร จากการศึกษาภาพลายทางอากาศของ
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ท้าว ศุภจรรยา และคณะ นอกจากนั้นก็อาศัยขอมูลจากการ
ศึกษาค้นคว้าของหน่วยราชการและเอกชนอื่น ๆ อีก จึงขอขอบคุณหน่วยงานและ
บุคคลเหล่านั้นทั้งหมดไว้ ณ โอกาสนี้

งานวิจัยเล่มนี้ มุ่งให้รายละเอียดเกี่ยวกับประวัติศาสตร์สังคม ศาสนาและ
วัฒนธรรมเป็นสำคัญตามที่สามารถหาขอมูลได้จากศิลาจารึก ส่วนด้านศิลปะและ
สถาปัตยกรรมผู้เขียนได้แยกศึกษาอีกด้านหนึ่งทางหาก รูปแบบของหนังสือเล่มนี้อาจ
แตกต่างจากหนังสือประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่ ซึ่งมักเริ่มต้นด้วยอาณาจักรมีชื่อเมืองหลวง
รายชื่อของกษัตริย์ หรือประธานาธิบดีปกครอง และมีเรื่องสงครามระหว่างรัฐและ
ประเทศ แต่ในอีสานใต้มีระบบรัฐไม่ชัดเจน ผู้เขียนจึงมุ่งให้เห็นภาพส่วนรวมของ
สังคมเป็นหลัก ถือว่าประวัติศาสตร์เป็นเรื่องของคนทุกคน ไม่ควรจะมีใครผูกขาด

ในประวัติศาสตร์ ทุกคนมีส่วนสร้างและทำลายประวัติศาสตร์ของตน เป็นการไม่ยุติธรรมต่อประชาชนที่จะละเลยเขา แล้วสนใจเฉพาะผู้นำซึ่งมีหลายท่านนำอาณาจักรตนเองเข้าสู่ความลุ่มจม ซึ่งเท่ากับได้ทำลายประวัติศาสตร์ลงไปด้วยความยิ่งใหญ่ของเขาเอง

การวิจัยในหัวข้อ "วิถีชีวิตของชาวอีสาน (ใต้)" จากทีละจารึกเล่มนี้ ผู้วิจัยได้รับทุนสนับสนุนส่วนหนึ่งจากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ จำนวน 5,000 บาท ทำให้การทำงานได้รับความสะดวกขึ้น ผู้วิจัยจึงขอขอบคุณสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติไว้ ณ โอกาสนี้

อนึ่ง ผู้เรียบเรียงได้ไต่ถามงานนี้ประจักษ์การรื้อฟื้นตั้งแต่ พ.ศ. 2524 ได้ปรับปรุงความถูกต้องเหมาะสมตลอดมา แต่คงมีความไม่สมบูรณ์และผิดพลาดอยู่มาก จึงขออนุมัติคำแนะนำและขอเสนอแนะจากผู้อ่าน เพื่อจะนำไปแก้ไขและปรับปรุงให้ถูกต้องเป็นประวัติศาสตร์ของประชาชนต่อไป

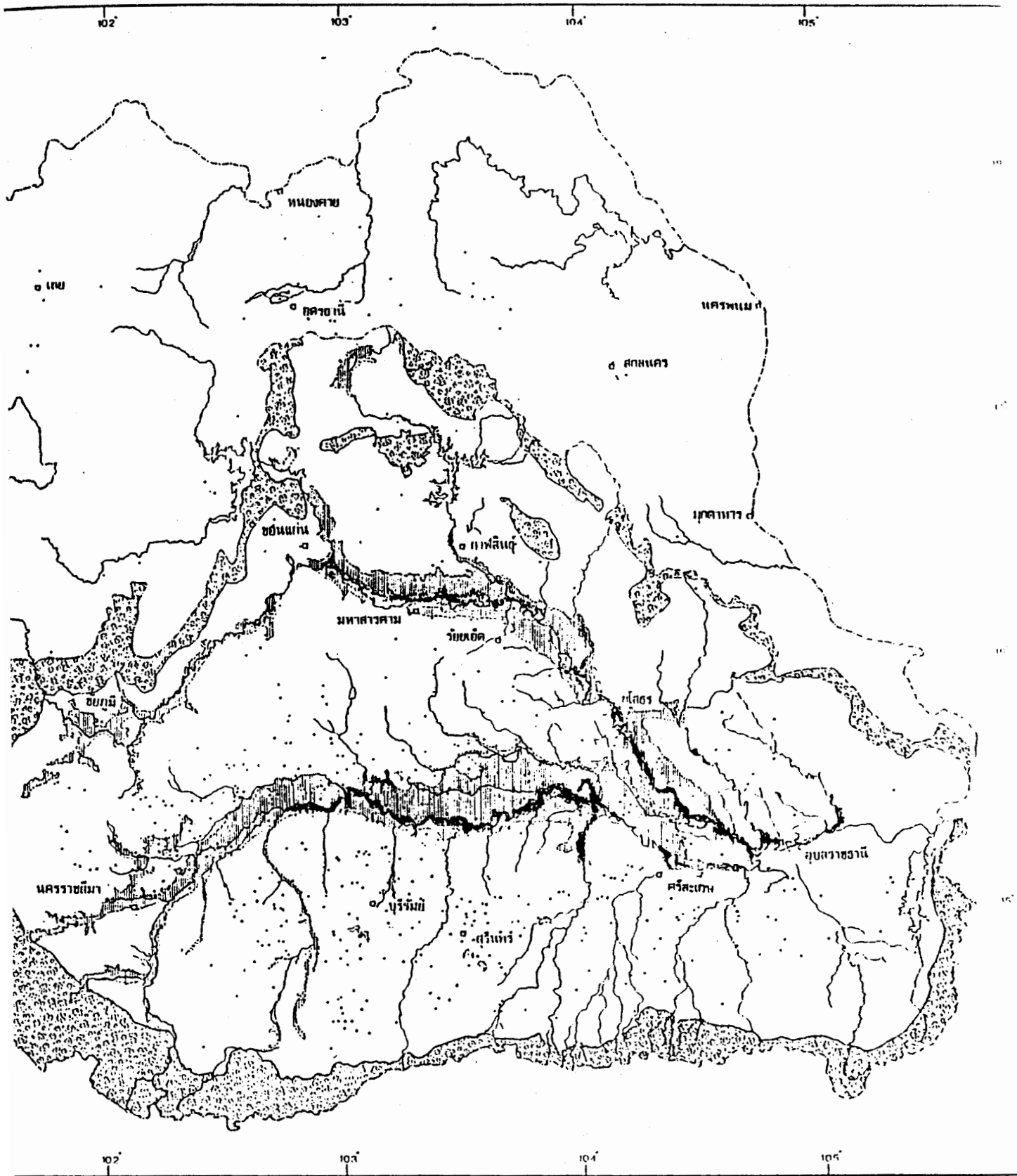
64/47 ๖๕๕

(นายสรเชต วรคามวิชัย)

ผู้วิจัย

สารบัญ

		หน้า
	คำนำ	ก
	สารบัญ	ก
บทที่ 1	ภูมิภาคอีสานใต้	1
2	อีสานใต้กับบริบทอื่นที่เกี่ยวข้อง	16
3	การเริ่มแรกของอารยธรรมดินเคียว	29
4	เมืองและชุมชนในบางพุทธศตวรรษที่ 15-18	50
5	กษัตริย์และเจ้านายที่เกี่ยวข้อง	65
6	การปกครองในอีสานใต้	85
7	ศาสนาในอีสานใต้	124
8	มรดก : ผู้นำในพิธีกรรมของชุมชน	147
9	วิถี-ฐานะของชาว	181
10	ชนกรรมเป็นมรดก	201
11	ภาษา	231
12	สรุป	242
	บรรณานุกรม	251

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

0 35 70
กม.

แผนที่แสดงลักษณะภูมิประเทศบริเวณลุ่มน้ำมูล - ชี

โครงการวิจัยของสถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง

ศูนย์วิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง

ผู้ดำเนินการวิจัย: ศาสตราจารย์ ดร. ชัยวัฒน์ ชื่นโกสุม
ผู้ช่วยวิจัย: ศาสตราจารย์ ดร. ชัยวัฒน์ ชื่นโกสุม

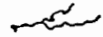
ขอบเขตอิสานใต้

ที่ตั้งจังหวัด

ที่สูงและเทือกเขา

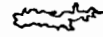
แม่น้ำ ลำน้ำ

ตำแหน่งชุมชนโบราณ

ที่ราบลอนลาด

แหล่งน้ำ เขื่อน

ที่ราบน้ำท่วมถึง

ที่ราบลุ่มน้ำ

ภูมิภาคอีสานใต้

อีสานใต้ เป็นคำที่เกิดขึ้นใหม่ นำมาใช้ในทางยุทธศาสตร์ เป็นการกำหนดพื้นที่ปฏิบัติการของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ตั้งแต่ปี พ.ศ.2508 เป็นต้นมา เนื่องจากคำพูดนี้เกิดขึ้นโดยลักษณะของวิวัฒนาการ คือค่อยเป็นค่อยไป จนในที่สุดกลายเป็นคำพูดที่เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไป ในระยะเริ่มแรกพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย จะยึดรอยต่อระหว่างจังหวัดและประเทศเป็นจุดเริ่มปฏิบัติการ พื้นที่อันเป็นรอยต่อและเหมาะสมในการทำงานจึงมักเป็นภูเขา ซึ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือก็มีแนวภูเขาอยู่สองแนวคือ เทือกเขาภูพาน ทัดจากจังหวัดสกลนคร ผ่านการเดินรุ่ ชอนแก่น อุดรธานี ไปจกจังหวัดเลย เป็นเทือกเขาที่กั้นเขตแดนระหว่างอีสานเหนือ และอีสานใต้ อีกแนวเขาหนึ่งคือ เทือกเขาพนมดงรัก ซึ่งทอดยาวจากจังหวัดอุบลราชธานีถึงจังหวัดนครราชสีมา ผ่านจังหวัดศรีสะเกษ สุรินทร์ และบุรีรัมย์ เป็นเขตแดนระหว่างประเทศไทยกับกัมพูชา ประชาธิปไตย อาณาเขตติดต่อของภาคอีสานมีดังนี้

ทิศเหนือ	จดสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว
ทิศตะวันออก	จดสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว
ทิศใต้	จดสาธารณรัฐกัมพูชาประชาธิปไตย
ทิศตะวันตก	จดภาคกลาง และภาคเหนือของประเทศไทย

พื้นที่อีสาน

ภาคอีสาน หรือภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีพื้นที่ทั้งหมด 170,226 ตารางกิโลเมตร หรือ 160,391,250 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 33.13 ของพื้นที่ประเทศไทยทั้งหมด¹

พื้นที่ประเทศไทยมี 513,115,029 ตารางกิโลเมตร หรือ 320,696,893
 125 ไร่ ภาคอีสาน หรือภาคตะวันออกเฉียงเหนือแบ่งการปกครองออกเป็น 17
 จังหวัด อันประกอบด้วย กาฬสินธุ์ ขอนแก่น ชัยภูมิ นครพนม นครราชสีมา บุรีรัมย์
 มหาสารคาม มุกดาหาร ศรีสะเกษ สุรินทร์ ยโสธร ร้อยเอ็ด เลย สกลนคร
 หนองคาย อุดรธานี หนองบัวลำภู

ประชากร

ประชากรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีประมาณ 1 ใน 3 ของประชากร
 ในประเทศไทย โดยแบ่งออกแต่ละจังหวัดดังนี้²

กาฬสินธุ์	842,533	คน
ขอนแก่น	1,624,840	คน
ชัยภูมิ	977,642	คน
นครพนม	601,192	คน
นครราชสีมา	2,279,210	คน
บุรีรัมย์	1,370,206	คน
มหาสารคาม	860,810	คน
มุกดาหาร	274,531	คน
ยโสธร	499,156	คน
ร้อยเอ็ด	1,175,568	คน
เลย	523,555	คน
สกลนคร	915,261	คน

ศรีสะเกษ	1,248,801	คน
สุรินทร์	1,226,768	คน
หนองคาย	781,408	คน
อุดรธานี	1,724,389	คน
อุบลราชธานี	1,793,134	คน
รวม	18,719,004	คน

(เฉลี่ยต่อพื้นที่ภาคอีสาน 170,226 ตร.กม. = 109.96 คนต่อ ตร.กม.)

จะเห็นได้ว่า ประชากรอยู่หนาแน่นในเขตลุ่มน้ำมูล หรือในเขตอีสานใต้
ในสมัยโบราณ จำนวนประชากรในเขตอีสานใต้บางส่วน (เพราะการแบ่งพื้นที่จังหวัด
คาบเกี่ยวกันระหว่างอีสานใต้ และอีสานเหนือ ไม่อาจแบ่งแยกได้เด็ดขาด) มีดังนี้

นครราชสีมา	2,279,210	คน
บุรีรัมย์	1,370,206	คน
ร้อยเอ็ด	1,175,568	คน
ศรีสะเกษ	1,248,801	คน
สุรินทร์	1,226,768	คน
อุบลราชธานี	1,793,134	คน
ยโสธร	499,156	คน
มหาสารคาม	860,810	คน
รวมประชากรอีสานใต้	10,453,653	คน

ความหนาแน่นของประชากร

โดยธรรมชาติแล้ว มนุษย์นิยมเคลื่อนลงตามกระแสน้ำ หรือเคลื่อนลงสู่ที่ต่ำ ซึ่งมีน้ำอุดมสมบูรณ์ เป็นการสวนทางกับอารยธรรมซึ่งมักจะขึ้นมาจากที่น้ำ ขยายขึ้น เห็นน้ำ คืบคลานที่มนุษย์เคลื่อนลงไปจะอุดมสมบูรณ์ขึ้น คือดีขึ้นกว่าเดิม สิ่งที่น่าเป็นห่วงที่สุดสำหรับมนุษย์ก็คือแหล่งน้ำ มนุษย์ชอบที่สูง ถ้าจำนวนประชากรมีน้อย เขาก็สามารถอยู่ได้ แหล่งน้ำมีน้อยก็ยังเพียงพอ แต่เมื่อจำนวนประชากรเพิ่มขึ้น แหล่งน้ำก็จะถูกแบ่งมากขึ้น จึงนำไปสู่ความขาดแคลนในที่สุด เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดการเคลื่อนย้าย

มองในกรณีอีสานเหนือและอีสานใต้ หลักฐานทางโบราณคดีชี้ให้เห็นชัดเจนถึงการขยับขยายของอีสานเหนือว่าเก่าแก่กว่าอีสานใต้ ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่า ประชากรส่วนหนึ่งอพยพจากอีสานเหนือลงสู่อีสานใต้ เพื่อหาพื้นที่อันอุดมสมบูรณ์กว่าการอพยพตามสมมติฐานนี้ จะเป็นคำตอบในตัวเอง สำหรับข้อสงสัยที่ว่า มนุษย์บ้านเชียงเป็นใครมาจากไหน และอพยพไปไหน การอพยพเป็นระยะ ๆ จากอีสานเหนือลงสู่อีสานใต้ ทำให้ประชากรอีสานใต้มีมากกว่าอีสานเหนือ ทั้งโดยจำนวน และความหนาแน่น ดังตัวอย่างบางจังหวัดดังนี้³

จังหวัด	พื้นที่ ตร.ไร่/ตร.กม.	ความหนาแน่น ของประชากร (ตร.กม.)
หนองคาย	4,514,375/7,223	108.18
อุดรธานี	10,378,125/16,605	103.84
สกลนคร	5,961,875/9,539	95.94
เลย	6,835,000/10,936	47.87
นครราชสีมา	12,243,750/19,590	116.34
บุรีรัมย์	6,731,875/10,771	127.21
สุรินทร์	5,490,000/8,784	139.65
ศรีสะเกษ	5,508,125/8,813	141.69
อุบลราชธานี	11,958,528/17,908	100.13

ความหนาแน่นเฉลี่ยของอีสานเหนือ (เฉพาะ 4 จังหวัด)

88.95

100.00

ความหนาแน่นของชุมชนโบราณ

ชุมชนโบราณโดยเฉพาะที่มีผู้นำค้นคืนลอมรอบซึ่งสามารถมองเห็นได้จากภาพถ่ายทางอากาศ โดยนายศาสตราจารย์ ทิวา ศุภจรรยา ได้ทำการศึกษาวิจัยพบว่า มีหนาแน่นที่สุดในเขตที่ราบใต้ เช่นกัน ชุมชนโบราณเหล่านี้ รองศาสตราจารย์ ศรีศักดิ์ วดีโกมล ก็ได้ออกศึกษาสำรวจพบหลักฐานทั้งที่อยู่ในสมัยทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ 12-16) และสมัยลพบุรี (พุทธศตวรรษที่ 12-18) และหลักฐานสมัยลพบุรีจะพบมากแถบที่ตกเขาพนมดงรัก ที่อยู่ตามลุ่มน้ำชี-มูล ส่วนใหญ่จะอยู่ในสมัยทวารวดี⁵

ชุมชนโบราณที่มีผู้นำค้นคืนลอมรอบตามที่ นายศาสตราจารย์ ทิวา ศุภจรรยา ได้ศึกษาจากภาพถ่ายทางอากาศพบว่า ในภาคอีสานมีจำนวนทั้งสิ้น 715 แห่ง แยกตามจังหวัดที่ดังดังนี้

จังหวัด	จำนวนชุมชนโบราณ	เฉลี่ยความหนาแน่น (ต่อ 1 ชุมชน)
อุดรธานี	13	1,277.30
เลย	3	3,645.33
หนองคาย	3	2,407.66
สกลนคร	10	3,179.66
นครพนม-มุกดาหาร	2	4,874.50
ชัยภูมิ	18	599.33
ขอนแก่น	26	515.53
กาฬสินธุ์	5	1,530.00
มหาสารคาม	40	144.00
ร้อยเอ็ด	56	140.28
ยโสธร	13	373.07
อุบลราชธานี	24	746.16
ศรีสะเกษ	79	111.55
สุรินทร์	88	99.81
บุรีรัมย์	143	75.32
นครราชสีมา	192	102.03
รวม	715	238.06 ⁶

ความหนาแน่นของชุมชนโบราณ ในเขตอีสานเหนือ 2,228.55 ตารางกิโลเมตร
 ต่อ 1 ชุมชน ส่วนในพื้นที่อีสานใต้ถึง 224.02 ตารางกิโลเมตรต่อ 1 ชุมชน

ความเหมาะสมในการตั้งถิ่นฐาน

หลักฐานชุมชนโบราณที่ตั้งกล่าวมาเป็นชุมชนที่มีผู้นำค้ำคินลธรรมเท่านั้นและชุมชนเหล่านี้ส่วนใหญ่มีอายุอยู่ในสมัยทวารวดี⁷ จากการออกเดินสำรวจในเขาค้อसानไค่ ลุ่มน้ำมูล และแนวทุ่งกลารองไหจะพบหลักฐานของชุมชนที่ไม่มีผู้นำค้ำคินลธรรมจำนวนมาก อาจเป็นไปได้ว่าเมืองเหล่านั้นเดิมมีผู้นำค้ำคินลธรรม แต่ร้างไปนาน ผู้นำอาจขึ้นขึ้นขึ้น หรือไม่ก็อาจจะเป็นชุมชนรุ่นก่อน และอาจไม่มีผู้นำค้ำคินลธรรมก็เป็นได้ หลักฐานเครื่องใช้ที่พบส่วนใหญ่จะอยู่ในยุคก่อนรับอารยธรรมอินเดียซึ่งบางท่านอาจถือว่าเป็นยุคก่อนประวัติศาสตร์⁸ หลักฐานเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงความอยู่กันหนาแน่นและต่อเนื่องของชุมชนในภูมิภาคส่วนนี้

การที่ชุมชนหนาแน่นสม่ำเสมอในภูมิภาคอีสานใต้⁹ แสดงให้เห็นถึงความอุดมสมบูรณ์ และความเหมาะสมของพื้นที่ในการตั้งถิ่นฐานที่อยู่อาศัย และทำการเกษตร พื้นที่ภาคอีสาน โดยทั่วไปเราเรียกกันว่า ที่ราบสูง เพราะลักษณะภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นที่ราบ และที่ราบลุ่มลาด⁹ มีเทือกเขาคงภูยาเป็น (คงภูยาไฟ) และเทือกเขาเพชรบูรณ์เป็นขอบคันตะวันตก มีส่วนสูงของขอบเฉลี่ยประมาณ 120-200 เมตร จากระดับน้ำทะเล ขอบนี้ยาวไปจนจรดแม่น้ำโขงตอนเหนือ ส่วนทางทิศใต้ และทิศตะวันออกเฉียงใต้มีเทือกเขาสูงกำแพงและเขาพนมดงรักเป็นขอบ ซึ่งขอบคันนี้สูงเฉลี่ยประมาณ 400 เมตรจากระดับน้ำทะเล ยอดเขาบางแห่งทางคันนี้สูงถึง 700 เมตร เนื่องจากมีชุมชน ๗ นี้จึงทำให้บริเวณตรงกลางของภาคมีลักษณะเป็นแอ่งแบบกะทะหงาย¹⁰ มีเทือกเขาพาดขวางกันตรงกลาง จึงเรียกตอนบน "แอ่งสกลนคร" หรืออีสานเหนือและตอนล่างว่า "แอ่งโคราช" หรืออีสานใต้

ลักษณะอย่างหนึ่งที่ทำให้เราเรียกภูมิภาคอีสานทั่วไปว่าที่ราบสูงนั้น คือ เมื่อเราเดินทางผ่านภูเขาคงภูยาเป็น ลงสู่ภาคกลางของประเทศไทยก็คื เดินทาง

ผ่านเทือกเขาคงรักลงสู่จังหวัดปราจีนบุรี หรือสาธารณรัฐกัมพูชาประชาธิปไตย ก็
จะมีความรู้สึกว่าเกินขึ้นเนินไม่สูงนัก แต่เมื่อถึงที่สุดของเนินนั้นแล้วเราจะเห็นหน้าผา
ที่สูงชัน ในลักษณะที่คล้ายกัน เมื่อเรากินทางขึ้นมาจะมีความรู้สึกว่ากำลังขึ้นเขาสูง แต่
เมื่อถึงยอดเขาแล้วจะเห็นว่าไม่ไกลลงจากเขาเลย เพียงแต่ไต่ทางที่ราบลาดลงไป
เล็กน้อยเท่านั้น

สภาพที่ภูมิประเทศภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีขอบสูงและเป็นแอ่งอยู่ตรงกลาง
ของภูมิภาคเช่นนี้ อาจเกิดจากการที่แผ่นดินของประเทศไทยสามารถรับพายุกระ
บิพัดไทย มุกลงไปใต้แผ่นดินภาคอีสาน ทำให้ส่วนที่เป็นขอบถูกกัดกร่อนให้สูงขึ้น การยกตัว
ของขอบแผ่นดินอีสานนี้ยังคงมีต่อเนื่องมาจนปัจจุบัน การยกตัวของแผ่นดินกัมพูชาทำให้
เกิดหินหลอมละลาย ก่อให้เกิดภูเขาไฟจำนวนมากกระจายอยู่ตามแนวขนานขอบภูเขา
ตั้งแต่จังหวัดนครราชสีมาขึ้นไปจนถึงอุบลราชธานี ภูเขาไฟที่สำคัญเช่น ภูเขาอังคาร
เขาพนมรุ้ง และเขากระโดง เป็นต้น¹¹ การยกตัวของพื้นที่ขอบภาคอีสานสูงขึ้น
ทำให้เกิดแม่น้ำน้อยใหญ่ ไหลลงสู่แอ่ง ลุ่มน้ำชี-มูล แล้วไหลลงสู่แม่น้ำโขงตามตะวันออก
การที่ประชาชนอยู่อาศัยในภูมิภาคอีสานโดยเฉพาะอีสานใต้หรืออีสานตอนล่าง
นี้อย่างหนาแน่นตลอดมาเช่น ก็มีปัจจัยหลายอย่างที่สำคัญคือ¹²

แม่น้ำ

การที่ภาคอีสานเป็นที่ราบสูงมีภูเขาเป็นขอบสูงนี้ทำให้เกิดลำน้ำไหลลงสู่ส่วน
กลางของภาคหลายสาย ประชาชนได้อาศัยริมฝั่งลำน้ำเหล่านั้นอยู่อาศัย และทำการ
เพาะปลูก รวมทั้งใช้เป็นเส้นทางขนส่ง ลำน้ำที่สำคัญได้แก่

แม่น้ำชี

แม่น้ำชี เกิดจากบริเวณเทิวเขาพระยาผ่อง เขายอช และเขามูนาง ตั้งอยู่
ในเทือกเขาเพชรบูรณ์ แม่น้ำชีอยู่ในเขตจังหวัด ชัยภูมิ แม่น้ำชีไหลลงสู่แม่น้ำมูล มีความ

ยาว 765 กิโลเมตร

ในเขตจังหวัดชัยภูมิมีลำเจา ลำนางเจา ลำกระเจา ลำคันธุ ลำชีลอง
ลำประหา และห้วยสามหมอก เป็นสาขา

ในจังหวัดขอนแก่น มีน้ำเชิญ น้ำพรม น้ำพวย น้ำพาง น้ำพองโก น้ำ
วังมน และลำพะเนียงไหลมารวมกัน เป็นน้ำพองแล้วไหลลงแม่น้ำชี

ในจังหวัดมหาสารคาม มีห้วยตะกางเป็นสาขา และในจังหวัดร้อยเอ็ดมี
ลำปาว ห้วยแดงและน้ำยังเป็นสาขา

น้ำมูล

น้ำมูลเกิดจากเขาวง และเขาละมั่ง ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเทือกเขาพนมท้าว
ในบริเวณเขตแดนระหว่างจังหวัดนครราชสีมา และปราจีนบุรี แล่นานี้ไหลผ่านท้องที่
อำเภอปักธงชัย จักราช โนนสูง พินาย ชุมพวง จังหวัดนครราชสีมา แล้วไหล
ผ่านอำเภอพุทไธสง สัตตัก จังหวัดบุรีรัมย์ ผ่านเขาลำน้ำพอง อำเภอชุมพลบุรี ทาขุม รัตนบุรี
จังหวัดสุรินทร์ เข้าสู่อำเภอรำไพโฮ อำเภอเมือง อำเภอกันทรารมย์ จังหวัดศรีสะเกษ
แล้วลงสู่อำเภอเมือง อำเภอวารินชำราบ พิบูลมังสาหาร และลงสู่แม่น้ำโขง ใน
ท้องที่อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี มีความยาว 641 กิโลเมตร

ลำแพระ

เกิดจากเขาในเขตอำเภอครบุรี นครราชสีมา ไหลลงสู่แม่น้ำมูลที่ตำบล
จรเข้หิน อำเภอครบุรี มีความยาว 105 กิโลเมตร

ลำพระเพลิง

เกิดจากลำน้ำคอก ห้วยเขาดี อำเภอปักธงชัย ไหลลงสู่แม่น้ำมูลที่
อำเภอโชคชัย นครราชสีมา ยาว 120 กิโลเมตร

ลำตะคอง

เกิดจากทิวเขาต้นกำแพง ไหลผ่านอำเภอบำลึกของ สี่คิ้ว สูงเนิน อำเภอเมือง ลงสู่แม่น้ำมูลที่ตำบลหาร่าง อำเภอจักราช นครราชสีมา ยาว 175 กิโลเมตร

ลำเชียงไกร

เกิดจากเขาฝาละมี ในเขตอำเภอด่านขุนทด ไหลผ่านอำเภอโนนไทย (โนนลาว) โนนสูง ลงสู่แม่น้ำมูล ที่บ้านสัมฤทธิ์ อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา ยาว 145 กิโลเมตร

ลำปลายมาศ

เกิดจากเขาเมะคา ในเทือกเขาต้นกำแพง ผ่านอำเภอครบุรี นครราชสีมา เข้าสู่อำเภอนางรอง ลำปลายมาศ ลงสู่แม่น้ำมูล ที่บ้านชีเหล็ก อำเภอชุมพวง นครราชสีมา ยาว 200 กิโลเมตร

ลำชีน้อย

เกิดจากเทือกเขาคงรัก เขตอำเภอบำลือ จังหวัดสุรินทร์ ไหลลงสู่ลำน้ำมูล ที่บ้านโนนพยอม อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์ ยาว 190 กิโลเมตร

ลำโคยใหญ่

เกิดจากบริเวณทิวเขาคงรัก เขตอำเภอเคอขอม จังหวัดอุบลราชธานี ผ่านอำเภวารินชำราบ ทุมมั่งสำหรับ ลงสู่แม่น้ำมูลที่บ้านคำมิ่ง อำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุบลราชธานี ยาว 130 กิโลเมตร

ลำเขายาย

เกิดจากภูโธ อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดนครราชสีมา ไหลผ่านอำเภอคำชะโนด อำเภอเมือง อำเภอเมือง อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี ยาว 180 กิโลเมตร

วัน เดือน ปี ๒๓ ธ.ค. ๒๕

ลำเลี้ยว

เกิดที่ตำบลกำพี้ อำเภอมือ จังหวัดมหาสารคาม ไหลผ่านอำเภอนาโพธิ์
เกษตรวิสัย หนองบัว สุวรรณภูมิ พนมไพร ลงสู่แม่น้ำที่อำเภอนาฮีไศล จังหวัดศรีสะเกษ
ยาว 200 กิโลเมตร

ห้วยสำราญ

เกิดบริเวณเขาคงรัก เขตอำเภอสว่าง จังหวัดศรีสะเกษ แบ่งกับอำเภอ
สังขะ จังหวัดสุรินทร์ ไหลผ่านอำเภอปรังคณ อุทุมพรพิสัย ลงสู่แม่น้ำมูลที่บ้านหนอง
กุดอี อำเภอเมือง จังหวัดศรีสะเกษ ยาว 172 กิโลเมตร

ลำโพนน้อย

เกิดจากคลองโป่งแดง และของคำเม็ก เขตกเขาคงรัก เขตอำเภอมุขพิทักษ์
ลงสู่แม่น้ำมูลที่อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี ยาว 180 กิโลเมตร

ห้วยทับทัน

เกิดจากเขตกเขาคงรัก เขตอำเภอสว่าง จังหวัดศรีสะเกษ ไหลผ่านอำเภอศรีขรภูมิ รัตนบุรี
จังหวัดสุรินทร์ อำเภออุทุมพรพิสัย ราชบุรี จังหวัดศรีสะเกษ ลงสู่แม่น้ำมูล ระหว่าง
อำเภอรัตนบุรี และอำเภอนาฮีไศล ยาว 125 กิโลเมตร

ลำสะเทก

เกิดในบริเวณอำเภอกง ไหลลงสู่แม่น้ำมูล ที่อำเภอนิคม จังหวัดนครราชสีมา
ยาว 135 กิโลเมตร

ลำพลับพลา

เกิดในท้องที่อำเภอพนมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม ไหลลงสู่แม่น้ำมูลที่อำเภอ
ท่าคันโท จังหวัดสุรินทร์

ห้วยขย่ง

เกิดจากเขาพระวิหาร ไหลผ่านอำเภอกันทรารมย์ ลงสู่แม่น้ำมูลในท้องที่
อำเภอกันทรารมย์ จังหวัดศรีสะเกษ

ลำเซบก

เกิดในพื้นที่ตำบลบึง อำเภอนาแกเจริญ ไหลผ่านอำเภอพนม ธารการีเขมร
ม่วงสามสิบ อำเภอเมือง ลงสู่แม่น้ำมูลที่อำเภอพนมมั่งสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี
ยาวประมาณ 110 กิโลเมตร

แม่น้ำทาง ๆ เหล่านี้เป็นจุดเด่นเลือกของอีสานใต้ ทำให้ผู้ที่อาศัยอยู่สองฝั่ง
ไร่ประโยชน์ได้เกิดมตลคมี ลำน้ำเหล่านี้กระจายอยู่อย่างทั่วถึง จึงเอื้ออำนวยต่อการ
กระจายของผลเมืองเป็นอย่างดี

ลุ่มน้ำชี-มูล

ที่ราบลุ่มน้ำชี-มูล ถือว่าเป็นหัวใจของภาคอีสาน ลุ่มพื้นที่ประมาณ
125,200 ตารางกิโลเมตร ประมาณ 3 ใน 4 ของพื้นที่ภาคอีสาน¹³ เป็นดินแดนที่
อุดมสมบูรณ์ เป็นที่ลุ่มอาศัย และทำการเพาะปลูกตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน แม่น้ำบางแห่งจะ
มีน้ำท่วมในฤดูฝน เช่นหนองกุลาร่องไห แต่ก็ไม่เป็นอุปสรรคในการทำนาเกษตร และ
อยู่อาศัย จึงเป็นที่ตั้งชุมชนต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน บริเวณหนองกุลาร่องไหยมีพื้นที่ประมาณ
3,372.3 ตารางกิโลเมตร อยู่ในเขตปกครองของ 5 จังหวัด คือ ร้อยเอ็ด สุรินทร์
มหาสารคาม ยโสธร และศรีสะเกษ มีแม่น้ำมูล และน้ำชีไหลผ่าน ผศ.ทิวา บุณจรยา
ได้ตรวจพบชุมชนโบราณที่มีผู้นำกับดินลอมรวมถึง 80 แห่ง และได้พบหลักฐานทางโบราณคดี
รวมสมัยกับงานเขียนจำนวนมาก ซึ่งมีอายุกว่า 4,000 ปี¹⁴

ห้องสมุด

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ

13

เนื่องจากแอ่งโคราชในช่วงที่มีการยกตัวขึ้นของขอบภูมิภาคนี้ มีน้ำทะเลไหล
เข้ามา ภายหลังไทรกตะกอนเป็นหินเกลือและแร่ชนิดต่าง ๆ ทับถมกันทั้งตะกอนเกิด
จากหินที่ถูกรอนไหลมาจากขอบแอ่งทั้งสองด้าน ทำให้พื้นที่ลุ่มน้ำรี-มด มีความเหมาะสม
ที่จะเป็นแหล่งเพาะปลูกและอยู่อาศัย¹⁵ พื้นที่ราบลุ่มน้ำเหล่านี้สูงจากระดับน้ำทะเล
เฉลี่ยประมาณ 115-144 เมตร¹⁶ ในขณะที่ขอบเขตก้นตะวันตกสูงเฉลี่ยประมาณ
500-1,000 เมตร และขอบทางทิศใต้ประมาณ 400-700 เมตร¹⁷ การไหลมาของน้ำ
จากภูเขาจึงไม่รุนแรงพอที่จะทำให้เส้นทางต่อการดำเนินวิถีชีวิตของประชาชนได้ นี่ก็
เป็นปัจจัยอันหนึ่งที่ทำให้มีการตั้งถิ่นฐานหนาแน่น

นอกจากนี้ ดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่างหรืออีสานใต้ยังเป็น
ดินแดนที่ไม่แห้งแล้งจนเกินไป มีปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยต่อปีมากกว่าภาคเหนือ และภาคกลาง
เสียอีก¹⁸ แต่เนื่องจากภายหลังมีการตัดไม้ทำลายป่ามาก ดินไม่อุดม น้ำ จึงทำให้พื้นที่
บางส่วนแห้งแล้ง ประกอบกับจำนวนประชากรหนาแน่นมากกว่าภาคอื่น (ยกเว้นภาค
กลาง)¹⁹ จึงทำให้ภาพพจน์ของภาคอีสานปรากฏออกมาในคามแห้งแล้ง และขาดแคลน
กินการ

เชิงอรรถ

¹ กองเศรษฐกิจการเกษตร, กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, สถิติการเกษตรของประเทศไทย. ปีเพาะปลูก 2520/21, น.134.

² สำนักงานสถิติจังหวัดบุรีรัมย์, 10 ธ.ค. 30

³ ทวี ทองสว่าง และคณะ, ภูมิศาสตร์ประเทศไทย. (โอเกียนส์ไตร์, 2520), น.114-118.

⁴ ความหนาแน่นของประชากร ปี พ.ศ.2530.

⁵ ศรีถักกร วัดดีโคม, โบราณคดีในพุทธวรรษที่ห้ามา. (จำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2525), น.113-124.

⁶ ทิวา ปุณณรญา และบงกชวี วาณิช, ทะเบียนตำแหน่งที่ตั้งชุมชนโบราณในประเทศไทย. ชุดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527), ต.1-5.

⁷ ศรีถักกร วัดดีโคม, "โบราณวัตถุสถานในลุ่มแม่น้ำชี" ประวัติศาสตร์และโบราณคดีภาคอีสาน. (วิทยาลัยบูรพคดีศึกษา, 2521), น.14-29.

⁸ W.J. Van Liere, Land, Water and Settlement in N.E. Thailand, เอกสารประกอบการสัมมนา- ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมอีสานใต้. (วิทยาลัยครูบุรีรัมย์, 2525), น.5-6.

⁹สมยศ อภเจริญ และทิวา ศุภจรรยา, สภาพภูมิประเทศบริเวณอีสานใต้. เอกสารสัมมนาทางวิชาการ ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมอีสานใต้ (วิทยาลัยครูบุรีรัมย์, 2525), น.1.

¹⁰อภิกัณฑ์ โสมอินทร์, ภูมิศาสตร์อีสาน. (สำนักพิมพ์พรศักดิ์แชนแนลโซเซียล, 2525), น.1..

¹¹จุฬพล วิเชียรศิลป์, ภูมิศาสตร์อีสานใต้. เอกสารสัมมนาทางวิชาการ ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมอีสานใต้. (วิทยาลัยครูบุรีรัมย์, 2525), น.30.

¹²อภิกัณฑ์ โสมอินทร์, เรื่องเดิม, น.7-12.

¹³อภิกัณฑ์ โสมอินทร์, เรื่องเดิม, น.6.

¹⁴ทิวา ศุภจรรยา, การสำรวจข้อมูลชุมชนโบราณบริเวณทุ่งกลาร่องใต้. (เอกสารประกอบโครงการวิจัย, 2529), น.2.

¹⁵จุฬพล วิเชียรศิลป์, ภูมิศาสตร์อีสานใต้. เรื่องเดิม, น.50-51.

¹⁶อภิกัณฑ์ โสมอินทร์, เรื่องเดิม, น.8.

¹⁷สมยศ อภเจริญ และทิวา ศุภจรรยา, สภาพภูมิศาสตร์อีสานใต้. เอกสารประกอบการสัมมนาประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมอีสานใต้ (วิทยาลัยครูบุรีรัมย์, 2525), น.2-3.

¹⁸จุฬพล วิเชียรศิลป์, เรื่องเดิม, น.62.

¹⁹ทวี ทองสว่าง และคณะ, เรื่องเดิม, น.114-118.

อีสานใต้กับอิทธิพลอินเดีย

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือภาคอีสานเป็นภาคที่มีประชากรหนาแน่นมาโดยตลอด ขณะนี้มีประชากรถึง 1 ใน 3 ของประชากรทั้งประเทศ และสำหรับอีสานใต้หรือลุ่มน้ำมูล-ชี เป็นส่วนที่มีประชากรหนาแน่นที่สุด ส่วนหนึ่งของประเทศไทย แต่ละจังหวัดจะมีประชากรเกินล้านขึ้นไปเป็นจำนวนมาก เป็นแหล่งที่มีประชากรอยู่อาศัยหนาแน่นมาแต่อดีต แพะจะกล่าวได้ว่า ทุกตารางกิโลเมตรจะมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีอยู่คาง ๆ อย่างเหลือเชื่อ แต่ก็เป็นที่น่าเสียดายว่า การศึกษาในแถบนี้ยังมิได้กระทำกันจริงจัง จึงกลายเป็นแหล่งทดลองความสามารถของนักโบราณคดีสมัครเล่นที่ไล่เขานารุมเสียดังไรชดชยหาขุมเบ็กของเก่าทำลายหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีกันอย่างเบ็ดเสร็จเป็นนัย

ผู้เขียนได้เคยขอมุมมองอยู่อย่างจำกัดทางด้านเอกสาร ได้ทำการศึกษารวบรวมชนโบราณในแถบนี้ แล้วขอสรุปสั้น ๆ เกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานของประชาชนในแถบนี้ช่วงหนึ่งซึ่งกล่าวไปเกี่ยวกับยุคอิทธิพลของอาณาจักรสุโขทัยกับเมือง

อีสานใต้เมื่อประมาณ 3,000 ปีมาแล้ว

เมื่อประมาณ 3,000 ปีมาแล้ว มีหลักฐานการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ในแถบอีสานใต้ลุ่มน้ำมูล และลุ่มน้ำชี โดยมีหลักฐานที่สำคัญคือ ภาพเขียนสี ภาพปั้นดินเผา และหลักฐานทางโบราณคดีอย่างอื่น ๆ อีก หลักฐานที่พบมีจำนวนมาก และคลุมพื้นที่กว้าง จากตอนน้ำมูลถึงปากน้ำมูลอันแสดงให้เห็นถึงความก้าวหน้าของชุมชนในแถบนี้ และแสดงให้เห็นถึงการกระจายตัวของประชากรตามลุ่มน้ำ

ภาพเขียนสี

โครงการโบราณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้ทำการสำรวจภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ซึ่งปรากฏที่ผนังถ้ำในเขตอำเภอฟุโขยง อำเภอโพนงาม และอำเภอศรีเมืองใหม่ จำนวน 18 แห่ง เขียนเป็นสีแดง และสีเหลือง แต่ส่วนใหญ่เป็นสีแดง แยกได้ 5 ประเภทคือ ภาพคน 14 ภาพ ภาพเทวทูต 302 ภาพ ภาพสัตว์ 1 ภาพ ภาพสัญลักษณ์ 64 ภาพ ภาพเขียนเหล่านี้มีอายุระหว่าง 3,000-4,000 ปี¹

ที่สำนักงานสหประชาชาติงาน อำเภอสีคิ้ว จังหวัดนครราชสีมา มีภาพเขียนสี 40 ภาพ เขียนด้วยสีแดง เป็นรูปคน 31 รูป เป็นรูปสัตว์ 4 รูป และอื่น ๆ อีก ซึ่งไม่ทราบว่า เป็นรูปอะไร²

ที่ถ้ำผาแดง เขาจอมนาง บ้านส้มป่อย ต.กรับบุญเรือง อ.เมือง จ.มุกดาหาร มีภาพเขียนสี เป็นรูปฝ่ามือ 10 รูป เป็นรูปคนยืนรวมกัน 6 รูป เขียนด้วยสีแดง และสีเทา³

ที่ถ้ำผาแดง ภูวัด อ.คอนสาร จ.มุกดาหาร มีภาพเขียนสี เป็นฝ่ามือสีแดง 10 รูป มีรูปรอยลูกศรกลางอีก 3 รูป นอกนั้นเป็นลายเรขาคณิต รูปคล้ายลายประแจจีนและคล้ายรูปเปลวไฟ หรือคนหอย และรูปสัตว์ 2 รูป⁴

ภาพเขียนสีที่นำมากล่าวนี้ ผู้เขียนต้องการเน้นให้เห็นว่าที่คนเขานำมา และปากน้ำมอมีภาพเขียนสีจำนวนมากมีลักษณะคล้ายกัน คือเป็นภาพสัตว์เลี้ยง มีวัว หมู และไก่ สัตว์ป่าไก่แบ่ สะเป่ กวาง วัวป่า ปลา เต่า และสัตว์เลื้อยคลาน เป็นภาพคนรวมกลุ่มกัน คล้ายกับประกอบพิธีกรรมรวมกัน นอกนั้นเป็นภาพเครื่องมือจับสัตว์น้ำ ภาพเครื่องประดับ เวน กำไลและสัญลักษณ์อื่น ๆ อันแสดงให้เห็นอารยวิวัฒนาการรวมกลุ่ม ความเชื่อทางศาสนา และมีสุนทรีย์ภาพในระดับหนึ่ง

การกำหนดอายุของภาพเขียนสีนั้น อาจารย์ปรีชา กาญจนาคม คุณยังอร
กรโกวิท และคุณมงคล ดำรงสุข ต่างก็ลงความเห็นว่ายู่ในยุคโลหะ คือมีอายุ
ระหว่าง 1,500 - 4,000 ปี

ที่จริงภาพเขียนเป็นนอกจากในเขตอีสานใต้แล้วยังมีในส่วนอื่น ๆ อีก คือที่สกลนคร
จังหวัดกาญจนบุรี อุทัยธานี นครราชสีมา ขอนแก่น กาฬสินธุ์ ร้อยเอ็ด เลย อุตรดิตถ์
พิษณุโลก และเชียงใหม่ ซึ่งทั้งหมดอยู่ในยุคเดียวกัน หรือใกล้เคียงกัน คือยุคหินใหม่
และยุคโลหะ

เครื่องปอเครื่องใจ

แหล่งโบราณคดีอันเป็นกุญแจสำคัญที่จะไขเงาสู่อีกหนึ่งของอีสานใต้แห่งหนึ่งคือ
ที่บ้านปราสาท ต.จารพราสาท อ.โนนสูง จ.นครราชสีมา อันเป็นเมืองโบราณ
เลขที่ 20-127 อำเภอที่ 778 ระหว่างแผนที่ 5439-11 มีถัก รุ่ง 15 14 37 แนว
102 22 28 ทางเขาย่อมยานี้ในปัจจุบันเป็นทางแยกจาก เส้นทางสายนครราชสีมา
ขอนแก่น ห่างจากลำแหว่งลงไป ประมาณ 19 กม. หรือห่างจากทางแยกบ้านตลาดแค
ประมาณ 5 กม. ซึ่งจะมีป้ายบอกวัดปราสาท และบ้านปราสาทพัฒนา เป็นที่ตั้งเขต⁶

บ้านปราสาทนี้เป็นเมืองโบราณที่มีคนำ คำนดินลอมรอบ แต่เนื่องจากการใช้
ที่ดินทำการเพาะปลูก จึงมีการทำลายสภาพหน้าดินไปเกือบหมดสิ้น เหลือเพียงพอให้
สังเกตได้เพียงเล็กน้อยลักษณะภูมิที่ตั้งเมืองก็คล้ายกับเมืองอื่น ๆ ในยุคเดียวกันใน
เขตอีสานใต้คือ อาศัยลำน้ำเพื่อชักนำเขามาสู่หน้า ลำน้ำนี้มีจุมน้ำขาวนานเรียกว่า
ลำปราสาท ซึ่งคงจะมีความเกี่ยวข้องกับปราสาทในแถบนี้ และโดยเฉพาะที่บ้านปราสาท
เองก็มีเนินดินอยู่ทางทิศเหนือซึ่งมีซากโบราณสถานอยู่แห่งหนึ่ง ชาวบ้านเรียกว่า กู
มีหลักฐานเหลือไว้เพียงเศษอิฐ ภาชนะดินเผาและฐานประติมากรรมขนาดใหญ่ ซึ่งเหลือจาก
การถูกลอมสุมกันเพื่อเผาไหม้

๓ เมืองโบราณเจดีย์ธาตุนั้นพบภาชนะดินเผาแบบลายเชือกทาบลายซีก
สลักกัน ลายเชือกทาบแบบผิวเรียบสีน้ำตาล เครื่องมือเครื่องใช้ และเครื่องประดับ
สำริด ลูกปัดแก้ว

ฐานประติมากรรมหินทราย และประติมากรรมหินทราย ซึ่งที่พบบางอย่าง
มีการซื้อขายกันทั่วไป ดังนั้นกรมศิลปากร โดยหน่วยศิลปากรที่ 6 และโครงการ
โบราณคดีแห่งประเทศไทยจึงทำการขุดค้นในระหว่าง วันที่ 20 มิ.ย.- 30 ต.ค.2526
ผลของการขุดค้น ได้พบหลักฐานทางประวัติศาสตร์ โบราณคดีดังนี้⁷

1. โครงกระดูกมนุษย์ ผังหันศีรษะไปทางทิศตะวันออก และตะวันออก
เฉียงใต้ตอนหางเหยียดยาว บางศพขอศอกแนบลำตัว เขาและขอเท้าชิดกัน แบบมัด
ตราสังข์ มีภาชนะดินเผาแบบเคลือบน้ำโคลน และลายเขียนสี วางไว้เหนือศีรษะและ
ปลายเท้า แสดงว่ามีความเชื่อทางศาสนา และปฏิบัติตนตายอย่างมีพิธีกรรม

2. ภาชนะดินเผา ที่พบมีแบบสีค่า แบบลายเชือกทาบ แบบขูดลาย แบบ
เคลือบสีแดง และแบบลายเขียนสี รูปทรงของภาชนะ มีความเป็นเอกลักษณ์ของตน
ก็มีแบบหม้อศาล แบบจานแบบแฉกปากบาน โดยเฉพาะแบบหลังมีลักษณะพิเศษไม่
เหมือนกันที่พบในบริเวณอื่นของประเทศไทย เป็นรูปแบบที่สวยงาม และยังทันสมัยอยู่

3. กระดุกสำริด พบกระดุกสำริดประเภทหัว กววย ซึ่งนักโบราณคดี เห็นใน
ฐานว่าฐานนี้ คงมีการเลี้ยงวัว กววย ไว้ใช้งานในการเพาะปลูกแล้ว

4. เครื่องประดับ พบเครื่องประดับประเภทกำไล เบ็ดอกหอย กำไลหิน
ลูกปัด

5. เครื่องมือเครื่องใช้ พบเครื่องมือคล้ายกับใบหอกทำด้วยกระดูก ถูก
กระสุนดินเผา หินคูล แวหินเผา ที่ทางกรมศิลปากรขุดไม่พบ เครื่องมือสำริด แฉกขี้เหล็ก
ธาวานที่ขุดได้มีลักษณะคล้ายหอก

ข้อสันนิษฐานของนักโบราณคดี

เกี่ยวกับแหล่งชุมชนโบราณคดีสมัยอู่สาในนี้ นักโบราณคดีของกรมศิลปากร ซึ่งส่วนใหญ่ได้ทำการขุดค้นในเขตอู่สาเหนือ หรือแอ่งกลลกร และได้ทำการขุดค้นที่บ้านปราสาทที่เขตอู่สา ได้ข้อสันนิษฐานที่น่าสนใจดังนี้

1. เมื่อราว 5,000 ปีมาแล้ว มนุษย์ได้เข้ามาตั้งหลักแหล่งอยู่บริเวณแอ่งกลลกรทำการเพาะปลูกอยู่แบบวนน้ำสงคราม และดูเหมือน คงเป็นการปลูกข้าวแบบเลื่อนลอย แต่หลังจากนั้นมา เมื่อราว 3,600 ปีมาแล้ว จึงเปลี่ยนมาเป็นแบบนาคำ ไร่นาถาวรในการไถพรวนดินมีการทำคันดินขึ้นเพื่อระบาย และกักเก็บน้ำ

2. เมื่อจำนวนประชากรเพิ่มขึ้น จึงมีการกระจายตัวของชุมชนออกไปยังส่วนต่าง ๆ จนถึงชุมชนบ่อ และชุมชนน้ำใส หรือแอ่งโคราช เมื่อราว หรือหลัง 3,000 ปีมาแล้ว

3. จากการกำหนดอายุโดยวิธีคาร์บอน 14 และเปรียบเทียบภาชนะ แบบเคลือบน้ำคินสีแดง และเขียนเส้นพื้นผิวสีแดงระหว่างบ้านเมืองกับบ้านปราสาท ทำให้กำหนดอายุชุมชนในแถบนี้ได้ว่าอยู่ในช่วง 2,000 - 1,500 ปีมาแล้ว

4. ภาชนะดินเผาเคลือบน้ำคินสีแดง ซึ่งได้จากการนำเอาดินเหนียว ซึ่งเป็นออกไซด์ของแร่เหล็กขึ้นมาเผา ผสมกับน้ำคิน แล้วทาเคลือบผิวภายนอกของภาชนะ หึงไว้ให้แห้งแล้วขีดไหม้ จากนั้นจึงนำไปเผาจะได้ภาชนะดินเผาสีแดงเป็นมัน ซึ่งสีและเทคนิคอันนี้ น่าจะเหมือนกันกับที่กรมศิลปากร ได้ขุดพบที่อำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดลพบุรี อันเป็นอารยธรรมชั้นหนึ่งที่ทำให้เราเชื่อมต่อไปประวัติศาสตร์อู่สาในได้กับลพบุรีได้

ประชากรในอู่สาใน

ประชากรในอู่สาในโดยทั่วไปมีความสัมพันธ์กับประชากรของอู่สาในได้อย่างแนบแน่น คงมีการเคลื่อนย้ายตามโอกาสเกี่ยวกับเชื้อชาติของประชากร มีหลายท่านได้กล่าวไว้

พระยาสุเมธราชชน ไคแบ่งไว้ 4 กลุ่ม คือ (1) กลุ่ม-จีน ไคแก่เผ่าไทย และจีน บางท่านก็รวมญวนเข้าไปด้วย (2) กลุ่ม มอญ-เขมร ไคแก่พวกมอญ เขมร ชา ฆม ละว้า ปะหลอง ของ กะโซ และชาวป่าอีกหลายเผ่า (3) กลุ่มอิเบต - พม่า ไคแก่พวกอิเบต พม่า สะตัม จีน ปะหลอง มูเซอ และชาวเขาเผ่าต่าง ๆ อีกหลายพวก (4) พวกที่จัดกลุ่มไคยังไม่ชัดเจน ไคแก่ พวกกะเหรี่ยง ย่างแดง ย่างขาว ทองซู่ แมว เข่า และอื่น ๆ ¹⁰

Robert J. และ Beatrice Diamond Millet

ไคจัดกลุ่มเผ่าชาวเอเชียไว้ 10 กลุ่ม และกลุ่มแยกออกเป็นกลุ่มย่อยอีกมาก รวมทั้งหมดเป็น 130 กลุ่ม สำหรับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แบ่งออกเป็นกลุ่มย่อย 15 กลุ่ม ไคแก่ ฉาน ลาว มอญ พม่า เขมร ญวน ตะเลง(มอญ) มลายัน อารกัน กะเหรี่ยง ไทย (กลุ่มใหญ่) เขมร และเขม็ง โอริงลาอู และชาวสันนิ ¹¹ กลุ่มต่าง ๆ เหล่านี้กระจ่ายกันอยู่ทั่วไปในแหลมอินโดจีน และเกาะต่าง ๆ ถึงฟิลิปปินส์ และอินโดนีเซีย

กลุ่มใหญ่ไคแก่ กลุ่มไทย ซึ่งรวมทั้งคนไทยในประเทศไทย และไทยฉาน อาหม จวง และไป - อี รองลงมาไคแก่ กลุ่ม พม่า เขมร และมาเดยตามลำดับ

เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต) ไคเป็นแม่ทัพเดินทางขึ้นไปเมืองหลวงพระบาง ตามอาณาเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือขึ้นไป ไคทำการศึกษาวิเคราะห์ชนชาติ-ภาษาต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่บนเขา และป่าต่าง ๆ โดยศึกษาในแง่ภาษา เรือน ที่อยู่อาศัย ภาษาและการสื่อสาร อาหารและเครื่องนุ่งห่ม อาชีพและสินค้า หัวหนากลุ่ม เงินตรา ระบบครอบครัว การรักษาพยาบาล และนิยม ศาสนา และขนบธรรมเนียมประเพณี โดยแยกหัวข้อเหล่านี้ออกเป็น 9 หมวดศึกษา วิเคราะห์ ไคพูดถึงชาติต่าง ๆ ก็คือ พม่า ไลน์ หรือซาคอ แมว ลอซอ ซอนป้า เข่า ชาเออ ซากง ซายานนาน ซามอ ซาแจะ ไทยดำ ไทยขาว มอญ ซาหิน และชาฮวก ¹² โดยไคบอกถึงวิถีชีวิตของคนเหล่านี้ด้วย ขอชี้แจงที่นี่ว่า ไคได้ประกอบขึ้นสิ่งนี้จะสัมพันธ์กับความสัมพันธ์กับชาวอีสานในอดีต

ศาสตราจารย์เกดเนย์ (William J. Gedney) ได้ให้ทัศนะว่า ภาษาไทย ในพม่า ไทย ลาว และเวียดนามเหนือ มีความเกี่ยวพันกันกับกลุ่มภาษาไต-เทื่อ อันเป็นภาษาถิ่น วูหนิง ไทอาย และยอย ซึ่งใช้พูดในเขตหลวงสี ไกวเจา และตะวันออกสุดของมณฑลยูนนาน และท่านมีความเห็นว่า แหล่งเกิดของภาษาไทยคง อยู่แถบมณฑลยูนนาน¹³ เพราะท่านเชื่อในทฤษฎีที่ว่า "ภาษาเกิด ณ ที่ใด จะมีภาษาถิ่น มากมายในแถบนั้น" และบริเวณยูนนานก็มีภาษาถิ่นมากมาย ท่านเห็นว่าชนเผ่าไทยนี้ ไคคอย ๆ อพยพลงสู่แหลมอินโดจีนในภายหลัง จึงกลายเป็นคนกลุ่มใหญ่ของภูมิภาคนี้

การเคลื่อนย้าย

1. ย้ายเพราะถูกกวาดต้อน การทำสงครามต้องการคนมาช่วยสร้างบ้านแปลงเมือง ผู้ชนะจึงต้องกวาดต้อนผู้แพ้ไปเป็นเชลย ปล่อยเมืองเก่าให้รกร้างกร. ริชาร์ดสัน (Richardson) เล่าไว้เมื่อเดินทางไปเชียงใหม่ พ.ศ. 2379 ว่า ราชวงศ์เมืองเชียงใหม่มีกรรมา 28 คน นอกจากเอกกรรมาคนเดียว ที่เหลือเป็นหญิงเชลยทางชาติที่ไปตีกวาดต้อนเอามาจากชายแดน¹⁴

2. ย้ายเพราะหนีโรคระบาด มีปรากฏหลายครั้งในประวัติศาสตร์ที่ประชาชนทั้งถิ่นเพราะหนีโรคระบาด โดยเฉพาะอหิวาต์ และไข้ทรพิษ จะรุนแรงถึงคราชีวิตผู้คนไปถึงครึ่งหรือกึ่งหนึ่งของประชาชนในแต่ละชุมชน ผู้มีโอกาสรอดชีวิตพวกหนึ่งมักเป็นผู้รับอพยพหนีภัยจนได้รับเชื้อ มีหลักฐานการย้ายถิ่นกระชั้นกันในชุมชนแถบอีสานใต้ โดยเฉพาะแถบบ้านกรวด มีภาชนะเครื่องเคลือบดินเผาที่มีสภาพสมบูรณ์ อยู่ในเตาและแหล่งเก็บเป็นจำนวนมาก สาเหตุอาจมาจากสงครามหรือโรคระบาดก็ได้

3. ย้ายเพื่อชีวิตที่ดีขึ้น การย้ายเพื่อชีวิตที่ดีขึ้นนี้เป็นธรรมชาติของมนุษย์ เมื่อชุมชนขยาย ที่ทำนาอยู่ห่าง ครัวป่าและสัตว์น้ำที่ใช่เป็นอาหารหายาก ที่ที่ใช่

เป็นเชื้อเพลิงหายาก จึงมีการขยับขยายระยะแรกอาจขยายชุมชนในลักษณะเป็นบ้านเล็ก รั้ว ๆ บ้านใหญ่ แต่เมื่อยังแก้ปัญหาไม่ได้เท่าที่ควร จึงอาจเคลื่อนไปสู่แหล่งใหม่ในระยะทางที่ไกลหลายร้อยกิโลเมตร เช่น การอพยพของพระครูโพนเสม็ดจากเวียงจันทน์ไปสนมกราปากกัณฑ์ และการย้ายในลักษณะเช่นนี้จะต้องมีขมวดเพียงพอ คือจะต้องมีศูนย์กลางที่มีความรู้และเข้าใจแหล่งทั้งสองเป็นอย่างดี จะใดเปรียบเทียบกับรวมทั้งเสนอแนะแก่คนอื่นที่จะรวมเดินทาง¹⁵

เป็นที่น่าสังเกตว่า การอพยพเคลื่อนย้ายของประชาชนจะลงตามลำน้ำ คือจากเหนือน้ำสู่ปากน้ำหรือ จากที่สูงลงสู่ที่ต่ำเสมอ จึงทำให้จำนวนประชากรไปหนาแน่นอยู่ที่ปากน้ำซึ่งมักสวนทางกับอารยธรรม ที่จะเริ่มต้นจากปากน้ำขึ้นสู่เหนือน้ำ หรือที่สูง (หมายถึงอารยธรรมที่เข้ามาในยุคการเดินทางโดยทางน้ำ)

ชุมชนที่มีผู้นำก้นดินดอนมด

จากหลักฐานลายเขียนสีก็ดี จากการขุดค้นของกรมศิลปากรก็ดี จะเห็นได้ว่าในช่วงเมื่อประมาณ 3,000 ปีลงมา มีประชากรอาศัยอยู่ในแถบลุ่มน้ำมูลแล้ว เป็นชุมชนที่มีอารยธรรมสูง สามารถผลิตเครื่องมือเครื่องใช้ด้วยสำริดได้ มีศาสนาเป็นของตนเอง (ก่อนอินทสุเขมา) จากผลการสำรวจของ รศ.ศรีถักกร วัดดีโพน¹⁶ และจากการศึกษาวิจัยของ ผศ.จิรา พูลจรรยา และคณะ ปรากฏว่ามีชุมชนโบราณที่มีผู้นำก้นดินดอนมด ในแถบลุ่มน้ำชี-มูล ถึง 671 แห่ง จากจำนวนชุมชนที่มีผู้นำก้นดินดอนมดในภาคอีสานกว่า 700 แห่ง ความหนาแน่นของชุมชนอยู่ในเขตทุ่งกุลาร้องไห้ และเขตทิศตะวันออกจังหวัดบุรีรัมย์ และนครราชสีมา¹⁷

ที่มาของผู้นำก้นดิน

ลักษณะของผู้นำก้นดินมีสองแบบใหญ่ ๆ คือ แบบที่เหี้ยม และแบบทรงกลม จากหลักฐานทั่ว ๆ ไป แบบที่เหี้ยมเกิดขึ้น หรือเข้ามาที่หลังแบบทรงกลม รูปแบบที่เหี้ยม

นั้นคงได้รับมาจากอินเดียโดยยานเขมร หรืออาจถือได้ว่าเป็นอิทธิพลอินเดีย เพราะ
การกำหนดขนาดเมืองก็ดี ขนาดรัฐ หรือประเทศก็ดี ขึ้นอยู่กับอกเป็นความกว้าง
และความยาว ซึ่งก็หมายถึงสี่เหลี่ยม เมืองเก่าเช่น โมเตโจ ทาโร และหะรีปะ
กัศ¹⁸ เมืองไทพาลักคี เมืองกปิลพัทลุง¹⁹ ล้วนเป็นเมืองเหลี่ยมทั้งสิ้น¹⁹ จึงสรุปได้ใน
ขั้นต้นว่า ผู้นำคันคินทรงสี่เหลี่ยมอยู่ในยุคที่ได้รับอิทธิพลจากอินเดียเป็นต้นมา ก็คงแะ
ราวพุทธศตวรรษที่ 7

สำหรับผู้นำคันคินแบบทรงกลมคงไม่ได้รับอิทธิพลมาจากอินเดียอย่างแน่นอน
เพราะไม่สอดคล้องกับรูปแบบของการก่อสร้างของอินเดีย และลักษณะการสร้างกำแพง
เมืองอินเดียแบบที่ตัวกำแพง มักสร้างควยอัฐ หรือสิบทราย และสร้างขนาดใหญ่มั่นคง
ดังนั้น จึงสันนิษฐานได้เป็นสองทาง คือได้รับอิทธิพลมาจากประเทศเพื่อนบ้านที่มีอารย
ธรรมสูงกว่า หรือโยกพัฒนารูปแบบขึ้นมาเอง

ในกรณีที่ได้รับอิทธิพลมาจากประเทศเพื่อนบ้านที่มีอารยธรรมสูงกว่านั้น ใน
สมัยนั้น คงมีประเทศจีนเท่านั้นที่เป็นประเทศเพื่อนบ้านใกล้เคียงที่มีอารยธรรมสูง และ
มีความมั่นคงทางการเมือง สมมติฐานนี้อาจเป็นไปได้ถ้าเรายอมรับในทฤษฎีที่ว่า ชาว
อินโดจีนได้อพยพตามลำน้ำโขงลงมาเรื่อย ๆ ตั้งแต่เมื่อราว 5,000-3,000 ปีมาแล้ว
ประชาชนที่อพยพลงมาอาจนำเอาแนวความคิดเกี่ยวกับมาตรการในการสร้างความมั่นคง
แบบชนลงมากด้วยโดยวิธีขุดคูน้ำ และยกคันคินขึ้นเป็นกำแพง เสริมด้วยขากไม้ไผ่ แต่
ก็มีข้อที่น่าสงสัยก็คืออยู่อย่างหนึ่งคือ ชุมชนในประเทศจีนตั้งอยู่บนที่สูงเป็นพื้น เมืองใหญ่ ๆ
นิยมสร้างกำแพงสูงแบบอินเดีย เพื่อเป็นสิ่งที่กักกันข้าศึก ดังเช่นพระเจ้าจันชือของเต
(221-206 ก่อน ค.ศ.) ได้ทรงสร้างกำแพงขึ้นเพื่อป้องกันการรุกรานจากภายนอก²⁰
การขุดคูน้ำ คันคินจึงไม่เหมาะที่จะนำมาใช้ป้องกันเมืองในประเทศจีน

เมื่อไม้ไผ่เข้ามาจากภายนอก ก็ยังคงมีอยู่เพียงสมบัติฐานเดียว คือ คัดหรือ
พัฒนาขึ้นมาเอง ๗ ที่นี้โดยการคัดแปลงจากธรรมชาติที่ปรากฏ ผต.ทิวา กุณจรรยา
เป็นทวนหนึ่งที่มีความเห็นว่า การสร้างผู้นำคั่นดินลอมรวมชุมชนนั้นจะเกิดขึ้นเองเป็น
ครั้งแรกในแถบชุมชนภู-วี่ และใกล้เคียง หรือในแถบแอ่งสกลนคร และแอ่งโคราช²¹

เป็นความจริงที่ว่ามนุษย์ได้คิดสร้างสิ่งหนึ่งสิ่งใดขึ้นมาเองโดยทันทีทันใด แต่
เป็นการพัฒนาจากสิ่งที่มีอยู่แล้วโดยธรรมชาติให้ดีขึ้น จนสามารถควบคุมธรรมชาติได้
ระบบผู้นำคั่นดินก็เช่นเดียวกับ มนุษย์คงมิได้คิดแบบสร้างขึ้นมาเองโดยไม่มีฐาน แล่ง
พัฒนาขึ้นมาจากสภาพธรรมชาติที่มีอยู่รอบ ๆ ตัว สิ่งปรากฏให้เห็นอยู่ทั่ว ๆ ไปในแอ่ง
สกลนคร และแอ่งโคราชคือเกาะขนาดต่าง ๆ ตั้งแต่เล็กสุดขนาดเท่าจอมปลวก จนถึง
ก้นบ้านเรือนอยู่ใกล้ โดยเกาะในแอ่งหนองหานสกลนคร และหนองหานกุมภวาปี ในฤดู
ฝนจะมีเกาะปรากฏอยู่ทั่วไปบนพื้นที่ซึ่งถูกน้ำท่วมคราวละหลายวัน เมื่อประชาชนอพยพ
เข้ามา คงจะเลือกเอาชัยภูมิที่น้ำท่วมไม่ถึงเป็นที่ตั้งบ้านเรือน เพื่อให้เป็นขอบเขต และ
มีน้ำไว้ในฤดูแล้งจึงโคจรยักยัดคั่นดินลอมรวมเสียเลย จนกลายเป็นชุมชนที่มีผู้นำลอม
รวมดังที่ปรากฏ ส่วนคั่นดินก็ถึงยกขึ้นมาจนน้ำพาเขาท่วม ภายหลังเห็นประโยชน์ลอมรวม
ก็แยกกันเป็นกำแพง ซึ่งทำให้โคจรประโยชน์สองต่อ ชุมชนในแอ่งทุ่งกุลาร่องไห เช่น
บ้านกระเบื้อง บ้านไทรธาดา เป็นต้น มีลักษณะเป็นเกาะทั้งนั้น เมื่อการคัดแปลงเกาะ
ให้เป็นหมู่บ้าน หรือชุมชนที่มีผู้นำคั่นดินลอมรวมเกิดประโยชน์ ก็มีการเอาอย่างสืบ ๆ
กันมาจนกลายเป็นธรรมเนียมมาถึงสมัยหลัง ก็คือสมัยอยุธยา และรัตนโกสินทร์ตอนต้น
ก็มีการขุดผู้นำคั่นดินลอมรวมชุมชนอยู่ทั่วไป

เชิงอรรถ

¹โครงการโบราณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กรมศิลปากร, รายงานการสำรวจภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ (โรเนียว 2526), น.46

²กรมศิลปากร, ภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย (จัดพิมพ์ในโอกาสนิทรรศการพิเศษเทศกาลเขาพระวิหาร ประจำปี 2522), น.10

³เล่มเดียวกัน, น.11.

⁴เล่มเดียวกัน, น.12.

⁵เล่มเดียวกัน, น.36-38.

⁶กรมศิลปากร, แหล่งโบราณคดีบ้านปราสาท (กรมศิลปากร จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสเทศกาลเขาพระวิหาร 2527), น.7-8.

⁷เล่มเดียวกัน, น.12-15.

⁸เล่มเดียวกัน, น.17-19.

⁹สุรพล นาดพินธุ, โลกสำโรง เมืองครั้งกระโน้น, อนุสาร อสท. (ปีที่ 27 ฉบับที่ 1 ส.ค.2527), น.61-65.

¹⁰พระยาอนุมานราชธน, เรื่องเขมออินโดจีนสมัยโบราณ (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระบำเรอบริรักษ์ 3 พ.ย. 2483), น.17.

¹¹Encyclopedia International, Vol2, (Grolier : 1966),
p.95-115.

¹²เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต) "วาทะบายชาวปราชญ์ต่าง ๆ"
ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ, (สำนักพิมพ์คลังวิทยา : 2507), น.241-296.

¹³William J. Gedney. Notes on Thai Nua. Thai Linguistics
in Honor of Fang-Kuei Li อ้างใน แถลงงาน ประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี
ปีที่ 13 เล่ม 2 ก.ก.-ข.ก. 2522, น.26-28.

¹⁴พระยาธรรมาธิราชชนน, เล่มเดิม, น.15.

¹⁵ประชุมพงศาวดาร ภาค 70 เล่ม 43 (องค์การตำราดุสิต, 2512), น.165.

¹⁶ศรีสุทนต์ วัดอโศก, โบราณคดีทศวรรษที่ผ่านมามี. (สำนักพิมพ์เมืองโบราณ
2525), น.113-124.

¹⁷ท้าว สุกงุรมา และน้องศรี วนาธิษ, ทะเบียนตำแหน่งที่ตั้งชุมชนโบราณ
ในประเทศไทย. (งานวิจัย สนับสนุนโดยมูลนิธิวิทย์โยคะ พ.ศ.2524-2527), รวบรวม
สุกภาภักดิ์ผ่านไว 5 เล่ม

¹⁸R.C.Majumdar, An Advanced History of India. (New York :
Macmillan, 1967), p.16.

¹⁹B.P.Chandra Mukherji, Report on Tour Exploration of
Antiquities in the Tarai, Nepal (Calcutta, Office of Superin-
tendent of Government of India, 1901), pp. 899, 34-36.

²⁰Louis Heren, China's Three Thousand Years. (London : Times Newspapers Limited, 1973), p.110.

²¹รายงานการสำรวจชุมชนโบราณ โดยคณะครูและนักเรียนโรงเรียน เรื่อง
ชุมชนโบราณในเขตอีสานใต้ จัดโดยวิทยาลัยครูบุรีรัมย์ ระหว่างวันที่ 6-8 สิงหาคม 2529
โดยได้รับการสนับสนุนจากมูลนิธิโคโยตา

การเริ่มเข้ามาของอารยธรรมอินเดียในอีสานใต้

อีสานใต้ หรือลุ่มน้ำชี-มูล ได้รับอารยธรรมแบบอินเดียเมื่อใดนั้น เป็นเรื่องที่จะให้หาหลักฐานกันไปอีกนาน การกระจายของอารยธรรมมีลักษณะเห็นการแพร่ระบาดของโรคทางทวาร เมื่อผู้รับเชื้อ การระบาดของโรคก็จะมีเรื่อยไป เช่นเดียวกัน เมื่อผู้รับอารยธรรมลัทธิหรืออารยธรรมนั้น ๆ ยังเป็นที่ยอมรับอยู่ อารยธรรมนั้นก็จะแพร่กระจายต่อไป การแพร่กระจายของอารยธรรมจะยุติก็ต่อเมื่ออารยธรรมนั้นหมดความทันสมัย ไม่เป็นที่ยอมรับ และมีอารยธรรมสายอื่นขึ้นมาแทนที่ เป็นที่ยอมรับกันว่าอารยธรรมที่เป็นอภิวายณะอารยธรรมที่ค่อยกว่าเสมอ อารยธรรมที่ค่อยจะกลบ ๆ หมดไปเอง

อารยธรรมอินเดียเข้ามาสู่ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และในลุ่มน้ำชี-มูลเมื่อไรเราทราบได้แต่ช่วงที่มีหลักฐานที่เป็นวัตถุ และลายลักษณ์อักษรเท่านั้น ปราศจากร่องรอยถึงกล่าว เราไม่อาจทราบได้ อารยธรรมที่เป็นพุทธศักราช และวิจิตร กง เราสามารถบอกการเข้ามาติดต่อกันระหว่างชาวอินเดียกับชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีการพูดถึงพื้นที่ต่าง ๆ ในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตั้งแต่สมัยพุทธศักราชคือเมื่อประมาณ 2500 ปีมาแล้ว พระโอรสปฏิภน ขุนทศกัณฐ์ มหานิเทศ โคกกลางถึงรัฐต่าง ๆ ในแถบนี้ไว้ดังนี้

"บุคคลผู้ยังมีศรัทธา ยังมีความอยากได้ อยากว่ารวบในโกศทรัพย์ ขอมพานันอุปสรรค เกินทองไปลาชายทางเรือยังรัฐต่าง ๆ ดังนี้คือ - กุมพะ หรือคิคุมพะ บาง, คักโกลา บาง, คักกลิดา บาง, กาลมูข (กิมณฑลาคำ) บาง, มรณปุระ (วังมรณะ) บาง, เวสุคคะ บาง, ชวะ บาง, กมิลิง หรือคัมลึง บาง, วังคะ หรือวังคะ บาง,

ดูปะไรระ บาง, ฤกะ หรือการุกัจะ บาง, สุริหะ หรือสุริวัระ บาง, อังคเณกะ หรืออังคโลก บาง, คังคะ หรือ กังคะ บาง, ปรมคังคะ หรือ อัมตะ คคะ บาง, โยนะ บาง, นิเระ หรือปรมโยนะ บาง ฯลฯ"

ชื่อข้างบนมีหลายชื่อที่อยู่ในแหลมอินโดจีน เช่น ตักโกอา หรือตะกั่วป่า ฅลิง หรือคามหรือคิง² สุวรรณภูมิซึ่งชื่อเหล่านี้ยังคงเรียกกันมาจนถึงปัจจุบัน แสดงให้เห็นว่า ชุมชนในแถบนี้มาแล้วตั้งแต่สมัยพุทธกาล และคงมีความสัมพันธ์ติดต่อกันกับ ชุมชนที่ไปมาตั้งแต่สมัยนั้น จนได้มีการกล่าวถึงในพระไตรปิฎก

พระปัญญาสามีเถระ กล่าวไว้ในศาสนวงศ์ว่า เมื่อ พ.ศ.235 พระเถระ 2 รูป, คือพระโสณะ และพระอุตกะ ได้มายังรัฐสุวรรณภูมิ ซึ่งท่านก็ได้สันนิษฐานว่าเป็นเมืองสุวรรณนคร หรือตะเพิม ขณะนั้นมีพระราชบุตรพระนามว่า สิริมาโสภะ กรองราชย์

เมืองสุวรรณ รัฐสุวรรณภูมินี้ ท่านกล่าวว่า ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของยอดเขาไกรลาส บ้านเรือนมีลักษณะเหมือนเรือนของชนเขาโอ่ง (ชาวหมอ) จึงเรียกกันว่า "บ้านเขาโอ่ง" เมืองตั้งอยู่ติดกับมหาสมุทร จึงมีผีเสื้อน้ำขึ้นมากินแก้มแรกเกิดในพระราชวังอยู่เป็นประจำ

ในวันที่พระโสณะ และพระอุตกะมาถึง หญิงในพระราชวังคนหนึ่งคลอดบุตร นางผีเสื้อน้ำ พร้อมกับนางยักษิณี 500 คนเขามาจะกินเด็ก ประชาชนจึงแตกตื่น และหาทางป้องกัน พระเถระทั้งสองจึงไปรบกวนผีเสื้อน้ำทั้งเป็นราชสีห์ สองตัวติดกัน นำมาตั้งขัณฑ์โดยยักษิณี จนยักษิณีและนางผีเสื้อน้ำไม่มารบกวนอีก ท่านได้แสดงพระพมชาดสูตรต่อที่ประชุมของประชาชนจำนวน 60,000 คน ในจำนวนนั้นกุลบุตร 5,500 คน กุลธิดา 1,500 คน และราชกุมาร 1,500 คน ไก่บรรพชาอุปสมบท นอกนั้นได้ตั้งอยู่ในไตรสรณคมณ³

จากข้อความนี้ เราจะเห็นได้ว่า สุวรรณภูมิ ซึ่งจะเป็นที่ใดก็ตาม ก็คงอยู่ในแหลมอินโดจีนนี้ มีประชากรหนาแน่น เมืองใหญ่ซึ่งมีประชากรถึง 60,000 คนเขา มาประชุม แนวจะเป็นตัวเลขโดยประมาณ แท้จริงไม่เยิ่นเกินไป เพราะการเข้าประชุมก็มีโดยหมายความว่า ประชากรมีเท่าไรก็ไปประชุมกันหมด ที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งคือมีราษฎร 1,500 คน แสดงว่ามีระบบกษัตริย์อยู่กันแล้ว ซึ่งก็หมายความว่าอาจได้รับวัฒนธรรมจากอินเดียมากจนแล้ว ยิ่งมีการแสดงพรหมชาลสูตร อันเป็นพระสูตรที่มีเนื้อความลึกซึ้ง ผู้ฟังจะต้องมีพื้นฐานทางศาสนาาก่อนจึงจะเข้าใจได้

ในมหาชนกชาดก พระมหาชนกได้นำเรือบรรทุกสินค้าไปค้าขายยังสุวรรณภูมิ พร้อมกับพวกพ่อค้าชาวสุวรรณภูมิซึ่งได้เดินทางมาติดต่อกับเขาอันเป็นปกติ ในระหว่างทางเรือได้ถูกพายุพัดแตกยับปางลงกลางมหาสมุทร พระมหาชนกต้องว่ายน้ำลอยคออยู่ในทะเลถึงเจ็ดวัน นางมณีเมขลา เพื่ประจักษ์มหาสมุทรจึงได้มาช่วยนำขึ้นฝั่งรอดชีวิตมาได้⁴

ในสังขพราหมณชาดก ก็มีการพูดถึงสุวรรณภูมิอีกเช่นกัน โดยกล่าวว่าพราหมณ์ชื่อสังข์ เป็นเศรษฐีมีใจเอื้อเฟื้อต่อเพื่อนมนุษย์ วันหนึ่งได้เดินเรือไปค้าขายยังสุวรรณภูมิ เรือรำนำเขาเรือเป็นเหตุให้เรือจมกลางมหาสมุทร นางมณีเมขลาเห็นว่าพราหมณ์ดังกล่าวเป็นคนดี จึงได้ช่วยนำขึ้นฝั่งโดยปลอดภัย⁵

อีกเรื่องหนึ่งคือสุตตันตชาดก ก็ได้พูดถึงสุวรรณภูมิไว้อีกเหมือนกัน เรื่องนี้กล่าวว่าพระยาภรต จำแลงกายมาเป็นชายหนุ่ม ได้มาเล่นสากกับพระเจ้าทัมพราช แห่งเมืองพาราณสี เมื่อได้โอกาสก็ลักขโมยนางสุตตันตี มเหสีของพระเจ้าทัมพราชไปอยู่รวมกันยังสุวรรณภูมิ ทั้งนี้เพราะนางสุตตันตีมีกลิ่นกายหอมจุกจกจนทนไม่ไหว พระเจ้าทัมพระได้ใช้ไม้เท้าขว้างขว้างหมายจะออกติดตาม นายอัครกะโคโดยสารเรือพ่อค้าชาวภารทงคะ ซึ่งจะเดินทางไปยังสุวรรณภูมิ ขณะที่เรือแล่นอยู่ในมหาสมุทร ปลามังกรโคกระโดดเข้าเรือ

คืนอยู่ในเรือจนเรือแตกจนน้ำ นายฉกจะถูกคลื่นพัดไปยังเขมรอันไกล ไต่พบกับนางสุคันธี
ขณะที่พระยากรุทไม่ยอมให้โดยยวกับนางอีก ภายหลังเมื่อใดโลกาถึงหลบหนีออกมา และ
โดยสารเรือมาด้วยออกตามลุ่มเมืองพาราณสี กราบทูลให้พระเจ้ากับพระพรหมทราบ เมื่อ
พระยากรุทแปลงกายเป็นมนุษย์มาเล่นสกาอีก พระเจ้ากับพระจึงทรงสั่งให้นายฉกจะพาบรรเลง
ทิมและขับร้องเรื่องราวเกี่ยวกับนางสุคันธีซึ่งแตกจนพบถึงปัจจุบัน พระยากรุทก็เข้าใจว่า
เรื่องทั้งหมดทั้งหมดยกั้น พระเจ้ากับพระพรหมแล้ว จึงไต่หานางสุคันธีกลับมาถวายกัน
แก่พระเจ้ากับพระ⁶

จากที่กล่าวมาแสดงให้เห็นว่า ผู้วรรณคดีอยู่ทางทิศตะวันออกของอินเดีย อยู่
ไกลพอที่เป็นที่ลี้ภัยสำหรับชาวยานที่ไม่สามารถเดินทางเรือไปทางอื่น จนถึงกับการผูก
เรื่องเกี่ยวกับผู้วรรณคดีขึ้นมา ชาวดินเคียนแม่มุ่งขึ้นไปถึงจุดกึ่งประเทศ อย่างเมือง
พาราณสีที่มีความสัมพันธ์กับชาวสุวรรณภูมิมาช้านาน จนถึงกับเข้าใจภาษาของกันและกัน
และเล่นสกาด้วยกันอย่างสกาโก

จากหลักฐานต่าง ๆ ข้างบน จะเห็นได้ว่า การยอมรับอินเดีย ทั้งที่เป็นแบบ
พุทธและฮินดูเริ่มเข้ามาสู่แหลมอินโดจีนอย่างน้อยก็สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ก็เรื่องราว
พุทธที่วรรณคดี 3 ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างประชาชน กับประชาชนของทั้งสองฝั่งที่พบมา
แล้วทั้งแต่สมัยพุทธกาล ชาวดินเคียนแม่มุ่งขึ้นเข้ามาถึงถิ่นฐานโดยแหลมอินโดจีนตั้งแต่สมัย
นั้น ส่วนใหญ่ชาวดินเคียนจะตั้งถิ่นฐานอยู่ในพม่า มาเลเซีย และกัมพูชา เป็นที่น่าสังเกตว่า
การเคลื่อนย้ายของประชากรก็ การกระจายของวัฒนธรรมก็ ชาวแหลมอินโดจีนมักจะ
เป็นฝ่ายรับเสมอมา ทั้งนี้ทั้งเป็นเพราะอินโดจีนมีประชากรหนาแน่นมากจน ประชาชนจึงมี
การแบ่งปันกันมาหากันเพื่อเอาตัวรอด จึงมีผู้อพยพไปมาหากันยังถิ่นที่อยู่ของตน
กัน ซึ่งมีประชากรยังไม่หนาแน่น

เกี่ยวกับการอ้างความเป็นเจ้าของสุวรรณภูมิ ระหว่างมา ไทย และกัมพูชา นั้นไม่ว่าจะเป็นปัญหาสำคัญ เพราะสุวรรณภูมิเป็นชื่อของภูมิภาค ไม่ใช่ชื่อของรัฐ หรือ ประเทศอย่างในปัจจุบัน แล้วยังมาจากระยะ มีท้องถิ่นและเมืองที่มีชื่อเป็นทองอยู่มาก เช่น ทอง การุญบุรี สุพรรณบุรี เป็นต้น แม้ชื่อที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ทอง เช่น ทองคำ ทองดี ทองดี เป็นต้น และคงเป็นเช่นนั้นตลอดแถบแหลมอินโดจีน ซึ่งแสดงให้เห็น ถึงความนิยมเกี่ยวกับทองมีสูงมาตั้งแต่อดีต พระพุทธรูปที่สร้างขึ้นของที่นี่ที่ขุดพบในประเทศไทย? และสร้างมาตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย สุพรรณภูมิ จึงอาจเป็นไปได้ที่จะเป็นชื่อ รวม ๆ ของภูมิภาคนี้ขึ้นมาจากใจของคน ก็เรียกไควาสุวรรณภูมิ เหมือนเราไปอินเดีย หรือไปชมพูทวีปทั้งนี้ หรือไปยุโรป เราจะไปขุดไหนก็ได้ในหลายประเทศของยุโรป เราขุด ไควาไปยุโรปเช่นกัน

เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปว่า การล้นเหลือของประชากรตามปกติ ก็คือการแพร่กระจาย ของอารยธรรมมักจะสวนทางกับ ประชากร โดยปกติจะขยายตัวจากที่สูง ลงสู่ที่ต่ำ จากบน สู่ล่าง เพราะเป็นธรรมชาติของมนุษย์ เมื่อมีจำนวนชน จะลงหาที่อยู่ที่ดีลงกับและเมือง นั้นคือที่สูง หรือแบบแผนที่เราคุ้นกันไว้ แต่เมื่อประชากรเริ่มจำวนมากขึ้นก็จะแสวงหา ความสะดวก และอุดมสมบูรณ์ นั่นก็ลงไปตามลุ่มน้ำ หรือลงไปที่ต่ำ ส่วนอารยธรรม มักจะมาจากที่ต่ำขึ้นไปสู่ที่สูง ทั้งนี้เพราะอารยธรรมนั้น จะนำมา โดยบุคคลที่กล้าหาญ และ กล้าเสี่ยงภัย มีอุดมการณ์สูง มีความปรารถนาดีต่อเพื่อนมนุษย์อย่างแรงกล้า จึงต้องไป สละความสุขสบายในการอยู่กับถิ่นฐานเดิม เดินทางไปยังที่ต่างถิ่น แม้จะมีอันตราย อยู่ บาง เช่น บางพวกเดินทางไปแล้วทำการค้า แต่ก็เป็นการเสี่ยงภัยที่มีอันตรายสูง บางครั้ง ต้องไปในที่ที่ไม่เคยทราบมาก่อนว่ามีประชากรอาศัยอยู่ และ โดยทั่วไปการสื่อความหมาย กับทางภาษาพูดก็อาจจะไม่ใช่ได้ การเดินทางติดต่อในสมัยก่อนกระทำกัน โดยทางเรือเป็น ส่วนใหญ่ ดังนั้นจึงเป็นเรื่องธรรมดา ที่การกระจายของอารยธรรมจะมีจุดเริ่มต้นที่น้ำ

หรือท่าเรือ แล้วคอยกระจายขึ้นไปตามลำน้ำ และทางบกที่อยู่ใกล้เคียงถัดไป

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือภาคอีสานของประเทศไทย ไม่มีส่วนที่ติดกับท่าเรือ ยิ่งไปกว่านั้นยังถูกล้อมไปด้วยภูเขา อันเป็นปราการที่สำคัญที่สกัดกั้นการแพร่กระจายเข้า-ออกของประชากร และอารยธรรมอีสาน โดยเฉพาะอีสานใต้ จึงไม่เป็นด่านแรกที่รับอารยธรรมจากทางดิน จะต้องมีการถ่ายทอดมาจากดินอันที่อยู่ติดกับทะเล แต่ก็เป็นที่น่าสังเกตว่า อารยธรรมใด ๆ ก็ตามที่แพร่เข้ามา จะมีความเข้มข้น และมีถิ่นงอกยูนาน ทั้งกระจายไปอย่างทั่วถึง เพราะพื้นที่เป็นที่ราบง่ายต่อการติดต่อไปมาหาสู่กันภายใน

ทางเข้ามาของอารยธรรมทางดิน โดยเฉพาะจากอินเดียสู่อีสานใต้ที่สำคัญมี 2 ทางคือ เข้ามาทางลุ่มน้ำเจ้าพระยา ผ่านกรุงพระยาเย็น (กรุงพระยาไฟ) เข้ามาทางจังหวัดนครราชสีมา สายหนึ่ง อีกสายหนึ่งเข้ามาทางลุ่มน้ำโขง ผ่านประเทศกัมพูชาเข้ามาทางปากน้ำมูล และข้ามเขาพนมดงรักเข้ามาทางด่านจังหวัดบุรีรัมย์ และจังหวัดสุรินทร์ เพราะดินแดนแถบนี้ยังไม่ห่างจากเมืองเสียมราฐ (เสียมราช) และเมืองพระนคร (นครวัด) มากนัก⁸ ทั้งการขึ้นลงทางของเขาต่าง ๆ ในแถบนี้ก็ไม่ว่างาก

ในระยะต้น ๆ อารยธรรมอินเดียเข้ามาในแหลมอินโดจีน คงเข้ามาโดยการนำของพอกา และนักแสวงโชค วรรณคดีพุทธศาสนาสมัยพุทธกาลจะพูดถึงเสมอว่า ผลของการความร่ำรวยทางการค้าจะต้องเดินทางไปค้าขายทางเรือ เมื่อเกิดมีนิทานพื้นบ้านขึ้นในแต่ละท้องถิ่น ซึ่งส่วนใหญ่จะอาศัยเค้าโครงเรื่องมาจากชาดกในพุทธศาสนา เรื่องการค้าขายทางเรือก็ถูกนำมาเข้ามาดัดแปลง เช่น เรื่องท้าวหมอนแบ่น⁹ ที่นำกระบองอุจจาระลงเรือสำเภาจากเมืองโกสุม ไปขายให้แก่พระราชกาแดง เมืองพาราณสี⁹ และอื่น ๆ

หลักฐานการเข้ามาสู่ภาคอีสานของอารยธรรมอินเดีย

อารยธรรมอินเดียก่อนที่จะแพร่เข้ามาถึงภาคอีสาน หรือภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย คงจะใช้เวลานานหลังจากตั้งรากลงที่เมืองชายฝั่งทะเล เนื่องจากยุคที่อารยธรรมอินเดียเข้ามา ความเป็นรัฐยังไม่ชัดเจน ไม่มีระบบเส้นกั้นอาณาเขต ประชาชนไปมาหาสู่กันได้อย่างเสรี การนำเอาอารยธรรมทางชาติจึงกระทำไปตลอดเวลา ขึ้นอยู่กับความคุ้นเคยของประชาชนที่ไม่มาหาสู่กัน

อารยธรรมอินเดียที่เข้ามาสู่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง หรืออีสานใต้ในรูปของศาสนา วัฒนธรรม อันเป็นกิจกรรมที่ประทุติประจำวัน คงจะค่อย ๆ แทรกซึมเข้ามาพร้อมกับการไปมาหาสู่กันของประชาชน แต่เมื่อขาดหลักฐานเราจึงไม่อาจบอกได้ว่าเข้ามาเมื่อไร ปัจจุบันนี้เท่าที่มีหลักฐานทางคันทีลจารึก และประวัติศาสตร์คือ เราพอจะกำหนดได้ว่า อารยธรรมอินเดียเข้ามาสู่ภูมิภาคแถบนี้ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 12 โดยมีหลักฐานต่อไปนี้

กิลจารึก

กิลจารึกเป็นหลักฐานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ จะบอกได้ชัดเจนว่าหลักฐานอื่น ๆ ว่าใคร ทำอะไร ที่ไหน เท่าที่พบในปัจจุบันนี้ จารึกถ้ำเป็ดทอง ตำบลปะคำ อำเภอบัวชุม จังหวัดบุรีรัมย์ จารึกนี้เป็นอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต อายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ 12 กิลจารึกชุดนี้ได้พูดถึงพระเจ้าจิตรเสน (ผู้สถาปนาอาณาจักรเจนละ ร่วมกับพระเจ้าวรมันที่ 1 พ.ศ. 1093-1143 พระองค์ได้ครองราชย์ต่อจากพระเจ้าวรมันที่ 1 ก่อในระหว่าง พ.ศ. 1143-1158 โดยมีพระนามว่า นเรนทรวรมัน) ได้พูดถึงความเป็นกษัตริย์และเกียรติอันยิ่งใหญ่ของพระองค์ไว้

ต่อไป¹⁰

นอกจากที่ดำไปศพดองแล้ว ยังมีจารึกของเจ้าชายจิตรเสน ๒ ส่วนอื่น
ของอีสานใต้ คือที่ปากน้ำมูล (ฃ.1 ฃ.2) ที่วัดสุปัฏนาราม จังหวัดอุบลราชธานี
(ฃ.4) และที่วัดถ้ำภูมโน (ฃ.9) จารึกดังกล่าวได้พูดถึงพระราชประวัติ
ส่วนหนึ่งของเจ้าชายจิตรเสนว่า พระองค์ทรงเป็นโอรสของพระเจ้าศรีวิกรมน์
เป็นราชนัดดาของพระเจ้าศรีสารวโณ และเป็นพระอนุชาของพระเจ้าศรีภวรมณ์
มีพระนามหลังจากที่พระราชภิเษกแล้ว พระเจ้าศรีมเหศวรมณ์ ได้ทรงชนะประเทศ
แล้วได้สร้างถ้ำถึงประตีสถานไวบนภูเขาสันเป็นสัญลักษณ์แห่งชัยชนะของพระองค์¹¹

นอกจากศิลาจารึกของพระเจ้ามเหศวรมณ์แล้ว ยังมีศิลาจารึกอื่น ๆ
อีกในสมัยถัดมา ซึ่งใช้อักษรจารึกเป็นอักษรปัลลวะก็มี อักษรมอญก็มี และภาษาจารึก
ก็มีทั้งภาษาสันสกฤต ขำดี มอญ และเขมร ดังเช่น¹²

ศักราช	จังหวัด	อำเภอ	ตำบล	สถานที่พบ	ลักษณะ	ภาษา	อักษร	ศิลาจารึก หลักที่
พ.ศ. 1121-1221	บุรีรัมย์	ปะคำ	-	บ้านโคกทอง	ศิลาปากคำ	สันเขื่อน	-	38
พ.ศ. 1121	นครราชสีมา	สูงเนิน	-	บ่อน้ำ	หลักศิลา	"	-	29
พ.ศ. 1121	"	ปักธงชัย	-	หิน โคน	หลักศิลาจารึก	"	-	33
พ.ศ. 1121-1221	"	"	-	"	"	"	-	34
พ.ศ. 1121-1221	อุบลราชธานี	สุวรรณภูมิ	-	ถนนเขาคาปากน้ำ	หลักศิลา	"	-	118
พ.ศ. 1121-1221	"	"	-	"	"	"	-	119
พ.ศ. 1121-1221	"	"	-	บ้านหนองน้ำ	กรอบประติมากรรม	"	-	120
พ.ศ. 1121-1221	"	"	-	"	บิลลังกาเขารูป	"	-	121
พ.ศ. 1121-1221	สุรินทร์	เมือง	-	วัดชุมพล	หลักศิลาจารึก	"	-	126
พ.ศ. 1429	อุบลราชธานี	พิบูลย์รักษ์	-	บ้านบึงแก	กรอบประติมากรรม	"	-	117
พ.ศ. 1521-1621	นครราชสีมา	เมือง	-	วัดถนนวัน	พระพิมพ์ของนอก	"	-	25
พ.ศ. 1521-1621	สุรินทร์	เมือง	-	ปราสาทหินเมืองมอญ	หลักศิลา	เขมร	-	128
พ.ศ. 1621	อุบลราชธานี	เขื่องใน	-	บ้านชะโนด	หลักศิลาจารึก	"	-	116
พ.ศ. 1621-1721	บุรีรัมย์	นางรอง	กุด	พนมรุ้ง	หลักศิลา	สันเขื่อน	-	40
พ.ศ. 1652-1655	นครราชสีมา	พิบูลย์	-	ประติมากรรม	กรอบประติมากรรม	เขมร	-	30

กิจการ	จังหวัด	อำเภอ	ตำบล	ลักษณะ	ภาษา	อักษร	ศิลาจารึก หลักที่
พ.ศ. 1729	นครราชสีมา	เมือง	วัดพนมวัน	หลักศิลาจารึก	สันสกฤต	-	28
พ.ศ. 1729	"	ปากซังชัย	ครบุรี	หลักศิลาจารึก	"	-	35
พ.ศ. 1729	บุรีรัมย์	นางรอง	กานปะด้า	หลักศิลา	"	-	35
พ.ศ. 1729	สุรินทร์	เมือง	ปราสาท	"	"	-	127
			ตาเยียนโตจ				

พระพุทธรูป

ในเขตอีสานใต้ พระพุทธรูปที่นับว่าเก่าแก่ที่สุดในปัจจุบัน คือแก่พระพุทธรูป
 นาคปรกศิลา ซึ่งพบที่บ้านเมืองฝาย ถึงอำเภอหนองหงส์ จังหวัดบุรีรัมย์ พระพุทธรูป
 องค์นี้ทำด้วยหินทราย ส่วนสูง รวมทั้งฐาน และเกี้ยว 1.65 เมตร ฐานกว้าง
 67 เซนติเมตร¹³ พระพุทธรูปองค์นี้ ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรทิศ ดิศกุล
 ภัทรรักษาโดยละเอียดแล้วทรงสรุปว่า เป็นพระพุทธรูปสมัยทวารวดีตอนต้น เก่าแก่
 ที่สุดเท่าที่พบในเมืองไทย ในสมัยปัจจุบันในจำนวนพระพุทธรูปนาคปรกด้วยกัน ยังคงมี
 อิทธิพลของศิลปะอินเดียแบบทวารวดี อันเป็นต้นกำเนิดของพระพุทธรูปนาคปรก อายุ
 อยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 12-13

พระพุทธรูปองค์นี้แม้จะเป็นพระพุทธรูปแบบทวารวดี แต่ก็ยังไม่ปรากฏ
 ของทวารวดีที่เห็นเมืองเขาเป็นลักษณะทวารวดีแบบพื้นเมืองนั้น ทานบุรีโกโธลสังเกตไว้
 ว่า มีใบหน้าแบน กว้างเป็นเส้นขนโค้งต่อกันเป็นปีกกา นัยน์ตาโหน จมูกแบน ริมฝีปาก
 ทน สำหรับพระพุทธรูปนาคปรกเมืองฝายองค์นี้ ยังคงมีพระพักตร์คล้ายกับพระพุทธรูป
 อินเดียอยู่มาก ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรทิศ ภัทรรักษาโดยละเอียดไว้ดังนี้¹⁴

1. หน้าของนาคปรกมีลักษณะคล้ายหน้าลิง มีปุ่มแหลมสูงอยู่เหนือศีรษะ
 แต่ละเส้นลำตัวนาคส่วนกลางมีลายเส้นนอนเขาประกอบ ส่วนคานข้างไม่มีลวดลาย
 มองด้านซ้ายของเขี้ยวคล้ายกับนาคสองหัวชนกัน

2. พระเกศมาลาของพระพุทธรูปกลม ไม่มีรั้วมีอยู่ข้างบน ขนาบพระเกศา
 เวียนขวาเรียงเป็นแนวนอน

3. พระขนงเป็นวงโค้งมาจากกันเพื่อค้ำพระนาสิก เช่นพระเนตรข้างบน
 สดักเป็นเส้นตรง ข้างล่างสัดักเป็นวงโค้ง ส่วนล่างของพระนาสิกใหญ่ พระพักตร์หนา

4. องค์พระอวตัม จีวรเฉียงเรียบไม่มีริ้ว จมจีวรเป็นเส้นเฉียงพาดผ่านพระอุระ ถึงแกขวาไปซ้าย ชายจีวรพาดถึงไปเบื้องหลัง จึงไม่ปรากฏชายจีวรเหนือพระอังสาซ้าย

5. ขอบขมวดคานบนเป็นเส้นนวล มองเห็นโกกนุทบนพระองค์ส่วนขอบขมวด เบื้องล่างปรากฏขมวดพระขมวดเหนือขอพระบาทเล็กน้อย

6. ชายจีวรพาดบนขอพระหัตถ์ซ้าย วาดลงมาเหนือพระเพลาซ้ายลงมา เป็นวงโค้งคดมรรควรอยพับกันในช่องพระขมวด

7. พระหัตถ์ขวาวางหงายขมวดบนพระหัตถ์ซ้ายเหนือพระเพลา ประทับนั่งขัดสมาธิราบ โดยมีพระบาทซ้อนกัน ฝ่ายพระบาทขวามองงายออกจากหน้า

โดยลักษณะทั่วไป พระพุทธรูปนาคปรกถือปางนี้ เป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์สูงสองข้างองค์พระเป็นแนวยูเบื่องหลัง ไม่มีสลักประกอบฐานเป็นชนนาคสามชั้น มองเห็นเกล็ดนาคอยู่ข้างบน ที่ชนนาคชั้นบน คานซ้ายใต้เกล็ดนาคปรากฏเห็นหางนาคซึ่งงวยงขึ้นมาจากชนกลางสุดดูเหมือนหางงูจริง ๆ ทั้งหมดนี้เป็นศิลปะแบบอมราวดี ซึ่งยังไม่มีลักษณะฝีมือช่างท้องถิ่นปรากฏ จึงนับเป็นพระพุทธรูปสมัยทวารวดีรุ่นแรกหรือเก่าที่สุดเท่าที่พบในปัจจุบัน คือมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 12-13

นอกจากพระพุทธรูปนาคปรกถือปางนี้แล้ว ยังมีพระพุทธรูปอื่น ๆ อีกในแถบอีสานใต้ ซึ่งมีอายุใกล้เคียงกัน เช่น พระพุทธรูปถือหัตถ์ธรรมจักรเขมาธรรม เมืองเขมาเก่า กำพลเขมา อำเภอดูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา เป็นพระพุทธรูปหินทรายแดง ใสสะอาด พระบาทยาว 1.20 เมตร พระบาทขวาหายไป วงพระพักตร์ยาว 1 เมตรเศษ แฉกยาวทั้งเม็ดพระศอก ถอดพระเกตุมาลา จะยาวถึง 2 เมตร วัดจากพระเศียรถึงพระบาทยาว 12 เมตร เนื่องจากพระพุทธรูปองค์นี้ชำรุดมาก และองค์ใหญ่ ชิ้นส่วนต่าง ๆ กระจัดกระจาย จึงไม่อาจทราบรายละเอียดอย่างถี่ถ้วนนัก

อาจารย์คงเดช ประพัฒน์ทอง ได้ให้ข้อสันนิษฐานว่า พระพุทธรูปองค์นี้น่าจะเป็นพระยืนมากกว่า แต่ภายหลังไคดมองจึงจำคุกเสียหาย¹⁵ อย่างไรก็ตาม พระพุทธรูปองค์นี้ก็เป็นพระพุทธรูปสมัยทวารวดีที่สำคัญองค์หนึ่งในอีสานใต้

นอกจากนี้แล้วยังพบพระพุทธรูปสมัยทวารวดีในที่ต่าง ๆ อีกในสมัยต่อมา เช่น พระพุทธรูปสำริดขนาด 1.09 เมตร ปางเสด็จลงจากดาวดึงส์ พบที่เมืองฝ้ายกิ่งอำเภอหนองหงส์ จังหวัดบุรีรัมย์ อายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 13 พระพุทธรูปองค์นี้ยังคงมีพระพักตร์คล้ายศิลปะอินเดียอยู่ เป็นพระพุทธรูปสำริดสมัยทวารวดีที่ใหญ่ที่สุดเท่าที่พบในปัจจุบัน¹⁶

อีกองค์หนึ่งเป็นพระพุทธรูปสำริดปางสมาธิ พบที่แม่น้ำมูล ตำบลวังปลัก อำเภอพุทไธสง จังหวัดบุรีรัมย์ ขนาดสูง 10.5 ซม.¹⁷ เป็นพระพุทธรูปที่สวยงามแบบหนึ่งในท้องถิ่นอีสานใต้ เป็นแบบทวารวดีตอนต้นเช่นกัน

พระพุทธรูปสมัยทวารวดีอีกองค์หนึ่งคือพระพุทธรูปนกรจำปาศรี ที่ท้องที่อำเภอนาคู และอำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม อันเป็นที่อยู่ในอิทธิพลอารยธรรมลุ่มน้ำมูล หรืออีสานใต้ พระพุทธรูปชุดนี้ส่วนใหญ่เป็นพระยืนพิกัดมเหศวร มีขนาดแตกต่างกันไปเป็นทั้งพระเครื่อง และพระบูชา อายุอยู่ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 13-16¹⁸

พระพุทธรูปแบบต่าง ๆ ที่นำมากล่าวในที่นี้ เพียงต้องการชี้ให้เห็นว่าพระพุทธรูปที่เก่าแก่ที่สุดในเขตอีสานใต้ เป็นพระพุทธรูปสมัยทวารวดี เริ่มพบตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 12 เป็นต้นมา แหล่งที่พบก็เริ่มตั้งแต่ลุ่มน้ำมูลคือแถบเมืองนครราชสีมาเป็นต้นมา และที่นับว่ามีความสำคัญ มีคุณค่ามากที่สุดในด้านประวัติศาสตร์คือพระพุทธรูปชุดที่พบที่บ้านฝ้าย จังหวัดบุรีรัมย์

เตาเผา

หลักฐานการเผาของอารยธรรมอินเดียในเขตอีสานใต้ก็อย่างหนึ่งคือหลักเตา หรือใบเตา ซึ่งทำจากหินมีรูปลักษณะและรายละเอียดต่างกันไปหลายแบบ

มีแบบเป็นแท่ง เป็นเสา เป็นแผ่นสี่เหลี่ยมธรรมดา เป็นแผ่นสี่เหลี่ยมแบบมีเอวคอก
มีแบบสลักลวดลายและแบบเรียบ

เสมาสร้างขึ้นมาเพื่อกำหนดขอบเขตในการประกอบสังกรรมของพระสงฆ์
เช่น พิธีบรรพชา อุปสมบท ทำอุโบสถกรรม-ฟังสวดพระปาฏิโมกข์ทุกกึ่งเดือน และ
พิธีกรรมที่สำคัญอื่น ๆ ตามที่บัญญัติไว้ในพระวินัย และตามที่เห็นสมควร เพื่อต้องการ
ความเป็นเอกเทศ และให้ความสำคัญ (ความศักดิ์สิทธิ์) แก่พิธีกรรม และกิจกรรม
นั้น ๆ

หลักเสมา หรือใบเสมาที่ใช้ปักกำหนดเขตตามทิศ มีตั้งแต่ 4 ทิศ หรือ
4 หลักขึ้นไป บางแห่งปักประจำทิศทั้ง 8 ทิศ หรือ 8 หลัก¹⁹ ในบางท้องถิ่นจะพบกลุ่ม
เสมาจำนวนมากนับเป็นร้อย เช่นที่เมืองฟ้าแดดสงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์ แสดงว่า
ใบเสนานั้น ไม่เพียงแต่ปักประจำทิศเท่านั้น แต่หากกำหนดขอบเขตแบบใช้กันเขต
และเพื่อความสวยงามอีกด้วย

เกี่ยวกับอายุของใบเสนานั้น นักโบราณคดี และประวัติศาสตร์ถือปักำหนด
ว่ามีอายุตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 11 ลงมา²⁰ คืออยู่ในสมัยทวารวดี การกำหนดอายุนั้น
ใช้วิธีพิจารณารูปแบบของใบเสมา ลวดลายที่สลัก ลักษณะเค้าหน้าของบุคคลที่ปรากฏ
ในใบเสมา รวมทั้งสภาพที่ตั้งของใบเสนานั้นด้วย

ในเขตอีสานใต้ ใบเสมาพบได้ทั่วไป เช่นที่บ้านปะเคียบ ตำบล
ปะเคียบ อำเภอคูเมือง จังหวัดบุรีรัมย์ ที่บ้านแสงโสม ตำบลแสงโสม อำเภอ
ประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ ที่วัดเขาพระอังคาร อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์
ที่วัดบ้านตาบดทอง จังหวัดชัยภูมิ ที่เมืองฟ้าแดดสงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์ ที่วัดใหม่
กุดโง้ง บ้านกุดโง้ง จังหวัดชัยภูมิ ที่เมืองเสมา จังหวัดนครราชสีมา และที่อื่น ๆ
อีกจำนวนมาก

ความสำคัญของหลักเสมา และใบเสมา ถือเป็นสิ่งที่ยิ่งกว่าในสมัย
พุทธศตวรรษที่ 11 เป็นต้นมา อารยธรรมอินเดีย โดยเฉพาะพุทธศาสนาได้เข้ามา
มีบทบาทในชีวิตประจำวันของชาวอีสานแล้ว หลักฐานจากภาพจำหลักใบเสมาเป็น
แบบทวารวดี แต่มีส่วนแตกต่างจากรูปแบบศิลปะทวารวดีในภาคกลางของประเทศไทย
ศิลปะแบบทวารวดีในภาคอีสานจึงมีความเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง และมีการแพร่
กระจายอย่างกว้างถึงในเขตที่ราบสูง ทั้งแอ่งโคราช และแอ่งสกลนคร

ศาสนวัตถุสถาน

ศาสนวัตถุสถานซึ่งมีชื่อเรียกต่างกันในท้องถิ่นว่า ปราสาท บาง เวทย์
บาง ธาตุ บาง กู บาง กุฏิ บาง ลวนสร้างขึ้นมาเพื่อเป็นอนุสรณ์สถาน และประกอบ
พิธีกรรมทางศาสนา พระธาตุพนม พระธาตุเชิงชุม พระธาตุนารายณ์เจงเวง กู
ส่วนแท่ง กูสันทรักษ์ กุฏิคู่มิ ปราสาทเมืองต่ำ ปราสาทพนมรุ้ง ปราสาทเมืองดี
ปราสาทภูผาหมื่น เป็นต้น การที่เรียกชื่อแตกต่างกันออกไปเป็นธาตุ เป็นปราสาท
เป็นถ้ำนั้น คงขึ้นอยู่กับความเข้าใจพื้นฐานของท้องถิ่น ในแถบอีสานใต้ โดยเฉพาะ
เขตที่มีอิทธิพลแห่งวัฒนธรรมเขมรเป็นส่วนใหญ่จะเรียกว่าปราสาททั้งหมด ไม่ว่าจะเป็น
สร้างด้วยอิฐ หิน หรือทองแดง แต่แถบอีสานส่วนกลางหรือชุมชนที่พูดภาษาลาว จะเรียก
เป็นกู หรือปราสาทกู ส่วนในแถบอีสานเหนือ โดยเฉพาะในแถบสกลนคร จะเรียกเป็น
พระธาตุ หรือธาตุพนม²¹ (ที่จริงคำว่า "ธาตุ" หรือ "พระธาตุ" หมายถึงสถูปที่
สร้างขึ้นมาบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ หรืออัฐิธาตุของพระสาวก ส่วนปราสาทนั้นเป็น
เทวสถาน-สร้างขึ้นมาเพื่อประดิษฐานเทวรูปหรือเทวอิม)

ศาสนสถานแห่งแรกเท่าที่พบในอีสานใต้ปัจจุบัน คือปราสาทภูผาหมื่น ตำบล
อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งเป็นชุมชนโบราณที่สำคัญแห่งหนึ่งในเขตอีสานใต้²²
อาจถือได้ว่า ปราสาทภูผาหมื่นเป็นต้นแบบของปราสาทหลังอื่น ๆ แนวนี้โดยความเป็นจริง

อาจมีปราสาทหลังอื่น ๆ ที่สร้างขึ้นมาก่อนปราสาทภูมิโพน แต่ได้พังสลายไปตามอายุขัยของวัสดุก่อสร้าง แต่โดยหลักฐานที่พบแล้วก็มีปราสาทหลังนี้เท่านั้นที่จะอาจอิงได้

วัสดุที่นำมาใช้ในการก่อสร้างปราสาทภูมิโพน คืออิฐ โดยใช้ศิลาแดงเป็นฐานราก ใต้หินทรายห่อกรอบประตู หน้าต่าง และส่วนประตักที่ทองจำหลักวดลายปราสาทขามฝรั่งเกิดที่ใต้ทำการศึกษาวินิจฉัยการก่อสร้างปราสาทขามในประเทศกัมพูชาคล้ายรูปโครง ปราสาทในวงพุทธศตวรรษที่ 12-14 นิยมใช้อิฐกันเป็นพื้น แต่ก็มีฐานเป็นแดง แต่ปราสาทอิฐก็ยังมีสร้างอยู่ ในพุทธศตวรรษที่ 16 หินทรายถูกนำมาใช้ทั่วไป²³ ก่อนปลายพุทธศตวรรษที่ 18 มีการสร้างปราสาททั้งหลังด้วยศิลาแดง และเห็นวิวัฒนาการต่อเนื่องมาเรื่อย ๆ ซึ่งเราสามารถเห็นได้ในอีสานใต้ เทคนิคอันนี้เข้าใจว่าคงได้รับการถ่ายทอดไปยังอาณาจักรสุโขทัยและอยุธยา โดยเฉพาะที่สุโขทัยนิยมนำศิลาแดงเป็นวัสดุก่อสร้างมาก แม้แคว้นเส้าซึ่งไม่พบทำด้วยศิลาแดงในอีสานใต้ ก็ปรากฏมีนิยมใช้กันในสุโขทัย

ลักษณะการก่อสร้างปราสาทภูมิโพน เป็นแบบจตุรัส มีเขตหน้ากระดานชนวนมุมฉากผนังมาบรรจบกัน ส่วนยอดคอคดชันสูงขึ้นไป ข้างในคอง โดยใช้อิฐก่อเหลื่อมซ้อนขึ้นไปจนถึงยอด อิฐที่นำมาใช้มีขนาด $26.27 \times 13 \times 6$ เท่ากัน เนื้ออิฐละเอียดไม่มีแกลบ²⁴

ส่วนประตักแบบกรอบประตู หันหลัง และเสาประตักกรอบประตูลายหินทรายซึ่งส่วนใหญ่ถูกทำลายไป แต่อาจศึกษาเทียบเคียงได้กับปราสาทองค์เล็กหรือวิหารที่อยู่ใกล้กัน

อายุของปราสาทภูมิโพนนี้อยู่ในพุทธศตวรรษที่ 12 ซึ่งเป็นยุคเดียวกันกับพระราชนิยม จักรพรรดิธรรม ที่มียุทธราชทูตหลายท่านไปทำการศึกษาไว้ โดยเฉพาะเขมร²⁵ และหลักฐานที่สำคัญอันหนึ่งคือทับหลังปราสาท ซึ่งเก็บรักษาไว้ที่วัดภูมิจันทร์นาราม

จังหวัดอุตรดิตถ์ เป็นพื้นที่ที่อยู่ในยุคไพรกเมง แห่งกบขอม หรือสมัยเจนละ
ซึ่งอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-13 เช่นกัน²⁶

ดังนั้น จึงขอสรุปไคว่ อารยธรรมอินเกี่ยวกับการสร้างปราสาทนี้ไว้
เริ่มต้นในอีสานใต้ตอนล่างพุทธศตวรรษที่ 12 จากนั้นการสร้างปราสาทก็แพร่หลาย
ไปในท้องที่ต่าง ๆ ในเขตอีสานใต้และใกล้เคียง วัสดุที่นำมาใช้ในการก่อสร้างก็
หันมาไปตามแนวทางที่กล่าวแล้ว คือในยุคแรก ๆ ก็สร้างด้วยอิฐแบบปราสาทหินโข
เช่นปราสาทพนมวัน ปราสาทพนมรุ้ง (เกา) ปราสาทเมืองต่ำ ปราสาทยายเงา
ปราสาทปลายบัด ปราสาทภูพานแดง เป็นต้น จากนั้นก็มีการนำเอาหินทรายมาสร้าง
ปราสาททั้งหลาย เช่น ปราสาทพนมรุ้ง (องค์ใหญ่ หรือปราสาทประธาน) ปราสาท
หินพิมาย การนำเอาหินทรายมาสร้างปราสาททั้งหลาย เช่น ปราสาทพนมรุ้ง (องค์ใหญ่
หรือปราสาทประธาน) ปราสาทหินพิมาย ปราสาทเขากระโถง ปราสาทปะคำ ปราสาท
บ้านพลวง ปราสาทบ้านปราสาท เป็นต้น และจากนั้นก็เริ่มยุคสุดท้ายของความเจริญ
ในท้องถิ่นอีสานใต้ การก่อสร้างก็นำเอาศิลาแลงมาเป็นวัสดุก่อสร้าง มีปราสาท
หลายหลังที่สร้างขึ้นด้วยศิลาทั้งหมด (ในระยะแรกมีการสร้างด้วยศิลาแลงผสมหิน
ทราย) เช่น บรรณาลัย ปราสาทพนมรุ้ง โรงช้างเผือกปราสาทพนมรุ้ง ปราสาท
โคกจิวจำเอยปะคำ จังหวัดบุรีรัมย์ และภูมิภาคที่มีชื่อเหมือนกันหลาย ๆ แห่ง จากนั้น
การก่อสร้างปราสาทก็ยุติ

สรุป

อารยธรรมอินเคยอาจเข้ามาสู่แหลมอินโดจีน หรือสุวรรณภูมิ และเข้ามาสู่
อีสานใต้ ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของสุวรรณภูมิตั้งแต่สมัยพุทธกาล เพราะมีการพูดถึง
สุวรรณภูมิในพระไตรปิฎก และอาจเข้ามาทะลุช่องแคบไทรบุรีในสมัยพระเจ้าอโศก คือ
ในพุทธศตวรรษที่ 3 ซึ่งได้มีการส่งพระโศก และพระอัครมเหสี พร้อมด้วยภรรยาและบุตร

ศาสนาในภูมิภาคสุวรรณภูมินี้ เพราะมีกล่าวไว้ในคัมภีร์ทางคัมภีร์ และคัมภีร์อื่น ๆ
 อันเป็นประวัติศาสตรพงศาวดาร แก่เป็นหลักฐานในวรรณคดีซึ่งขาดหลักฐานระดับ
 ทองดีเบรอนซ์ และเราก็คงยอมรับว่า การสร้างหลักฐานที่เป็นวัตถุก็ การสร้าง
 ทวยธำมรงค์ก็ในสมัยนั้น ในภูมิภาคแห่งนี้ยังไม่เป็นที่นิยมกัน การนำเอาวัสดุ
 การมาใช้ในการก่อสร้างศาสนสถาน และที่อยุธยาอีกก็ การจารึกข้อความต่าง ๆ
 ลงในศิลาให้เป็นหลักฐานก็ ยังมีไม่เริ่มขึ้น เพราะฉะนั้นจึงอาจพูดได้ว่า
 อารยธรรมอินเดียในอีสานใต้ในสมัยดังกล่าว อยู่ในสภาพอย่างไร

จนกระทั่งเมื่อเรามีหลักฐานที่สำคัญทางคานวณวัตถุขึ้นมานี้ คือมีศิลาจารึกซึ่ง
 มีหน้าแผนที่สุดที่อีสานใต้ มีพระพุทธรูป และเทวรูป ซึ่งก็พบมากที่สุดในอีสานใต้ เมื่อ
 เปรียบเทียบกับส่วนอื่นของประเทศไทย ในสมัยเดียวกัน นี้ไม่เฉพาะซึ่งกำหนดขอบเขตใน
 ทางพงศาวดารและมีศาสนวัตถุสถาน คือจำพวกปราสาท พระธาตุ และปรางค์กู่ ซึ่ง
 นิยมสร้างกันทั้งตามแบบพุทธศาสนา และศาสนาฮินดู อันเป็นร่องรอยของบรรพชน
 ของเรา ทั้งหมดยืนยันตรงกันว่าเริ่มตนราวพุทธศตวรรษที่ 12 อันเป็นการกำหนดอายุ
 กว้าง ๆ ไว้ เพราะกลุ่มที่จะมีความก้าวหน้าพอที่จะสร้างสิ่งที่มีคุณค่า และสวยงามได้
 นั้น มนุษย์จะต้องมีความเจริญก้าวหน้า และมีความสมบูรณ์พอสมควร ที่จริงศิลาจารึก
 ของพระเจ้ามเหศวรหรือเจ้าชายจักรเสนไคกำหนดอายุหรือบอกถึงราชวงศ์ที่
 ซึ่งเราสามารถยึดถือได้ แต่ในคานอรรถธรรมแล้วเราจะเห็นว่าการก่อตัวของชุมชน
 ถึงขั้นที่มีพิธีกรรมปกครองนั้น ต้องใช้เวลาไม่น้อย ซึ่งอาจจะมีศิลาจารึกหลายร้อยปี
 ดังนั้นจึงสรุปจากหลักฐานรวม ๆ ณ ที่นี้ว่าอารยธรรมอินเดียทั้งในรูปของศาสนาพุทธ
 ศาสนาฮินดู และรูปแบบอื่น ๆ เท่าที่ปรากฏหลักฐานในอีสานใต้ก็เริ่มตนราวพุทธศตวรรษ
 ที่ 12 หรือราว พ.ศ. 1100

เชิงอรรถ

¹สุกัณฺธิปิฎก ขุททกนิกาย มหานิเทศ. (มหามกุฏราชวิทยาลัย : 2500), น. 188.

²His Highness Prince Dhaninivat Kromamun Bidyalabh, A History of Siam, (Bangkok, Prachandra Press : 1959), pp.1-2.

³ปัญญาสาณีเถระ, ศาสนวงศ์. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพสมเด็จพระเทพอาจารย์ (โสม ฌมฺโม) วัดสุทัศน์เทพวราราม : 2505), น.56.

⁴พระยาธมมานราชชน, เรื่องแหลมอิน โกลีนสมัยโบราณ. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระยาบำเรอวิริรักษ์ : 2483), น.26.

⁵เรื่องเดียวกัน

⁶เรื่องเดียวกัน, น.26-27.

⁷ดร.เสก วรคามวิชัย. ประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยา. (วิทยาลัยครูบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์ : 2526), น.100.

⁸มีช่องทางติดต่อไปมาหาสู่กันในเขตจังหวัดบุรีรัมย์ และสัณนิทรรพหลายของ เฒ่า ของเมฆา ของตะกั่ว ของโอบก ของจอบ เป็นต้น ทุกวันนี้เส้นทางเหล่านี้ยังคงใช้ได้อยู่

⁹ปิยะฉัตร ปิตะวรรณ, การสำรวจโบราณวัตถุในเขตจังหวัดภาคอีสาน. (ภาควิชาประวัติศาสตร์ วิทยาลัยครูมหาสารคาม : ๒๕๒๕.), น.98.

¹⁰ กรมศิลปากร, จารึกในประเทศไทย เล่ม 1. (หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร : 2529), น.147-154.

¹¹ เรื่องเดียวกัน, น.158-167.

¹² ชรเชต วรคามวิชัย, ประวัติศาสตร์อีสานใต้. (ภาควิชาประวัติศาสตร์ วิทยาลัยครูบุรีรัมย์ : 2527), น.23-24.

¹³ ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดบุรีรัมย์ วิทยาลัยครูบุรีรัมย์, รายงานประจำปี และโครงการ ปี พ.ศ.2526.

¹⁴ ศจ.มว. สุภัทรทิศ คีตกุล, พระพุทธรูปขนาดปรกติลาที่ค้นพบใหม่ในศิลปทวารวดี. โบราณคดีนครราชสีมา (คณะโบราณคดี มสท. : 2512), น.25-32.

¹⁵ คงเกษ ประชันทอง, โบราณคดีอักษะ. โบราณคดีนครราชสีมา (คณะโบราณคดี มสท. : 1967), น.77-87.

¹⁶ ศจ.มจ. สุภัทรทิศ คีตกุล, ศิลปในประเทศไทย. (อมรินทร์การพิมพ์, 2522), น.6.

¹⁷ เรื่องเดียวกัน, ภาพประกอบที่ 7.

¹⁸ อภิศักดิ์ ไส่ฉินทร์, มหาสารคาม (มศว.มหาสารคาม : 2524), น.39-40.

¹⁹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, วินัยมูข เล่ม 3. (มหามกุฏราชวิทยาลัย : 2525)

²⁰น. อ. ปากน้ำ, ศิลปะในเสมา. (สำนักพิมพ์เมืองโบราณ : 2524),
น.23-29.

²¹ประยูร อุลลาอะ, สถาปัตยกรรมในประเทศไทย. (โคเคียนสโตร์ :
2516), น.4-7.

²²ท้าว ศุภวรรณ และนางร วนาสัน, ละเป็นนกำแหงที่ถึงมณฑล
โบราณในประเทศไทย. หมายเลข 65-62 รหัส 379316083

²³ศจ.มว. สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะของ เอม 1. (องค์การการกุศล
: 2513), น.69-17.

²⁴กุนวิทย์ เจริญกุล, แบบโครงสร้าง และระเบียบการก่อสร้าง
ปัตยกรรมสถูปเจดีย์ เขมร และศรีวิชัย. (สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรม
ศาสตร์ : 2524), น.133-135.

²⁵ศรีจักร วังวิไล, พระธาตุพนม. (เมืองโบราณ มปท.), น.16-17.

²⁶Jean Boisselier, Le Cambodge, (Paris : 1966), p.147.

เมืองและชุมชนในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15-18

จากหลักฐานทางโบราณคดีซึ่งมีการขุดค้นในส่วนต่าง ๆ ของภาคตะวันออก เฉียงเหนือ เช่น ที่บ้านปราสาท ต.ธารปราสาท อ.โนนสูง จ.นครราชสีมา ซึ่งกำหนดอายุในชั้นที่พบว่า อยู่ในราว 2,000 ปีมาแล้ว¹ และจากการที่ชุมชนโบราณใน เขตอีสานใต้มีหนาแน่นมากกว่าที่อื่น แสดงให้เห็นถึงการอยู่อาศัยต่อเนื่องของชุมชนใน แล่นนี้ เมื่ออารยธรรมอื่นเคลื่อนเข้ามาทางประเทศกัมพูชา ขึ้นมาสู่อีสานใต้ จึงได้ แพร่กระจายไปอย่างรวดเร็วในชุมชนที่เป็นปึกแผ่นในยุคที่มีการเขียนกิลาจารึก เมือง และชุมชนจึงถูกอ้างถึงจำนวนมาก แต่เนื่องจากจารึกได้ใช้คำว่า บุรี บาง บุระ บาง คุรุ บาง กะกัน ไป จึงไม่อาจทำให้ความแตกต่างขนาดค่อนข้างแคบ คงคงดูจาก หลักฐานทางโบราณคดีเขาประกอบ จึงจะช่วยให้วิเคราะห์ได้ว่า ชุมชนใดควรจะเป็น ศูนย์กลาง และชุมชนใดควรจะเป็นบริวาร

ชื่อเมือง-ชุมชน

เมืองและชุมชนที่ปรากฏจากภาพถ่ายทางอากาศที่ดี ที่ปรากฏมีร่องรอยการ ก่อสร้างศาสนสถานก็มีเนินดินที่มีเศษ เครื่องมือ เครื่องใช้ที่กองทับถมกันนานปีมีใน เขตอีสานใต้ มีกว่า 600 จุด² แต่เนื่องจากมีการเคลื่อนย้ายสับเปลี่ยนที่อยู่อาศัย ไม่มีการสืบต่อ ยากที่จะทราบว่าชุมชนนั้น ๆ มีชื่อว่าอย่างไร

แต่อย่างไรก็ดี กิลาจารึกที่พบในเขตอีสานใต้จำนวนมาก ก็ได้พูดถึงชื่อ เมือง และชุมชนต่าง ๆ ไว้ แม้ว่าเราไม่อาจจะรู้ได้ว่า ชื่อในกิลาจารึกนั้น ๆ หมายถึง เมืองโบราณจุดไหน แทนแหล่งที่พบกิลาจารึกอาจช่วยให้สามารถวิเคราะห์

ชยาทิตยประ

จารึกถ้ำกานปะคำ⁴ กล่าวถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ว่าเป็นโอรสของ
พระเจ้าจรวดินทรวรมัน และพระมารดาซึ่งเป็นเจ้าหญิงแห่งเมืองชยาทิตยประ

ฌบดกร

จารึกพนมรุ้ง 5 พุทธศตวรรษที่ 16⁵ กล่าวว่า ไท-ภัทระ แห่งเมือง
(สุร) ฌบดกร เป็นคนหนึ่งที่ไ้รับมอบหมายให้อุปัฒ-คุดูแลศาสนสถาน

นิทรากวน

จารึกพนมรุ้ง 9 พุทธศตวรรษที่ 18⁵ กล่าวถึง ท่านนเรนทราทิตยว่า
เป็นครูของโลกทั้งสาม (ไตรโลก) ท่านได้ประสิทธิ์ฐานครูทั้งสาม คือ พระอิศวร
คุรุ และวิทยา ไว้ในสถานที่อันมีชื่อว่า นิทรากวน⁶

ปรากรม

จารึกพนมรุ้ง 5 พุทธศตวรรษที่ 16 กล่าวถึงคนที่ไ้รับมอบหมายให้
บำรุงศาสนสถาน (กัณฑ์) คนหนึ่งชื่อ ไท-กันเส แห่งสุร (เมือง) ปรากรม⁷

โยคี

จารึกพนมรุ้ง 4 พุทธศตวรรษที่ 16 กล่าวถึง พระชนนจัฬะว่า ได้
ถวายทาสแควอาศรมแห่งเมืองโยคี เพื่อปฏิบัติหน้าที่กัณฑ์คอกัณฑ์รเตงชกคพนมรุ้ง⁸
คำว่าเมืองโยคีนี้ อาจเป็นที่มาของกฤตยโยคีได้ เพราะปราสาทขนาดเล็ก สร้าง
ด้วยศิลาแดงเป็นส่วนใหญ่ อยู่ตามหน้าของปราสาทพนมรุ้ง 5 แห่ง ชาวบ้านเรียกว่า
กฤตยโยคี ทั้งหมดและปราสาทลักษณะเดียวกันนี้อยู่ที่อำเภอยะโฮง ในภาคใต้
ก็มีชื่อกฤตยโยคีเหมือนกัน

ลำปาง

จารึกพนมรุ้ง 4 พุทธศตวรรษที่ 16 กล่าวถึง การซื้อที่ดินจากพระเจ้าวาศ (จังหวัด) แห่งเมืองลำปางเพื่อสร้างเมือง สร้างอาศรม ถวายแก่กัมมเทงชคค คือ ศาสนสถานพนมรุ้ง⁹ คำว่าจังหวัด เริ่มปรากฏในจารึกแผ่นนี้ คงหมายถึงหน่วยปกครอง ซึ่งอยู่เหนือเมืองหรือสูงกว่าเมือง

สุวรรณดิลงเคสะ

จารึกพนมรุ้ง 7 พุทธศตวรรษที่ 18 ได้กล่าวถึงประวัติท่านหิรัญยะ ซึ่งมี ส่วนสำคัญในการสร้างปราสาทพนมรุ้ง และเป็นมรดกที่ลาจารึกถวายว่า ท่านนี้เมื่อ อายุได้ 15 ปี ได้อาศัยอยู่ที่ สุวรรณดิลงเคสะ ได्यानความสำคัญของอรรธกถา มหา สมุทรทองที่ 3 และที่ 6 โดยเรือที่ประกอบด้วยการบูชาัญญต่าง ๆ¹⁰ เป็นการผูกแบบ บุคคลลาธิฐาน เปรียบพระคัมภีร์อันลุ่มลึกเป็นมหาสมุทร การบูชาัญญเป็นเรือ สถานที่ ศึกษาอาจเป็นที่ปราสาทพนมรุ้ง เพราะเป็นที่ประดิษฐานกึ่งถึงกตามอัทธิไสวะ

2. กลุ่มพนมวัน

รัตนบุรี, รัตนปุระ

จารึกปราสาทพนมวัน 3 (พ.ศ. 1625) กล่าวถึงการมอบทาส และสิ่งของ ถวายแก่ศาสนาที่รัตนบุรี-รัตนปุระ¹¹ คำว่า รัตนะ แปลว่า แกว รัตนบุรีแปลว่า ภูมิภาควะ รัตนปุระ แปลว่า เมืองแกว อาจหมายรวม ๆ ถึง เมืองที่ประเสริฐ หรือ เมืองในอุดมคติก็ได้ หรืออาจเป็นชื่อเมืองจริง ๆ อย่างเช่น รัตนบุรี ในจังหวัดสุรินทร์ ก็ได้

สุวาทเขยา

จารึกถนนวน 2 (พ.ศ.1598) กล่าวถึงหมู่บ้านตั้งในจำนวน 23 หมู่บ้าน ที่ได้รับการปรับปรุงดูแล คือหมู่บ้านสุวาทเขยา ซึ่งอยู่ในบริเวณใกล้อาศรม หมู่บ้านนี้จัดให้เป็นศูนย์กลางกักขฬ¹³

สุชาลัย

จารึกถนนวน 2 (พ.ศ.1598) กล่าวถึงท่านวีรกรรม ทำแท่นงมกรวจราชมการ กองทัพ เป็นกบฏของพระเจ้าสุริยวงษ์ ไกลสร้างเขารูปไข่ที่เมืองสุชาลัย อันนา รัตน¹⁴

อำเวง

จารึกถนนวน 2 (พ.ศ.1598) กล่าวถึงชุมชนอำเวง เป็นดินแดนที่ก่อตั้งขึ้น เพื่อใหขาราชการของพระเจ้าสุริยวงษ์น้อยอาศัย¹⁵

3. กตมกัระสะเกษ

กตมกัระสะเกษเป็นพื้นที่เขาพระวิหาร เป็นส่วนใหญ่ นอกนั้นก็วัดสระกำแพงใหญ่ อำเภอ อุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ ดังนี้

กตมกัระ

จารึกเขาพระวิหาร 1 พ.ศ.1581 กล่าวว่า พระกัมมเตงอัญศรีปฤติวีเพร บัณฑิต ซึ่งเป็นสหายกับโลกแห่งเมืองกตมกัระ เป็นผู้แจ้งพระบรมราชโองการและให้ร่าง จารึกไว้ที่กัมมเตงชกตแห่งเขาพระวิหาร¹⁶

พระนรทณง

จารึกเขาพระวิหาร 2 พ.ศ.1664 กล่าวว่า ปีมหาศักราช 1041

(พ.ศ.1662) พระเจ้าสุริยวรมัน โปรดให้นายช่างที่เฝ้าขั้วราชการขึ้นเอก โท ศรี และ จัตวา รวมทั้งประชาชนชาววิชัยดิคยา ไปบูรณะเมืองพระนครธม และเทวสถาน สร้าง ปราสาท ชุกสระ ชุกกู สร้างกำแพงล้อมเมือง มุงหลังคามานกวยแปก สร้างสิ่งก่อสร้าง รวมทั้งบ้านทองเคียว เวทีป้อมรำ และพลับพลา¹⁷ การให้ช่างที่เป็นข้าราชการระดับ ต่าง ๆ ไปทำงานก็ การสร้างศาสนสถานก็ การขุดคูน้ำและสร้างกำแพงล้อมเมืองก็ แสดงให้เห็นว่าเมืองนี้เป็นเมืองขนาดใหญ่และมีคน ส่วนการมุงหลังคาด้วยหญ้าก็เป็น เรื่องปกติ เพราะสิ่งก่อสร้างนอกจากพระราชวัง ศาสนสถาน และกุฏิสงฆ์จะมุงหลังคา ด้วยกระเบื้องไม้ได้¹⁸ ถือว่าเป็นสิ่งเกินฐานะ

รังโกล

จารึกเขาพระวิหาร 1 (พ.ศ.1581) กล่าวว่า เกรือญาติของวามเมา แห่ง เมืองวิเฑาะ ซึ่งอยู่ในความดูแลของกำแหงศรีมหิธรวรมัน ผู้เป็นเจ้าเมือง ภายหลังเมือง วิเฑาะนี้ พระบาทกัมรเตงกำถวนอัยศรีสุริยวรมันเทวะ โภพระราชทานแก่ ศรีสุกรรมมา กำแหงจิง และเปลี่ยนชื่อเป็นกรุเกษตร แล้วจึงได้โปรดให้มอบที่ดินแห่งรังโกลให้แก่ และ ให้ทั้งหลักแหล่งอยู่ที่นี่ เริ่มการแลกเปลี่ยนกับเมืองวิเฑาะ¹⁹

วิเฑาะ - กรุเกษตร

จารึกเขาพระวิหาร 1 (พ.ศ.1581) กล่าวว่า พระบาทกัมรเตงกำถวนอัย ศรีสุริยวรมันเทวะ โภพระราชทานพระราชทรัพย์ และเมืองวิเฑาะแก่ศรีสุกรรมมากำแหงจิง เมืองวิเฑาะนี้ เห็นสมควรยกออกจากมรตาดูว์ปฤถิวันเรนทระ (ชั้นอยู่ในความดูแลของ กุดูแลของ) กำแหงศรีมหิธรวรมัน เจ้าเมือง และโปรดให้สร้างจารึกไว้ที่กัมรเตงชกต ศรีกิชรีศวร และที่เมืองวิเฑาะ เมืองวิเฑาะนี้พระองค์โปรดให้เปลี่ยนชื่อเป็นกรุเกษตร เพราะพัฒนาเหมือนหมู่บ้านในทุ่งกรุเกษตร²⁰

สตูกอำพิด

จารึกวัดสระกำแพงใหญ่ อำเภอพรหมพิชัย จังหวัดศรีสะเกษ (พ.ศ.1585) กล่าวถึง ศรีพนมเวทวร แห่งเมืองสตูกอำพิด ร่วมกับพระกัมมรเตงอัญชรอุปถัมภ์คามณและคนอื่นๆ อีก ชื่อที่บันทึกเกี่ยวกับพระขัติยพรหมมโหฬารแห่งโขลงโขลง²¹ พระขัติยพรหมมโหฬารในจารึกนี้อาจหมายถึงพระน้าโบราณที่วัดสระกำแพงใหญ่ อันเป็นพระน้าขนาดใหญ่แห่งหนึ่งที่น่าขังอยู่ตลอดปี

อวัชยประ

จารึกปราสาทเขาพระวิหาร (พ.ศ.1581) กล่าวถึง พระกัมมรเตงอัญชรราชปติวรณัน ผู้เฝ้าแห่งเมืองอวัชยประ กราบหลพระบาทพระกัมมรเตงกันฉวน อัญชรวิริยวรณัน เกี่ยวกับความจงรักภักดี ของศรีสุวรรณกามาแสดง²² เมืองอวัชยประแห่งนี้อาจเป็นเมืองหลวงของอาณาจักรขอม (ประมาณพุทธศตวรรษที่ 6) เมืองนี้ตั้งอยู่บริเวณชายแดนในประเทศกัมพูชา²³ แต่เนื่องจากระยะเวลาห่างกันเป็นพันปี จึงอาจจะนำมาใช้อีกได้ แต่สถานที่ไม่ว่าจะอยู่ที่ใดก็ตาม

เกษตรานิคม ฯลฯ

จารึกเขาพระวิหาร 2 (พ.ศ.1664) ได้กล่าวถึงชื่อบ้าน - เมือง รวม ๆ โดยไม่มีรายละเอียดบางอย่างอันเกี่ยวของไว้หลายเมือง มีชื่อดังนี้²⁴

เกษตรานิคม

กันเิง

ชะโงม

คงจำคาน

กวางเขิง

กัณฑ์

เกมกะกุ

โหรสถา

ภวกรรม

มัธยมเทศะ

สุทธาณะ

กัมมกรรม

อิศวรกรรม

4. กลุณนิพนธ์

กลุณนิพนธ์ ซึ่งได้จากจารึกปราสาทหินนิพนธ์ทั้งหมด มีชื่อเมืองต่าง ๆ ดังนี้

ขุขะ

เมือง ขุขะ พบในจารึกนิพนธ์ 3 (พ.ศ. 1655) จารึกนี้กล่าวว่า กัมมเทง
อัญญะวิเรนทรานิภิตถม แดงเมืองโลกาอุด โคมอบที่คินแปลงหนึ่งอันอยู่ที่บูรพาของ
เมือง ขุขะ ใต้เป็นที่กลุณ²⁴

ในจังหวัดบุรีรัมย์มีการตั้งชื่อนานาภาษา "ขุขะ" และในชุมชนที่พูดภาษาลาว
ก็จะมีชื่อหมู่บ้านเป็นภาษา "ขุขะ" เสมอ ซึ่งหมายถึงต้นไม้ชนิดหนึ่ง บางทีอาจมีความ
เกี่ยวข้องกับทางภาษาก็ได้

โลกาอุด

จารึกนิพนธ์ 3 (พ.ศ. 1655) โลกาอุดถึงพระกัมมเทงอัญญะวิเรนทรานิภิตถม
ทรงเป็นเจ้าเมือง แดงสร้าง (สถาปนา) กัมมเทงชกต คือรูปเทวะ อันมีชื่อว่าไตรโลกวิชัย

ซึ่งมีปรากฏรูปหนึ่งให้เห็นที่ท้ายหลัง นิกะวันออกของปรากฏพระจันทร์ เป็นทิวละ 8 กร
ซึ่ง อาจารย์กงเคช ประพันธ์ทอง ได้ให้ทัศนะว่าในอินเดียและชิบะต พระไตรโลกวิชัย
ไม่คลุมหนังข้าง แต่ที่นิยามมีรูปสลักให้เห็นหนังข้างทั้งตัวคลุมอยู่ ลักษณะเช่นนี้จะตรงกับ
ทิวละอีกองค์หนึ่งชื่อ "สัมมาระ" แต่ต่างกันตรงที่สัมมาระ มี 12 กร ที่นิยามมีเพียง 8 กร
อย่างไรก็ดี ท่านก็ได้สรุปว่า พระไตรโลกวิชัยนี้ ที่มีคำว่าเสนมคีนำหน้าคงเป็นเพราะ
สร้างอุทิศให้เสนมคีนชื่อ ไตรโลกวิชัย จึงได้ตั้งชื่อเช่นนี้ และพระไตรโลกวิชัยก็เป็นเพราะ
ในคัมภีรพยาน²⁶

5. กุ่มยไธวร (บ้านตากทอง)

ภาวะ

กุ่มยไธวรมีเสียงชื่อเกี่ยวที่ปรากฏในศิลาจารึก อาจเป็นเพราะอยู่ทางใกล้กุ่มยไธวร
ถนนทางอารยธรรม จารึกบ้านตากทอง (พุทธศตวรรษที่ 15) กล่าวถึงพระเจ้าอโศก
วรมัน ไก่พระราชนามพระธิดา คือพระนางสารวดี ไต่แกเจ้าชายแห่งเมืองกาปุระ
และจักมีสมรสใดทวย ทรงกันเณกโคชาของและพระยัมมกัมภากมายแก่เจ้าชายและ
ชายา²⁷ การพระราชนามพระธิดาให้สมรสกับเจ้าชายเมืองต่าง ๆ นี้ เป็นประเพณีปฏิบัติ
สืบกันมานานถือว่าเป็นนโยบายทางการทูตอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นการผูกไมตรีที่ถาวร การเลือก
รัชทายาทมีบ่อยครั้งที่เลือกโอกาสให้ราชบุตรเขยขึ้นครองราชสมบัติ เพราะเขามีและ
ความสามารถถึง

6. กุ่มเมืองเดมา

กุ่มนี้มีความสำคัญมากเพราะเป็นทางผ่านลงสู่ลุ่มน้ำเจ้าพระยา จึงถือว่าเป็น
แหล่งถ่ายเทวัฒนธรรมจากที่ราบสูงดงสุลาภกลาง

จันทบุรี

จารึกที่วัดจันทบุรี (พ.ศ. 1430) กล่าวถึงเมืองจันทบุรีว่า เป็นเมือง
อิสระ มีลำดับกษัตริย์ปกครองเป็นราชวงศ์ของตนเององค์แรก ทรงพระนามว่า ออแก้ว
ถัดมาเป็น สุขุมปรากรม มหาวรมัน นรปติสังหรวรมัน และมณฑลวรมัน ตามลำดับ²⁸

อ่าวไทย

จารึกเมืองเขมร อ.สูงเนิน จ.นครราชสีมา (พ.ศ. 1514) กล่าวว่า
พระเจ้าชัยวรมัน (ที่ 5 พ.ศ. 1511-1544) ได้ทรงสร้างถาวรวัตถุที่อ่าวไทย²⁹ เมือง
อ่าวไทยจึงไม่อยู่ในประเทศกัมพูชาแน่นอน เพราะตามลัทธิพราหมณ์ กษัตริย์จะแยกเขต
การปกครองไปยังท้องถิ่นอื่นโดยทางศาสนา การสร้างถาวรวัตถุไปประดิษฐาน ณ สถานที่นั้น ๆ
โดยมีคุณค่าและฐานะบางแห่งเรียกว่า มีกษัตริย์เป็นตัวแทนเพียงเท่าที่ สังคมในท้องถิ่นนั้น ๆ
ก็สงบสุข อาจถือว่าปกครอง หรือไม่ปกครองก็ได้

7. กมลปักษี

กฤติสรวา

จารึกกมฺบุง อ.วารินชำราบ จ.อุบลราชธานี (พ.ศ. 1556) กล่าวถึง
กัลปนา คือ มอญสิงของ และที่ถิ่นให้แก่อารม สิ่งของที่ระบุนี มะพร้าว หนุมานที่ใหม่
ผู้นำและรับนิกรอบคือ หนุมาน กฤติสรวา³⁰

เชิงทราย

จารึกกมฺบุง (พ.ศ. 1556) กล่าวถึงกัลปนา โดยมีอารม ที่เชิงทรายเป็น
ศูนย์กลาง มีการมณฑประไวคฤหาสน์ที่ระบุนามมี ไท-กำนด³¹

พงศ. ราชโกศกาด

พงศ. ราชโกศกาดมวาย

จารึกอมมุง (พ.ศ. 1536) กล่าวถึงกัลปนา ที่พงศ. ราชโกศกาด และ ราชโกศกาด
มวาย³²

สิ่งประ

จารึกอมมุง (พ.ศ. 1536) กล่าวถึง กัลปนา ขอลไม้ ที่มณฑล มณฑลให้โลก
บพิตร เป็นหัวหน้าควบคุมการปฏิบัติงานของ "ขลุ" หรือ ขาพระ จำนวน 10 คน ในมณฑล
เหล่านี้ดูแลรักษา และบำรุงอาคาร (คือวัด) และกัมมเตงชกต (เทวสถาน) แห่งสิ่งประ³³
ในจารึกนี้มีการพูดถึงกัลปนาขอลไม้ ซึ่งเป็นผลิตภัณฑ์เดียวเท่านั้นที่ราคาและราคา นอกเหนือ
จากนั้นคงเป็นของป่าไม้ใด ๆ หาเก็บเอาได้ แหล่งที่จักกัลปนาจึงเป็นแหล่งอุดมสมบูรณ์
ทำกินได้นานปี

ต้นธานีบุรี

จารึกอมมุง (พ.ศ. 1536) กล่าวถึงกัลปนา ที่กัม และขอลไม้ (ส่วนขอลไม้) ณ
ต้นธานีบุรี และสิ่งก่อสร้างศกโลก³⁴ เมืองนี้คงอยู่บริเวณแม่น้ำมูล ที่อุดมสมบูรณ์ จารึก
พูดถึง ส่วนขอลไม้ ซึ่งอาจหมายถึงขอลไม้บางอย่างที่เป็นสินค้าได้ นอกเหนือจากข้าว และ
อาจนำออกจำหน่ายยังท้องถิ่นอื่นใดโดยอาศัยทางน้ำ

สรุป

จากหลักฐานจารึกจะเห็นว่า ชื่อเมืองส่วนใหญ่เป็นภาษาสันสกฤต ทั้งนี้คงเป็น
เพราะผู้ตั้งชื่อเมืองเป็นฤๅ หรือนักบวชซึ่งภาษาสันสกฤตเป็นอย่างดี อาจนำชื่อเมืองมา
จากวรรณคดี หรือไม้กึ่งงแปลชื่อท้องถิ่นให้ออกเป็นชื่อสันสกฤต เพราะถือว่าเป็นสิริมงคล
การแปลชื่อท้องถิ่นเป็นสันสกฤต และบาลียังคงทำหน้าที่ในสมัยหลัง

อีกอย่างหนึ่งที่มีการนำชื่อเทพเจ้าและสัญลักษณ์ของเทพเจ้ามาเป็นชื่อเมืองด้วย เช่น อีกรบุรี อิงบุรี เป็นต้น อันถือว่าเป็นเมืองที่เทพเจ้านั้น ๆ คุ้มครองอยู่ ซึ่งธรรมเนียมนี้ยังนิยมกันในสมัยต่อมา เช่น ตั้งชื่อเมืองอินทบุรี พรหมบุรี พินิจโลก เป็นต้น

นอกจากที่กล่าวมาแล้ว ยังมีการตั้งชื่อเมืองตามชื่อคนไม่ว่า เช่น สดกัมพิล เป็นต้น ตั้งชื่อตามชื่อยกกด และลักษณะภูมิประเทศ เป็นต้น มีการตั้งชื่อเป็นภาษาถิ่นเหมือนกับ แก ความหมายเพี้ยนไป อาจเริ่มเพราะ นำภาษาถิ่นสมัยนั้นมาเขียนเป็นภาษาสันสกฤต หรือ ภาษาเขมร เมื่อเขียนตามอักษรวิธีแบบขอม หรือแบบสันสกฤตแล้ว เสียงจะเพี้ยนไป จึงยากแก่การทำความเข้าใจโดยความหมายปัจจุบัน

สิ่งที่น่าสังเกตประการหนึ่งคือ ชื่อเมือง จะมากวนกับอาศรมหรือศาสนสถาน และมักพูดถึงกลับไปกลับมามาก อันแสดงให้เห็นถึงกลไกทางสังคมในสมัยนั้นว่าจะต้องมีศาสนสถานเป็นแกนกลางแล้วจึงแบ่งหรือจัดสรรที่ทำกินโดยกำหนดชื่อยกกดจำนวนหนึ่งเป็นรูประนาบระหว่างกันทำกินในที่ที่นั้น (ที่ทุ่งหมก หรือเกือบถึงหมกในชุมชนจะจัดเป็นพื้นที่นั้น) และศาสนสถาน โดยเก็บผลประโยชน์มาไว้ในอาศรม หรือศาสนสถาน เป็นของกลาง คนทำหน้าที่เรียกว่า "ธัญ" (คือ ธะโยม หรือ โยม อาจตรงกับมรดกทายาท นายทนายิกา หรือสารวัตร สารวัตรในปัจจุบัน) เพื่อให้มีความน่าเชื่อถือ ว่าต้องอาจพระบรมราชโองการเขียนคำสั่งลงบนแผ่นทองคำ ที่มีชื่อในแผ่นทองคำมีเทวามีตรา ได้รับความเชื่อถือจากประชาชนทั่วไป จะเห็นวาทะวิภาษคดีชื่อ ธัญ เป็นจำนวนรอบ การอ้างพระบรมราชโองการนี้เป็นการตั้งเอาอำนาจรัฐเขามาเกี่ยวข้องกับ โดยทางอ้อมเพียงเพื่อคุ้มครอง โดยไม่มีฝ่ายใดฝ่ายผลประโยชน์ การนำถั่วถึงกึ่งหนึ่งหลักเดียวไปทั่วไว้ อาจดีกว่าตั้งราชการไว้ปกครองเป็นจำนวนรอบ เพราะถั่วถึงกึ่งไม่เลยเรียกว่าครึ่งใจใด ๆ ไม่มีการกดขี่ข่มเหงราษฎร แต่ประชาชนยำเกรงเพราะเป็นสัญลักษณ์ของราชอำนาจ

เชิงอรรถ

¹ กรมศิลปากร, แหล่งโบราณคดีบ้านปราสาท. (กรุงเทพฯ : 2527), น.19.

² ทวีธา ศุภวรรณ และนางศรี วนาสิน, ทะเบียนตำแหน่งที่ตั้งชุมชนโบราณในประเทศไทย. (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย : 2527) ชุดรวมเล่มภาคละวันออก
ฉียงเหนือ, ฉ.1-5.

³ ทช. 4, น.171.

⁴ ทช. 4, น.

⁵ ทช. 3, น. 272.

⁶ ทช. 4, น.185.

⁷ ทช. 3, น.272.

⁸ ทช. 3, น.263.

⁹ ทช. 3, น.262.

¹⁰ ทช. 4, น.174.

¹¹ ทช. 4, น.30.

¹² ทช. 3, น.144-147.

¹³พ. 3, น.255.

¹⁴พ. 3, น.255.

¹⁵พ. 3, น.255.

¹⁶พ. 3, น.170.

¹⁷พ. 4, น.94.

¹⁸เฉลิม ยงยุทธ, (แปล). บันทึกวาทะสนมธรรมนิยมประเพณีของจีน.
(กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์วัฒนา, 2510), น.6-7.

¹⁹พ. 3, น.165-170.

²⁰พ. 3, น.165.

²¹อ่ำไท่ กำโน, กิดาวารึกภาษาของมอญวัดสระกำแพงใหญ่. (ฉบับพิมพ์ : 2524), น.1.

²²พ. 3, น.165.

²³G. Coedes, The Indianized States of Southeast Asia,
translated by Susan Brown Cowing, (Kuala Lumpur : University of
Malaya Press, 1968), pp.36-37.

²⁴พ. 4, น.39.

²⁵พ. 4, น.58, 61.

²⁶กองเคช ประกันทอง, โบราณคดีประวัติศาสตร์. (กรมศิลปากร : พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพของ นายกองเคช ประกันทอง 10 ธ.ค. 2520), น.109-116.

²⁷พ. 3, น.84-89.

²⁸พ. 3, น.42-49.

²⁹พ. 3, น.105-117.

³⁰พ. 3, น.137.

³¹พ. 3, น.137.

³²พ. 3, น.133-143.

³³พ. 3, น.134.

³⁴พ. 3, น.136.

กษัตริย์และเจ้านายที่เกี่ยวข้อง

อีสานใต้ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 - 19 ก็คงเหมือนกับท้องถิ่นอื่นในยุคเดียวกันคือ จะต้องมียกษัตริย์หรือประมุขในระบอบท้องถิ่นและมีความสัมพันธ์หรือยอมรับความเป็นผู้นำของกษัตริย์ที่เข้มแข็งกว่าในบางคราว และเป็นผู้นำเองในบางคราว แต่ในระบอบท้องถิ่นจะตอมีประมุข หรือผู้ปกครองเพราะอาณาจักรใด ๆ ที่มีความยิ่งใหญ่จนถึงมีเครือข่ายการปกครองถึงขั้นที่ไม่ยอมให้มีเจ้าผู้ปกครองท้องถิ่นเลย เนื่องจากความเป็นอาณาจักรใหญ่เกินไป ในขณะที่ระบบคมนาคมไม่ทั่วถึงนั้นจะทำให้การบริหารมือปลดรค

ในศิลาจารึกมีการอ้างถึงกษัตริย์ในประเทศกัมพูชา และกษัตริย์ในระบอบท้องถิ่น ซึ่งไม่ปรากฏพระนามในราชวงศ์กัมพูชา และยังมีรายงานเจ้านายหรือบุคคลระดับผู้บริหารท้องถิ่นด้วย แต่เนื่องจากศิลาจารึกไม่มีความมุ่งหมายที่จะสร้างหลักฐานทางประวัติศาสตร์ จึงไม่ไ้ให้รายละเอียดอย่างอื่นไว้ ดังนั้นในที่นี้จึงจัดกลุ่มของกษัตริย์ไว้เป็น 2 จำพวกคือ กลุ่มที่มีคำกษัตริย์ปกครองชัดเจน คือชุมชนแถบพนมรุ้ง และเมืองเขมา และอีกจำนวนหนึ่งเป็นกลุ่มที่อ้างถึงกษัตริย์ในกัมพูชา และเจ้านายซึ่งไม่มีรายละเอียดเกี่ยวกับตำแหน่งและสถานภาพ

กลุ่มที่มีคำกษัตริย์ปกครองตนเอง มีอยู่ 2 ชุมชน คือชุมชนพนมรุ้ง และชุมชนเมืองเขมา ทั้งสองชุมชนนี้มีหลักฐานการตั้งถิ่นฐานและความหนาแน่นของชุมชนโบราณ พร้อมทั้งสิ่งก่อสร้างอันแสดงให้เห็นถึงความมั่นคงของชุมชนถึงขั้นที่น่าจะมีกษัตริย์ปกครองตนเองไ้อย่างน้อยที่สุดก็ชั่วระยะหนึ่ง

1. กษัตริย์ชุมชนพนมรุ้ง

ชุมชนพนมรุ้ง อยู่ระหว่างเขตแดน 3 อำเภอของจังหวัดบุรีรัมย์ คืออำเภอ
นางรอง อำเภอประโคนชัย และอำเภอดะเหวนทราย มีศูนย์กลางอยู่ที่ปราสาทพนมรุ้ง
ชุมชนที่อยู่รอบ ๆ และใกล้เคียงในรัศมีประมาณ 20 กม. เหนือที่ปรากฏในภาพฉาย
ทางอากาศมีถึง 20 เมืองคือ¹

หมายเลข	26-17	บ.สี่เหลี่ยม	ค. เขาคอก	อ. ประโคนชัย
"	26-18	บ.จะบก	ค. นางรอง	อ. นางรอง
"	26-19	บ. นางรอง	ค. นางรอง	อ. นางรอง
"	26-20	บ. กระดัง	ค. โลกยาง	อ. ประโคนชัย
"	26-33	บ. กระจ่างตา	ค. โลกยาง	อ. ประโคนชัย
"	26-37	บ. โลกเพ็ญ	ค. โลกมา	อ. ประโคนชัย
"	26-38	บ. โลกเมืองคำ	ค. จรเขมา	อ. ประโคนชัย
"	26-39	บ. ตะโกตาพิ	ค. ตะโกตาพิ	อ. ประโคนชัย
"	26-40	บ. คลองเกา	ค. โลกมา	อ. ประโคนชัย
"	26-41	บ. ประโคนชัย	ค. ประโคนชัย	อ. ประโคนชัย
"	26-42	บ. ประทับ	ค. สำโรง	อ. ประโคนชัย
"	26-61	บ. โลกธาตุ	ค. จรเขมา	อ. ประโคนชัย
"	26-62	บ. ละม	ค. ตาจง	อ. ดะเหวนทราย
"	26-98	บ. ตะโก (1)	ค. ตาเปก	อ. นางรอง
"	26-99	บ. เหนือขั้วราย	ค. จรเขมา	อ. ประโคนชัย
"	26-121	บ. โลกสูง	ค. โลกยาง	อ. ประโคนชัย
"	26-127	ปราสาทพนมรุ้ง	ค. ตาเปก	อ. นางรอง

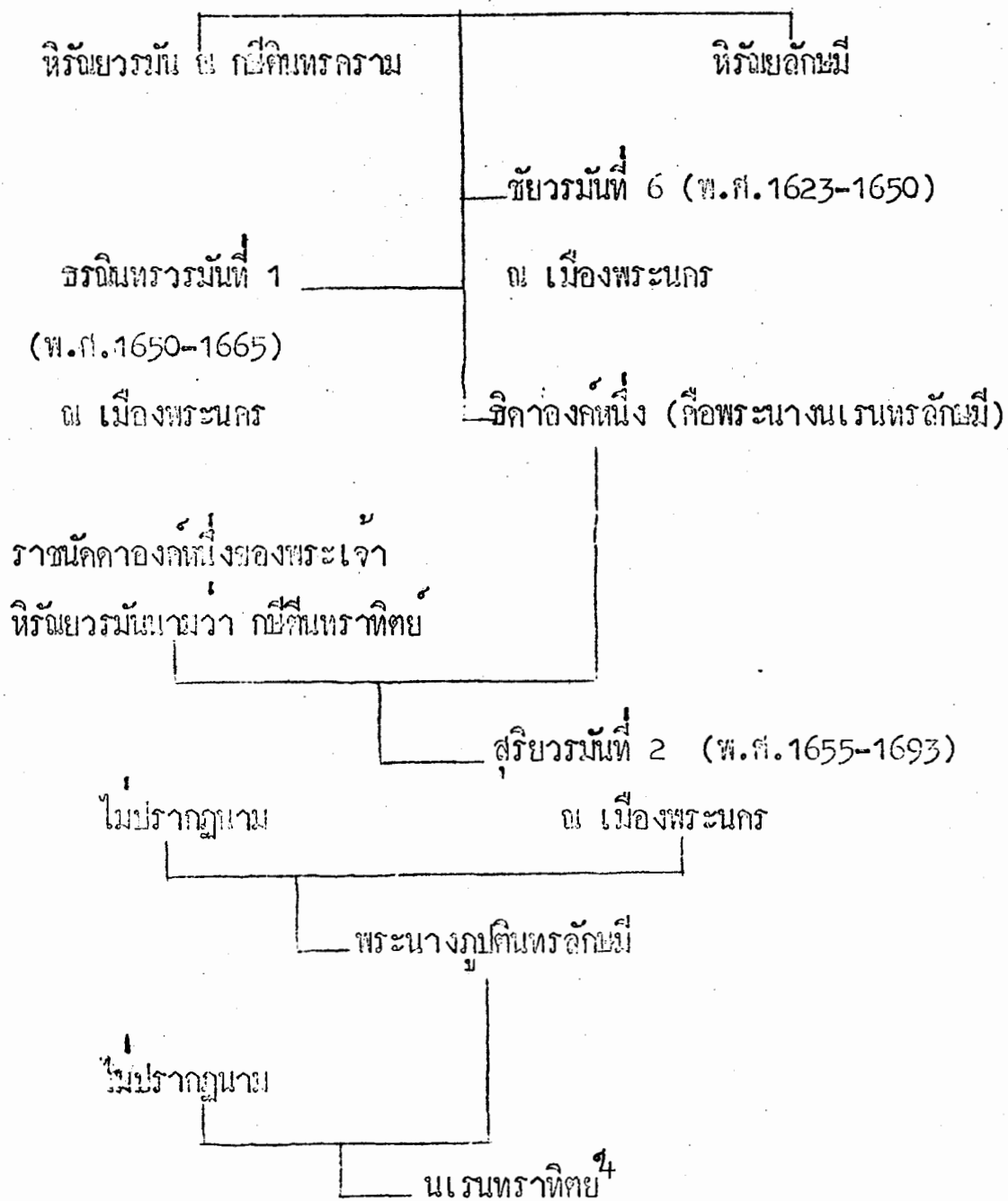
- หมายเลข 26-128 บ.น้อย (2) ต.จันทุม อ.ประโคนชัย
 " 26-135 บ.โลกเกรือ ต.จรเข้มาก อ.ประโคนชัย
 " 26-142 บ.ถนนซาก ต.โคกมา อ.ประโคนชัย

นอกจากชุมชนโบราณดังกล่าวแล้ว ยังมีสิ่งก่อสร้างที่ยิ่งใหญ่และมีความสำคัญ นั่นคือ ปราสาทพนมรุ้ง อันเป็นปราสาทหินที่สร้างอยู่บนยอดภูเขาไฟที่ดับแล้ว ภูเขาไฟลูกนี้สูงถึง 1,302 ฟุต ปราสาทพนมรุ้งมีการสร้างติดต่อกันมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 15 และยังคงมีการใช้มาจนกระทั่งถึงพุทธศตวรรษที่ 19² เนื่องจากปราสาทนี้สร้างบนที่สูง เป็นก่อสร้างและสลักหินที่ประณีต แสดงให้เห็นถึงความมั่นคงของสังคมแถบนี้ เป็นการเสริมข้อความในศิลาจารึกที่อ้างถึงกษัตริย์ที่ทรงอุปถัมภ์ศาสนสถานแห่งนี้ ซึ่งไม่มีในลำดับกษัตริย์ที่ปกครองกันพญา ทำให้ปราสาททั้งหลายสันนิษฐานว่า น่าจะมีกษัตริย์ปกครองในแถบนี้เช่นเดียวหรือเป็นเอกเทศจากกันพญา³ แต่อาจยอมรับอำนาจกันพญาเป็นครั้งคราว กษัตริย์ที่จารึกโคกอาจถึงมากคือ นเรนทราทิตย์

นเรนทราทิตย์

ศิลาจารึกพนมรุ้ง 7 (พุทธศตวรรษที่ 18) กล่าวถึง นเรนทราทิตย์ว่า เป็นกษัตริย์กัมพูชา ทรงราชย์หลังจากปราบปรามพระราชญ์เป็นศัตรูโคกภายหลังออกบวชเป็นฤๅษี และปฏิบัติอยู่ในห้องป่า ที่ปราสาทพนมรุ้ง เป็นบุคคลที่พานหิวระยฤๅษี กล่าวว่าเป็นครูและเป็นบิดาของตน ทั้งได้สร้างประติมากรรมทองคำไวคเว

นอกจากนเรนทราทิตย์แล้ว ยังมีกษัตริย์องค์อื่นอีกที่ทรงราชย์ในดินแดนออกกันพญา แต่มีความสัมพันธ์กับวงศ์ปกครองกันพญาด้วย โดยมีลำดับวงศ์ดังนี้

2. กษัตริย์ชุมชนเสมา

ชุมชนเมืองเสมา ในเขตตำบลเสมา อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา ในบริเวณใกล้เคียงกันนี้มีชุมชนโบราณที่ยังปรากฏอยู่ ๓ ชุมชนคือ บ้านแกนทาว ตำบลเสมา อำเภอสูงเนิน วัดธรรมจักรเขมาราม ตำบลเสมา

อำเภอสูงเนิน และบ้านเมืองเก่า ตำบลโคราช⁵ หลักฐานที่พบในชุมชนนี้มี พระนอน ซึ่งเป็นศิลา ซึ่งชาวบ้านเรียกว่าพระนอนคลองขวาง เพราะอยู่บ้านคลองขวาง หมู่ 3 ตำบลเดิมา ห่างจากที่ว่าการอำเภอ 7.5 กิโลเมตร⁶ นอกนั้นยังมีเขมาธรรมจักร ปราสาทหินเมืองเก่า ปราสาทหินเมืองแขก และปราสาทหินโนนกู่

พระพุทธรูปที่วัดธรรมจักรเขมาธรรมนี้มีท้าวภัยพิลาทรายแดงขนาดใหญ่ พระองค์ลอยตัวอยู่สูงจากพื้นประมาณ 1 เมตร พระบาทยาว 120 เมตร วงพระพักตร์ยาว 1 เมตร ถารวมทั้งพระพักตร์ และพระเกศมาลาแล้วจะยาวถึง 2 เมตร พระพุทธรูปองค์นี้ ถาววักทั้งองค์ตั้งแก่พระเกียรจนถึงพระบาทจะยาวถึง 12 เมตร พระพุทธรูปองค์นี้อาจารย์คงเดช ประพัทธ์ทอง โคตมโนฐานโวร่า น่าจะเป็นพระยืน ทรงพิจารณาถึงการวางพระบาทและการหันพระพักตร์ไปผิดทาง จากพระนอนทั่วไป⁷ และกำหนดอายุไว้ว่าอยู่ในยุคทวารวดี คือ ราวพุทธศตวรรษที่ 11-16

นอกจากพระพุทธรูปศิลาองค์นี้แล้ว ลักษณะของเมืองเขมายังบอกถึงความสำคัญที่จะเป็นทั้งของศูนย์กลางอาณาจักรสมัยนั้นได้ เพราะบริเวณเมืองมีเนินดินสูง มีลำน้ำโอบล้อม และไหลวน และในที่ไม่วางกันคือ ประมาณ 9 กม. มีลำน้ำ (ลำห้วยไผ่ และลำห้วยโกรกขนวน) ไหลมาบรรจบกัน ทำให้พื้นที่ทำกินอุดมสมบูรณ์⁸ ซึ่งเข้าลักษณะทำเลที่ตั้งเมืองโบราณในสมัยเดียวกันนี้คือ จะต้องมีการขุดคูน้ำ ขักน้ำจากลำน้ำธรรมชาติเขาสกเมือง

จากหลักฐานส่วนหนึ่งที่กล่าวมานี้จึงเห็นได้ว่า อาณาจักรศรีจนาศะตามที่ปรากฏในศิลาจารึกสามารถตั้งอยู่ได้ ณ จุดที่น้อยที่สุดก็ช่วงเวลาหนึ่ง

2.1 อังกะเทพ

จารึกบออีกา (พ.ศ. 1411) กล่าวถึงกษัตริย์องค์หนึ่งทรงพระนามว่า อังกะเทพ ปกครองเมืองศรีจนาศะ ซึ่งจารึกกล่าวว่า เป็นดินแดนอันอุดมถึงอยู่นอก

กัมพูเทศ หมายความว่า ดินแดนนี้เป็นอิสระจากการรุกรานของกัมพูชา ในสมัยที่เขียนจารึกนี้ จารึกยังได้พูดถึงการถวายทาสชาย-หญิง พร้อมทั้งโค-กระบือ แก่พระภิกษุสงฆ์ เพื่อหวังผลคือ พระรัตนตรัยโพธิญาณ⁹ ซึ่งการตั้งนิทานเช่นนี้ ปฏิบัติกันทั่วไปในศาสนาฝ่ายหินยาน หรือเถรวาทแห่งพุทธศาสนา นานอังกษเทศน์จารึกกล่าวว่าเป็นผู้เกิดในตระกูลสูง มีความคิดดี เป็นบรมสูงศักดิ์ในตระกูล¹⁰

2.2 ภาทิต

จารึกศรีจนาตะ (พ.ศ.1480) ซึ่งรวมศตวรรษกับจารึกบ่ออีกา กล่าวถึงอาณาจักรศรีจนาตะอีก โดยเฉพาะได้พูดถึงราชวงศ์กษัตริย์ที่ปกครองจนาตะปุระ อันเป็นราชวงศ์ต่างหากจากรายนามราชวงศ์ และกษัตริย์ในกัมพูชา คงมีความสัมพันธ์หรือพัฒนาต่อเนื่องมาจากอังกษเทศ แต่ไม่มีรายละเอียดอย่างอื่นเพิ่มเติม กษัตริย์ในราชวงศ์มีรายนามดังนี้

1. ภาทิต
2. ศรีสุนทรปารกรม
3. ศรีสุนทรวรรมัน (โอรสขององค์ที่ 2)
4. ศรีบริเวติงหรวรมัน (โอรสขององค์ที่ 3)
5. นงกอรรณ (โอรสขององค์ที่ 4)

3. กษัตริย์ในกัมพูชา

จารึกที่พบในเขตนี้อันใด นอกจากจะพบหลักฐานที่พูดถึงกษัตริย์ท้องถิ่นแล้ว ปรากฏนามในลำดับกษัตริย์ในประเทศกัมพูชาแล้ว ยังปรากฏนามกษัตริย์กัมพูชาในสมัยต่าง ๆ และในท้องถิ่นต่าง ๆ ด้วย จึงทำให้มีการสันนิษฐานเป็น 2 ฝ่ายคือ ฝ่ายหนึ่ง

เห็นว่า กษัตริย์กัมพูชาเหล่านั้นทรงเข้ามาปกครองดินแดนส่วนนี้โดยตรง และได้สร้าง
ศาสนสถานที่สำคัญไว้อย่าง เช่น ปราสาทพนมรุ้ง และปราสาทหินพิมาย เป็นต้น อีกฝ่าย
หนึ่งเห็นว่า กษัตริย์เหล่านั้นมิได้เข้ามาปกครองโดยตรง แต่เนื่องจากภูมิภาคแห่งนี้
ชาดองกษัตริย์ที่ปกครองต่อเนื่องกันมาเป็นเวลานาน ความอุดมสมบูรณ์มีพอประมาณ
ปัจจัยแห่งอำนาจจึงไม่เค็มขัด เมืองต่าง ๆ จึงพยายามหาที่ยึดเหนี่ยวอาณาจักรที่อยู่
ใกล้เคียงมากที่สุด เช่น แลพหนองคาย อุดร ก็มุ่งไปที่ฝั่งลาว อมลราชธานี ก็มุ่ง
ไปทางนครจำปาศักดิ์ เป็นต้น มีความพยายามที่จะสถาปนาราชวงศ์ใหม่เหมือนกัน เช่น
มีการรวมกลุ่มโดยมีผู้นำที่ทรงคุณเป็นผู้นำ เช่น การเรียกร้อง ขบถบุญ เหตุการณ์
เหล่านี้เกิดขึ้นมาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ของไทย ดังนั้นการที่ประชาชนต่างพระปรมา
ภิไธยของกษัตริย์ข้างเคียงเพื่อความสงบสุขของสังคม และเพื่อความสะดวกในการ
บริหารชุมชน จึงเป็นเรื่องปกติธรรมดาที่น่าจะเป็นเช่นนั้น การอ้างที่มั่นคง ถาวร และ
ศักดิ์สิทธิ์จะต้องจารึกลงบนแผ่นศิลาด้วย เพราะลำพังตัวหนังสือก็ถือว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์
ในตัวเองอยู่แล้ว ใครจะเขียนว่าทำลายตัวหนังสือถือว่าเป็นบาป นำไปเขียนชื่อ
บุคคลหรือเรื่องราวอันไม่เป็นมงคล ก็ยิ่งเป็นบาปหนักเพิ่มขึ้น ดังนั้นเมื่ออ้างพระปรมา
ภิไธยและนำไปประดิษฐานไว้ในสถานด้วยก็ยิ่งเพิ่มความศักดิ์สิทธิ์ เป็นที่ยอมรับของ
ชุมชนยิ่งขึ้น กษัตริย์ที่ถูกอ้างพระปรมาภิไธยมีรายพระนามดังต่อไปนี้

3.1 จิตรเสน (มเหศวรธรรม)

ศิลาจารึกคำแปลทอง (ราวพุทธศตวรรษที่ 11-12) กล่าวถึง เจ้าชาย
จิตรเสน ว่าได้สถาปนาชีวิตขึ้นด้วยความรักดีต่อพระกัมม และได้รับอนุญาตจากบิดา
มารดา¹² คำว่า สถาปนา ที่ปรากฏโดยทั่วไปในจารึกขวงนี้ และส่วนนี้หมายถึง การ
สร้าง หานจิตรเสน หรือเจ้าชายจิตรเสนเป็นโอรสของวีรวรมัน ซึ่งเป็นราชันคดาของ

พระเจารุทรวรณ กษัตริย์องค์สุดท้ายแห่งอาณาจักรพุนั้น ท้ายเจิตรเสนไครนามือกับ พระเชษฐา คือ พระเจารุทรวรณที่ 1 ประกาศแยกตัวออกจากอาณาจักรพุนั้น และ กลับไปปราบอาณาจักรพุนั้นในภายหลังเมื่อทั้งอาณาจักรเจดะไคแล้ว ทานขึ้นครองราชสมบัติต่อจากพระเจารุทรวรณที่ 1 ทรงพระนามว่า มเหศวรวัน อันพระชนม์เมื่อ ราว พ.ศ.1153¹³ จารึกของทานปรากฏที่ถ้ำเบิกทอง จังหวัดบุรีรัมย์ และที่ ปากน้ำมูล โดยข้อความเหมือนกัน ส่วนวัดศรีเมืองแอบ อำเภอเขาสวนกวาง จังหวัดขอนแก่น มีคำว่า มเหศวรวัน อันเป็นพระนามภายหลังราชภิเษก¹⁴ แต่ เนื่องจากจารึกจารึก จึงสามารถจะแยกคอกอย่างอื่น แต่อาจเขียนเคียงได้กับจารึก ปากน้ำมูล 2 (พุทธศตวรรษที่ 12)¹⁵

3.2 รุทรโลก (หรรษวรมันที่ 1)

จารึกบานพพชา อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา (พุทธศตวรรษที่ 15) กล่าวพระนามกษัตริย์องค์หนึ่งว่า รุทรโลก¹⁶ พระนามนี้เป็นพระนามของพระเจ้า ธรรมวรมันที่ 1 ซึ่งเป็นโอรสของพระเจ้าชัยวรมันที่ 1 ครองราชย์ ณ กรุงโยธยปุระ ระหว่าง พ.ศ.1453-1465 ได้รับการเฉลิมพระนามภายหลังที่วงศ์ดวาท พระรุทรโลก¹⁷

3.3 ราเชนทรวรณ (ที่ 2)

จารึกพนมรุ้ง 3 (ศตพุทธศตวรรษที่ 16 สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 5) กล่าวถึงพระเจาราเชนทรวรณที่ 2 ซึ่งครองราชย์ในกรุงเกาะแก้ว และนครพนม ในระหว่าง พ.ศ.1487-1511 จารึกยังกล่าวว่า พระองค์ทรงเป็นที่เคารพของกษัตริย์ทั้งหลาย ด้วยความพอพระทัย พระองค์ทรงเป็นราชอาคันตุกะแห่งกษัตริย์ทั้งหลาย เป็นกษัตริย์อด นักรบ¹⁸ จากจารึกนี้เราได้ทราบถึงความยิ่งใหญ่ของพระองค์ อาณาจักรจามปาญญ

พระองค์ปราบไถ่ราชอาณา และมีเมืองขึ้นกว่า 60 เมือง ทรงสมมุติว่าอาจุอยู่ภายใต้
การปกครองของพระองค์ เมื่อสวรรคตได้รับการเฉลิมพระนามว่า "พระติวโลก"

จารึกปราสาทพนมวัน 7 (พุทธศตวรรษที่ 17) กล่าวถึงพระนามของพระเจ้า
ราเชนทรวรมันที่ 2 ว่า มีพระราชวงศ์มาจากดวงอาทิตย์ หรือสุริยวงศ์ อันเป็นพระราช
แห่งกัมพูชา¹⁹ เนื่องจากจารึกนี้จารึกขึ้นภายหลังจากพระเจ้าราเชนทรวรมันทรงมี
พระชนมายุอยู่จริงถึงราว 200 ปี จึงเห็นได้ว่า การอ้างพระปรมาภิไธยของกษัตริย์
ใด ๆ นั้น ย่อมสามารถกระทำได้ และคงสัมพันธ์ผลตามความหมายของรูปร่าง บึง
จารึกปราสาทพนมวันนี้เป็นจารึกประเภทสรรเสริญ มิใช่เล่าประวัติโดยตรง จึงมิได้
เป็นการแต่งพงศาวดารอย่างแน่นอน อีกประการหนึ่งอาจจะคล้ายกับการอ้างพระรัตนตรัย
เพื่อขมรมสิ่งศอน หรือแม่มดสาปแช่งคนอื่นก็ทำได้

3.4 สุริยวรมัน (สุริยวรมันที่ 1)

จารึกพนมวัน 2 (พ.ศ. 1598) กล่าวนามพระเจ้าสุริยวรมันว่า พระองค์
มีพระบาทปกขแห่งปัลลวเกราแห่งพระราชทั้งหลาย แขนงอนอมตอพระองค์ ทรง
คุณธรรมอันเป็นสาระแห่งไตรโลก ทรงมีอำนาจยึดถือแผ่นดิน ในปีใดแห่งไฉนหวาร
(9) กู (2) และ ยุค (4) (คือ ศักราช 924 อันตรงกับ พ.ศ. 1545)²⁰

จากจารึกนี้ พระเจ้าสุริยวรมัน หรือสุริยวรมัน หมายถึงพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2
(พ.ศ. 1545-1593) แน่แน่ เพราะโดยออกศักราชที่โคตรองราชย์ไว้ชัดเจน แดจารึก
ได้เขียนขึ้นหลังจากพระองค์สวรรคตถึง 5 ปี แสดงว่าเป็นการอ้างพระปรมาภิไธย เพื่อ
อาศัยพระบารมี เพราะพระองค์ทรงมีคุณูปการนิหามาก โคตรองปราบปรามเมืองต่าง ๆ
ไคมากมาย การอ้างพระปรมาภิไธยจึงน่าจะถือมากกว่าที่จะอ้างกษัตริย์ที่เพิ่งครองราชย์
หรืออีกประการหนึ่งอาจเป็นเพราะรูปร่างพระปรมาภิไธยไม่ทราบวาพระองค์สวรรคตแล้ว
เพราะอยู่ทางไกลหรือมีการบิดขาวกันก็ได้

จารึกปราสาทหินพิมาย 2 (พ.ศ.1589) ก็กล่าวถึงพระเจ้าสุริยวรมัน หรือสุริยวรมันเช่นกัน โดยกล่าวสรรเสริญว่า พระองค์มีพระบาทอันพระราชวังหลาย บุษบาแล้ว ทรงมีทรัพย์มาก มีทรัพย์ไม่รู้จักหมด มีธรรมอันหนาแน่นในโลกนี้²¹ ขอความนี้ แสดงให้เห็นถึงความเข้มแข็งทางอำนาจและก็หมายถึงพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 แน่เลย และ จารึกนี้เขียนขึ้นในระหว่างที่พระองค์ยังมีพระชนม์ชีพอยู่ อาจหมายถึงเขตปกครองหรือ ทรงแผนการที่ปกป้องมาถึงถิ่นนี้ก็ได้

3.5 ชัยวรมันที่ 7

จารึกคามปะกำ จังหวัดบุรีรัมย์ (พุทธศตวรรษที่ 18) กล่าวถึงประวัติ และพระราชกรณียกิจของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งครองราชย์ในช่วง พ.ศ.1720-1744 (1739) ไว้ดังนี้²²

พระองค์เป็นโอรสของพระเจ้าวรมันที่ 2 (พ.ศ.1693-1703) และพระนางจุฬามณี ประสูติเมื่อ พ.ศ.1668 เป็นราชนัดดาของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 (พ.ศ.1655-1693) และเป็นพระอนุชาของพระเจ้าโยศวรมันที่ 2 (พ.ศ.1703-1708) สมรสกับเจ้าหญิงชัยราชเทวี ถึงแก่พระชนมายุยังน้อย ขึ้นครองราชสมบัติเมื่อ พ.ศ.1720 (ครองราชย์ เมื่อพระชนมายุได้ 52 ปี)

พระองค์มีพระบาทเหมือนดอกบัวเป็นเกราะป้องกันเนื้อเคี้ยวของพระราช หังหมด ผู้ศัตรูอันพระองค์ทรงชนะแล้วในสงคราม (คำสรรเสริญพระบารมี)

เมื่อยังไม่ไ้ครองราชสมบัติ พระองค์เสด็จออกทำสงคราม ที่เมืองวิชัย หรืออินทูลู ประเทศจามปา (เวียดนามตอนล่างปัจจุบัน) พระราชบิดาสวรรคต และ เจ้าชายโยศวรมันที่ 2 ขึ้นครองราชย์ เมื่อ พ.ศ.1702 ครีวนาทิตย ซึ่งเห็นว่าการ อยู่ เขาแย่งราชสมบัติ เมื่อ พ.ศ.1708 เจ้าชายชัยวรมันจึงไม่อาจดับเขาพระราชวัง

ได้ ต้องรอโอกาสอยู่ถึง 15 ปี เมื่อกองทัพจามปาโดยความร่วมมือกับจีน ยกเข้าตี
กรุงโยธยปุระ หรือนครธมแตกในปี พ.ศ. 1720 พระเจ้าศรีภูวนาถิตยถูกฆ่าติดังหาร
กองทัพจามปายังคงยึดครองกรุงโยธยปุระอยู่ เจ้าชายชัยวรมันจึงยกทัพเข้าเมือง
พระนครชัยโฆจามปาออกจากราชอาณาจักรโค ชื่นครองราชย์เป็นพระเจ้าชัยวรมันที่ 7
เมื่อ พ.ศ. 1720 ทรงสร้างปราสาทราชวังใหม่ และบูรณะซ่อมแซมส่วนที่ถูกชาติ
ทำลาย จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. 1724 จึงประกอบพิธีราชาภิเษกตามราชประเพณี

พระองค์เป็นเมิ่งกัศวยทรัพย์ ทรงผลิตเฟื้องในการให้ทาน สังเวช-บุรา
เทพเจ้าเป็นนิตย มีนิวพรรณขาว พระองค์มีอินทรีและจรียาวครันงาม เป็นที่พึงพอใจ
ของสตรีเพศ พระองค์มีมเหสี 2 พระองค์คือ พระนางอินทรเทวี และพระนางชัยราช
เทวี มีโอรส 4 พระองค์คือ

1. ตามลิมทะ หรือทมิฬลิมทะ เณรแล้ว เสด็จไปศึกษาพุทธศาสนาที่ลังกา
ทวีป หรือศรีลังกา ประมาณ 10 ปี จึงเสด็จกลับในปี พ.ศ. 1733

2. ศรีนครกุมาร เคยเป็นทหารราชองครักษ์ของพระเจ้าโยศวรมันที่ 2

3. วีรบุรุษ เกิดจากพระนางอินทรเทวี มเหสีที่ 1 ได้ช่วยราชกุมาร
ทรงพระนามว่า พระเจ้าอินทรวรมันที่ 2

4. สุรบถกุมาร (ไม่มีรายละเอียดอย่างอื่น)

จารึกโลกฉาวถึงอุดมการณ์ของพระองค์ว่า พระองค์ทรงเห็นว่าประชาชน
มีโรคเป็นปัญหา ต้องการประกาศยุคลัทธิประเสริฐ ทำแผนกใหม่เป็นสวรรค์ จึงแนะนำ
แพทย์ (ยา) แก่ประชาชน การรักษาโรคของประชาชน เท่ากับเป็นการทำกุศลให้
สิ้นสุด พระองค์ทรงพยายามทำให้ประชาชนได้รับการรักษาพยาบาลควมแพทยหลวง
เพราะโรคทางร่างกายเป็นโรคทางจิตใจควม และทุกส่วนของราษฎรเป็นทุกข์ของเจ้าเมือง
เช่นกัน แพทย์ของพระองค์เรียนสำเร็จ อายุรเวทและอัสตรเวท

พระองค์โคตรสร้างโรงพยาบาลทั่วราชอาณาจักรของพระองค์ 102 แห่ง
พร้อมทั้งประดิษฐานพระพุทธรูปโลหะขรรค์ และสร้างวิหารของพระศกตว

โรงพยาบาลที่พระเจ้าชัยวรมันทรงสร้างขึ้นนี้ มีเจ้าหน้าที่ประจำตำแหน่ง
ต่าง ๆ ดังนี้

1. ผดแฉ 4 คน
2. แพรต 2 คน
3. ผู้โศภิต 3 คน (ชาย 1 คน, หญิง 2 คน)
4. คนฉวยยา 2 คน (เป็นชาย) ทำหน้าที่ดูแลรักษาผู้ป่วย รับข้าวเปลือก
และเงินถวาย
5. คนกรว 2 คน (เป็นชาย) ทำหน้าที่หุงต้ม รักษา-จ่ายน้ำ หาดอกไม้
และถวายชาญู ทำความสะอาดเวทสถาน
6. คนนำพล-นำบัตร 2 คน จ่ายบัตรสลากและหาเงินคนยาอีกหน้าที่หนึ่งถวาย
7. คนงาน (ชาย) 22 คน เป็นคนดูแลรักษาโรงพยาบาล 14 คน ในจำนวน
นี้ เป็นผู้ฉวยยาให้แพทย์ ผู้โศภิต 2 คน ชาย 1 คน หญิง 1 คน
คนโหมยา 6 คน เป็นหญิงทั้งหมด รวมทั้งหมคนทุกตำแหน่ง 59 คน

จากจารึกนี้จะเห็นว่า ผู้เจ้าหลักจารึกมุ่งแต่งพระราชประวัติของพระเจ้าชัย
วรมันที่ 7 ซึ่งถือว่าเป็นมหาราชองค์สุดท้ายของกัมพูชาโดยเฉพาะ แม้ว่าจะมีการพูดถึง
ความเข้มแข็งของกษัตริย์ แต่ให้เห็นดวงแห่งรอยราวทางประวัติศาสตร์ของกัมพูชา นั่นคือ
การแก่งแย่งขัดผลประโยชน์กันภายใน และลงท้ายด้วยการนำกำลังต่างชาติเข้ามาช่วย
อันนำไปสู่การเสียเอกราชครั้งแล้วครั้งเล่า

ปณิธานของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 7

ปณิธานแรกที่เห็นแบบฉบับของพุทธศาสนิกชน โดยเฉพาะฝ่ายมหายาน จะมีการตั้งปณิธานเช่นนี้ ซึ่งก็หมายถึงการเป็นพระโพธิสัตว์นั่นเอง ขอให้โคชยัสสวาทัง หลายโพชฌังคโอสถังสารกอน ตนเองขอเป็นพุทธะในภายหลังก เรียกว่า เห็นประโยชน์ของตนเองทั้งทรงสร้างอโรคยศาลา หรือโรงพยาบาลไว้ในที่ต่าง ๆ ถึง 102 แห่ง

4. เจ้านายอื่น ๆ

นอกจากกษัตริย์ราชวงศ์ทองถิ่น และกษัตริย์ที่มีรายนามปกครองในประเทศกัมพูชาซึ่งก็กล่าวมาแล้ว ศิลาจารึกยังพูดถึงเจ้านาย และผู้มีบรรดาศักดิ์ที่ได้รับการแต่งตั้งอีกจำนวนหนึ่ง บางท่านก็มีรายละเอียดบอกว่าได้รับการแต่งตั้งจากกษัตริย์ในกัมพูชา แต่บางท่านก็ไม่มีรายละเอียดอย่างอื่นเกี่ยวกับสังกัดที่มา คาดว่าถือว่าเป็นกษัตริย์ราชวงศ์ทองถิ่นเหมือนกัน แต่ไม่มีหลักฐานเพียงพอ จึงมารวบรวมไว้ในหมวดนี้

4.1 ศรีเสารยวรมัน

จารึกปราสาทหินนิมาย 1 (พุทธศตวรรษที่ 15) กล่าวพระนามกษัตริย์หรือเจ้านายองค์หนึ่ง นามว่า ศรีเสารยวรมัน²⁴ แต่เนื่องจากจารึกชำรุดมาก จึงไม่มีรายละเอียดอย่างอื่น เนื่องจากจารึกนี้เขียนขึ้นก่อนพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 (พ.ศ. 1545-1593) ในประเทศกัมพูชา จึงไม่อาจถือว่าเป็นองค์เดียวกันกับพระเจ้าสุริยวรมันในประเทศกัมพูชา

4.2 โศมาทิกยะ

จารึกโนนผึ้ง ค.มิ่งแก อ.มหาชนะชัย จ.ยโสธร (พ.ศ. 1432)

กล่าวถึงกษัตริย์องค์หนึ่งพระนามว่า โสมาทิตยะ ว่าได้สร้างรูปศิลา ซึ่งเสริมการทำนา ได้ถวายรักษะ และที่ดินแก่จอมมณี เพื่อหวังผลคือ ความหลุดพ้น²⁵ ท่านผู้นี้ไม่ปรากฏนาม ในลำดับกษัตริย์กัมพูชา น่าจะเป็นกษัตริย์ท้องถิ่น และจากกรณียกิจนี้ออกถึงความ เป็น การนิกรของพุทธศาสนา และได้พูดถึงระบบกัลปนาไว้ชัดเจนด้วย อันเป็นระบบการปกครอง ตนเองของชุมชนในท้องถิ่นนี้

4.3 ศรีพัชรวรรณ

จารึกบานทองแห่ง อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ (พุทธศตวรรษ ที่ 14-15) กล่าวถึงกษัตริย์ทรงพระนามว่า ศรีพัชรวรรณ ว่าเป็นผู้ควรแก่การเคารพ²⁶ แต่ไม่มีรายละเอียดอย่างอื่น เพราะจารึกชำรุด แต่ไม่มีรายนามกษัตริย์กัมพูชาในวงนี้ พองกัน

4.4 จุฑามณี

จารึกภูเขาชัยภูมิ (พุทธศตวรรษที่ 15) กล่าวถึง เจ้านาย หรือกษัตริย์ ท่านหนึ่ง นามว่า จุฑามณี ว่าเป็นผู้มีสติปัญญา

- มีคุณธรรม
- เกิดในตระกูลสูง
- ทำประโยชน์แก่ชาวโลก
- เป็นกำลังสำคัญในอาณาจักรของพระเจ้าชัยสิงหรวม
- เป็นที่ตั้งแห่งศรัทธาของประชาชน
- เป็นแกวมนิจที่เกิดจากพระนางลักษมี

ท่านผู้นี้ นายระเอบ สันนิฐานว่า น่าจะเป็นองค์เดียวกับพระนางชัยราช จุฑามณี ธิดาของพระเจ้าพรหมวรรณ กับพระนางลักษมี²⁷

4.5 ศรีขยสิงหวัฒน์

จารึกภูเขียว ชัยภูมิ (พุทธศตวรรษที่ 15) กล่าวถึงนามกษัตริย์ท่านหนึ่ง คือ ศรีขยสิงหวัฒน์ โดยกล่าวว่า พระจุพนมณี เป็นผู้ให้กำลัง อำนาจและความรุ่งเรือง แก่ราชอาณาจักรของพระเจ้าศรีขยสิงหวัฒน์ และเป็นที่ตั้งแห่งศรัทธาของประชาชน ในราชอาณาจักร เป็นแคว้นที่เกิดขึ้นจากพระนางลักษมี²⁸

4.6 ราชปิตุวัฒน์

จารึกเขาพระวิหาร 1 (พ.ศ. 1581) กล่าวถึง การสำนาคัญของพระ กัมมรเตงอัญศรีราชปิตุวัฒน์ เพื่อจะจงรักภักดีต่อพระบาทกัมมรเตงกัศวณอัญศรีสุริยวัฒน์ เหวะ

พระกัมมรเตงอัญศรีราชปิตุวัฒน์ เป็นผู้กราบทูลรายงานเกี่ยวกับความจงรัก ภักดีของบุคคล และเจ้าเมืองให้พระบาทกัมมรเตงกัศวณอัญศรีสุริยวัฒน์ เหวะทรงทราบ²⁹ จารึกนี้บอกชี้แจงวาระราชปิตุวัฒน์เป็นข้าราชการในพระบาทพระเจ้าสุริยวัฒน์ที่ 1 ซึ่งครองราชย์ในระหว่าง พ.ศ. 1545-1593

4.7 ภูเมนทรวัฒน์ และราชนทรวัฒน์

จารึกพนมวัน 3 (พ.ศ. 1625) กล่าวว่า พระกัมมรเตงอัญลักษมีทรวัฒน์ ๖๖ ๖๖ ๖๖ ผู้นองพรอมควยพระกัมมรเตงอัญภูเมนทรวัฒน์ ได้รับพระบรมราชโองการจากพระบาท กัมมรเตงอัญศรีชัยวัฒน์เทพ รับสั่งให้รักษาเทวาทรม รวมกับพระกัมมรเตงอัญราชน ทรวัฒน์ ๖๖ ๖๖ ๖๖ ขุนพลแห่งกองทัพอาว³⁰ จากจารึกนี้จะเห็นได้ว่า หน้าที่ดูแลรักษาเทวาทรม หรือศาสนสถานเป็นหัวใจสำคัญในการบริหาร ข้าราชการผู้ใหญ่ในท้องถิ่นจะต้องรับผิดชอบ และดำเนินการโดยพระปรมาลิขัยของกษัตริย์ พระเจ้าชัยวัฒน์ตามจารึกนี้คงหมายถึง พระเจ้าชัยวัฒน์ที่ 6 ซึ่งครองราชย์ในช่วง พ.ศ. 1623-1650

4.8 ศรีวิเรนทราธิปไตย

จารึกกนิยาบ 3 (พ.ศ.1655) กล่าวถึง เสด็จความประสาธน์ บุตรของพระ
กนิมร เสด็จอัญศรีวิเรนทราธิปไตย เมืองฉนวนกล ไคมอบมาสแก่พระกนิมร เสด็จชกนิยาบ³¹
ศรีวิเรนทราธิปไตยนี้คงเป็นตำแหน่งข้าราชการผู้ใหญ่ระดับเจ้าเมือง หรือเป็นกษัตริย์
ปกครองท้องถิ่น

จารึกกนิยาบ 4 (พุทธศตวรรษที่ 17) ก็ได้อีกกล่าวถึง ศรีวิเรนทราธิปไตย
องค์เดียวกันนี้ว่า ไคฉลาปมา (สร้าง) กนิมร เสด็จชกนิยาบ (ไครโลกยวิชัย)³²
ณ กนิมร เสด็จชกนิยาบ ตามที่กล่าวไว้ในบทก่อน

4.9 ราชปติวรมัน

จารึกสำนักนางขาว ก.นาคูน จ.มหาสารคาม (พุทธศตวรรษที่ 17)
กล่าวถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ 6 (พ.ศ.1623-1650) ว่าได้โปรดให้ข้าราชการ 3 ท่าน
จารึกสุพรรณบัตรแล้วนำไปไว้ที่กนิมร เสด็จชกนิยาบ คือเวทสถานข้าราชการ 3 ท่านนี้คือ

มรคาญศรีราชปติวรมัน

พระกนิมร เสด็จอัญศรีราชปติวรมัน และ กำเริบศรีราชปติวรมัน³³

จะเห็นได้ว่า ข้าราชการทั้ง 3 ท่านนี้จะมีนามตรงกับ แขนงราชการใดก็ได้หรือ
ยศคงต่างกัน เพราะกำหนดนามต่างกัน ซึ่งคงบอกถึงชั้น หรือหน้าที่ที่ต่างกัน และจารึก
นี้บอกชัดเจนนว ข้าราชการนี้จะคงปฏิบัติงานโดยพระปรมาริไธยของกษัตริย์และ
คำสั่งหรือพระบรมราชโองการจะคงนำไปเก็บไว้ที่สถานสถาน เพื่อความศักดิ์สิทธิ์
มั่นคงและปลอดภัย

สรุป

จากรายนามกษัตริย์และเจ้านายที่มีส่วนในการบริหารงานท้องถิ่น ตามที่กล่าวไว้ในศิลาจารึกระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12-18 จะเห็นว่าในช่วงต้นคือ พุทธศตวรรษที่ 15 ลงไป กษัตริย์หรือผู้ปกครองระดับท้องถิ่นมีมาก และกระจายอยู่ในส่วนต่าง ๆ ของอีสานใต้ จากนครราชสีห์มาขึ้นไปถึง ขุโสธร และอุบลราชธานี เมืองต่าง ๆ และเจ้าเมืองต่าง ๆ เหล่านี้คงไม่มีความสัมพันธ์กัน คงเป็นต่างคนต่างอยู่ มีเหตุถึงกษัตริย์กัมพูชาบางองค์ เช่น มเหศวรมัน และหรรษวรมัน แต่ก็ไม่ใช่อัตลักษณ์ของการใช้อำนาจปกครองเกณฑ์ เป็นการสรรเสริญพระบารมีมากกว่า จากนั้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16-18 มีอำนาจจากกัมพูชาเข้ามาแทรกแซง เป็นครั้งคราว

เป็นที่น่าสังเกตอย่างหนึ่งว่าจารึกหลายหลักมักเขียนขึ้นเป็นหลายชั้น โดยมีความตรงกัน และนำไปประดิษฐานไว้ในที่ต่างกัน ในกรณีเช่นนี้คงเป็นการอ้างหรืออิงอาศัยพระปรมาภิไธยของกษัตริย์ เพื่อการบริหารงานการปกครองในท้องถิ่น จารึกส่วนใหญ่จะพบในศาสนสถาน คงเป็นเพราะผู้เขียนเป็นนักบวช หรือนักพรต หรือไม่ก็นำไปไว้เพื่อความศักดิ์สิทธิ์ และมั่นคง เพราะศาสนสถานเป็นแห่งเดียวเท่านั้นที่เป็นสาธารณสถานของชุมชนที่ประชาชนเข้าไปใช้ตลอดอีกประการหนึ่ง บ้านเรือน แม่น้ำ พระราชวังก็สร้างควยไม้ จึงไม่มั่นคงพอที่จะเก็บจารึก และจึงมีอีกอย่างอื่นไว้ได้

เชิงอรรถ

¹ทิวา สุกจรรยา และนางศรี วนาธิน, ทะเบียนตำแหน่งที่ตั้งชุมชนโบราณในประเทศไทย. โครงการวิจัยชุมชนโบราณจากภาพถ่ายทางอากาศ (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย : 2527) หมวดจังหวัดบุรีรัมย์ 26-01 ถึง 26-143.

²สรเชต วรคามวิชัย, ปราสาทหินพนมรุ้ง. (จังหวัดบุรีรัมย์ : ศูนย์วัฒนธรรมวิทยาลัยครูบุรีรัมย์, 2525), น.27-29.

³สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา, จารึกขอมที่ปราสาทพนมรุ้ง, (พระวิทยานิพนธ์, ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มัธยมศึกษาลัยครู มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2521), น.152.

⁴พ.4, น.171-174.

⁵ทิวา สุกจรรยา และนางศรี วนาธิน, เรื่องเก็น. หมายเลข 20-77, 20-155 และ 20-162.

⁶จังหวัดนครราชสีมา, ประวัติด้านการเกษตรของภาค จังหวัดนครราชสีมา. (ต.จ.จังหวัดนครราชสีมา, 2526), น.129.

⁷คงเดช ประพันธ์ทอง, โบราณคดีอักษรใน โบราณคดีนครราชสีมา. (คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 1969), น.78-87.

⁸พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, ข้อคิดเกี่ยวกับเมืองโบราณที่โคราช ใน โบราณคดีนครราชสีมา. (คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 1969), น.124-125.

¹⁰หข. 3, น.28-29.

¹¹หข. 3, น.42-49.

¹²มานิต วัลลโภภม และคณะ. รายงานการสำรวจและชดแ่งโบราณวัตถุสถานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. (กรมศิลปากร, 2503), น.32.

¹³เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

¹⁴หข. 1, น.157.

¹⁵หข. 1, น.160-163.

¹⁶หข. 3, น.82-83.

¹⁷ทองดี ฤๅษะมาร์ค, พระราชพงศาวดารเขมร. (ศึกษาวัดพุทธาธิบาย, 2526), น.38.

¹⁸อำไพ คำโท, จารึกปราสาทหินพนมรุ้ง 3. (ทๅฉบับปรับปรุง ฉบับพิมพ์คัด, 2530), น.1-5.

¹⁹หข. 4, น.106.

²⁰หข. 3, น.228-234.

²¹หข. 3, น.176-180.

²²หข. 4, น.197-201.

²³ ระเบียบ แนวคล้าย, จารึกพระเจ้ายวรมันที่ 7. (หอสมุดแห่งชาติ กรม
ศิลปากร, 2528), น.19-41.

²⁴ หข. 3, น.68-70.

²⁵ หข. 3, น.30-35.

²⁶ หข. 3, น.90-93.

²⁷ หข. 3, น.57-59.

²⁸ หข. 3, น.57-59.

²⁹ หข. 3, น.168.

³⁰ หข. 4, น.25-31.

³¹ หข. 3, น.40.

³² หข. 4, น.61.

³³ หข. 4, น.76.

การปกครองในอีสานใต้

1. หลักการและปรัชญา

การปกครองของชุมชนอีสานใต้ในช่วงนี้ มีลักษณะเป็นเทวธิปไตย ยึด
กัมมเวทชนหรือศาสนสถาน - เทวาลัยเป็นศูนย์กลาง มีการใช้อำนาจศักดิ์สิทธิ์
ร่วมกันระหว่างประมุขแห่งศาสนจักร และประมุขแห่งอาณาจักร มีการแบ่งหน้าที่
กันโดยปราศจากความขัดแย้ง จึงไม่มีการก้าวก่ายอำนาจหน้าที่กัน ประมุขทางศาสนา
รับอำนาจมาจากเทวะเบื้องบน แล้วทำพิธีเฉลิมอำนาจอันนั้นให้แก่ประมุขทางอาณาจักร
และคอยติดตามตลอดองว่า เทวะอำนาจนั้นถูกใช้ไปอย่างถูกต้องเป็นธรรมหรือไม่
รูปแบบนี้เมืองหลวง เมืองใหญ่ เมืองเล็ก และชุมชนจะนำมาใช้เหมือนกัน แต่
ปรับย่อ-ขยายไปตามสถานภาพและท้องถิ่น

การแบ่งอำนาจหน้าที่นี้อาจได้แนวคิดมาจากตรีมูรติ ในศาสนาฮินดู คือมี
การแบ่งอำนาจหน้าที่กันระหว่างพระอิศวร พระวิษณุ และพระพรหม พระพรหมเป็น
ผู้สร้างและลิขิตชีวิตของปวงชน พระวิษณุเป็นผู้ดูแลรักษา เทวากับเป็นผู้บริหาร ส่วน
พระอิศวรเป็นผู้ทำลายหรือทำโทษผู้ทำผิด การสร้างศาสนสถาน โดยเฉพาะปราสาท
ที่เป็นยอดจะรวมเอาอำนาจทั้งสามนี้เอาไว้ครบ ชั้นพื้นสร้างเป็นแบบจตุรมุข เทวากับ
พระพรหม 4 หน้า ชั้นกลางมีขอมุมเป็น 8 ทิศ หมายถึง พระนารายณ์ ล้วนยอดเป็น
ทรงกลม เป็นสัญลักษณ์ของพระอิศวร แม้ทิวสิ่งศักดิ์สิทธิ์แบ่งส่วนลักษณะเดียวกันนี้คือ เป็น
สี่เหลี่ยม แปดเหลี่ยม และกลม อันหมายถึง พรหมภาค วิษณุภาค และรุทราภาค¹
เช่นเดียวกัน

ในพิธีราชาภิเษก พระมหากษัตริย์แห่งกัมพูชาจะทรงรับเอาราชอำนาจ
จากพระอิศวรและพระวิษณุมาตั้งสถิตอยู่กับพระองค์ โดยมีพรหมณ์เป็นผู้ประกอบพิธี

อัญเชิญธรรมเนียบนี้เข้ามาจนกระทั่งถึงสมัยพระเจ้าศรีสวัสดิ์ ซึ่งทรงประกอบพิธีราชาภิเษกในปี พ.ศ. 2449² การมีเทวอำนาจอยู่ในองค์พระมหากษัตริย์นี้เป็นกุศโลบายอันหนึ่ง แสดงให้เห็นว่า พระมหากษัตริย์มิได้ทรงครองราชสมบัติอย่างโดดเดี่ยว หากแต่มีเทวอำนาจหนุนอยู่เบื้องหลัง

พิธีราชาภิเษกนี้เข้ามาจากอินเดีย ซึ่งมีขั้นตอนมาก ตั้งแต่การบูชาไฟ การสรงน้ำ การประการสัจจปฏิญาณ และสุดท้ายพรหมมณเฑาะว์ทำพิธีจะมอบราชาธิปไตยให้แก่กษัตริย์³ พิธีราชาภิเษกแม้เป็นราชพิธีที่จัดกันในเมืองหลวงเป็นพิธีระดับประเทศ แต่หัวเรื่องต่าง ๆ สามารถนำบางส่วนของราชพิธีไปปรับปรุงใช้ในส่วนที่ไม่เกินฐานะ

อนึ่ง ในสมัยหนึ่งได้มีการแต่งพงศาวดาร กล่าวถึงความเป็นมาของพระมหากษัตริย์ กรุงกัมพูชา ปฐมกษัตริย์คือ พระเจ้าบุหมสุริยวงศ์ ได้ราชาธิดาพระยานาคเป็นมเหสี โดยที่พระยานาคเองก็สนับสนุน ส่งไพร่พลมาขึ้นมาช่วยสร้างเมืองที่ตำบลโลกตลกให้เป็นเมืองใหญ่ คือนครธม ในสมัยต่อมา⁴ และมีการกล่าวกันว่าในยามหนึ่งของทุกวัน กษัตริย์จะอยู่ในที่รโหฐานกับมเหสีซึ่งเป็นธิดาพระยานาค ในยามนี้ห้ามบุคคลทั่วไปเข้าเฝ้า⁵ ข้อนี้เป็นการสนับสนุนราชอำนาจพระองค์ถึง 3 ชั้นคือ จากเทวเบื้องบน จากพระยานาค และทหารมณเฑาะว์ โดยเฉพาะพระยานาคมีอิทธิฤทธิ์ไปไหนโดยไร้ร่องรอย จึงสร้างความมั่นคงให้แก่ราชสมบัติอย่างยิ่งในศาสนสถานจึงมีรูปพระยานาคอยู่ทั่วไป

รัฐธรรมนูญการปกครองบ้านเมือง แม้จะมีได้เขียนไว้เป็นลายลักษณ์อักษร แต่ก็สามารถให้ประชาชนรับรู้ได้ร่วมกัน และช่วยกันรักษาด้วย นั่นคือ ภาพแกะสลักที่ปราสาทซึ่งส่วนใหญ่เป็นเรื่องราวมานะ หรือรามเกียรติ์ การปกครองจะยึดรูปแบบของพระรามอย่างเคร่งครัด ซึ่งรวมทศพิธราชธรรมไว้อย่างครบถ้วน ผู้นำรัฐ เมื่อ

เข้ามาสู่ศาสนสถานก็จะดูรูปแบบจากภาพแกะสลักเพื่อเตือนสติว่า มีสิ่งใดที่ตนบกพร่อง
 ล้วนประชาชนก็ดูเพื่อทราบว่าประมุขของตนขาดคุณธรรมของพระรามข้อใดหรือไม่
 และจริยาวัตรของพระรามนี้ แม้ราษฎรทั่วไปก็นำไปปฏิบัติได้ ดังนั้นภาพแกะสลักจึง
 เป็นรัฐธรรมนูญที่เป็นรูปธรรมชัดเจนเหมือนภาพเวสสันดรในคติพุทธศาสนา ผู้ซึ่งเรื่อง
 รามายณะจะได้รับทราบพรจากพระวิษณุ เช่นเดียวกับผู้ซึ่งเวสสันดรจนเรื่อง
 จะได้พบพระศรีอารย หรือพระศรีอริยเมตไตรย ปรินิพพาน และอุดมการณ์การปกครอง
 จึงเป็นสิ่งที่ง่ายที่จะทำความเข้าใจ ทั้งผู้ปกครองและผู้ใต้ปกครองสามารถเข้าถึง
 เนื้อหาได้เพราะมีลักษณะเป็นรูปธรรม และเป็นบุคลาธิษฐาน ก็สามารถเห็นได้
 ทั้งจากภาพจำหลัก และเรื่องชาดก การที่ประมุขจะวางตัวอย่างไรนั้น เป็นไปตามที่
 ปฏิภาของเทพเจ้าทั้งสิ้น ประมุขจะมีเมตตากฤดาสร้างสรรคสิ่งต่าง ๆ ก็ด้วยปฏิบัติ
 ตามจริยาวัตรของพระพรหม จะปกป้องคุ้มครองประชาชนให้อยู่เย็นเป็นสุขได้ก็ด้วย
 ปฏิบัติตามแนวทางของพระวิษณุ ซึ่งเป็นपालเทพ และอาจต้องมีการทำลาย ทำโทษ
 ผู้ที่อบรมสั่งสอนไม่ได้ หรือผู้เกิดมาเป็นศัตรูต่อฝ่ายธรรมะ ก็ต้องปฏิบัติตามอย่าง
 อย่างพระกิวะ ซึ่งเป็นเทพเจ้าผู้สังหาร⁶ บุคคลผู้ปกครองผู้อื่นนั้นจะต้องทำตนเสมือน
 เทพเจ้า ๖ พระองค์พร้อมกันคือ พระอินทร์ พระยม พระวาโย พระสุริยะ พระอัคนี
 พระวรุณ พระจันทร และพระภูเวร⁷ ซึ่งเทพแต่ละองค์จะมีคุณลักษณะแตกต่างกัน
 เฉพาะองค์ แต่ถ้าวรวไว้ในประมุขคนเดียวจะทำให้เกิดความสมบูรณ์ ประมุขหรือ
 หัวหน้าชุมชนจะต้องพยายามปฏิบัติตามคุณสมบัติของเทพทั้งแปดนี้ให้ได้

หลักการเกี่ยวกับกำกับการปกครองตามรูปแบบที่กล่าวมาจะปรากฏในคัมภีร์
 รามายณะ และมหาภารตะ คัมภีร์รามายณะ เป็นการพูดถึงอวตารปางที่ 7 ของ
 พระวิษณุ คือภาคที่แสดงเป็นพระราม มหาภารตะ พูดถึงอวตารปางที่ ๘ ของพระ
 วิษณุ คือภาคที่เกิดเป็นพระกฤษณะทั้งสองคัมภีร์นี้ชาวฮินดูถือว่าเป็นคัมภีร์อันศักดิ์สิทธิ์

ถ้ามีไว้ในครอบครัวยังเป็นกิริยิมงคลเพราะคำสอนเป็นแนวทางปฏิบัติ เป็นหลักของมนุษยธรรม และเป็นบทเรียนทางปรัชญา ศาสนา และจริยธรรมด้วย⁸ โดยเฉพาะจริยวัตรของพระราชนิพนธ์จะถือเป็นแบบอย่างของพระราชาหรือผู้ปกครองได้เป็นอย่างดี เป็นแบบฉบับของลูก หลาน และกษัตริย์⁹ โดยทั่วไปชาวอินโด-ไวกซ์หรือศาสนสถานในวันสำคัญ คือวัน 6 คำ 15 คำ กิจกรรมที่สำคัญอันหนึ่งคือ ฟังเรื่องราวมาชละ หรือมหากาธะที่มีชีวิต (ชราเชน) หรือสวามี (นักบวช) จะเป็นผู้อ่านให้ฟังเพราะถือว่าโดยปกติ ฟังแบบหลับใหล ผู้ไม่มีลูกก็จะโดนลูก ผู้ไม่มีทรัพย์ก็จะโดนทรัพย์ จะหนีจากบาปทั้งปวง¹⁰ ฟังผู้ปกครองและผู้ปกครองก็จะรับรูรวมกันเกี่ยวกับคุณงามความดีของรัฐ และหลักการปกครองจึงถ่ายทอดการตรวจวัดและติดตามความถูกต้องของราชจริยวัตร

ในปราสาทที่สำคัญ เช่น ปราสาทพนมรุ้ง และปราสาทหินพิมาย จะมีรูปจำหลักทั้งรามายณะ และมหากาธะไว้ในส่วนที่สำคัญ เช่น พัทธัง และทนายัน อันเป็นการเกิดสติปัญญาแก่ศาสนิกชน เขาค้นเป็นนิทรรศการอีกอย่างหนึ่งด้วย¹¹ ธรรมเนียมนี้ได้ทอดลงมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม มีการเขียนภาพรามเกียรติ์ตลอดเรื่องรอบระเบียงคต ส่วนวัดอื่น ๆ ก็มีการเขียนภาพเรื่องราวเกี่ยวกับรามเกียรติ์เช่นเดียวกัน แต่ภายหลังมักถูกแทนที่ด้วยภาพเวศสันดร ซึ่งมีเค้าเรื่องคล้ายกัน ก็เลยจะเรียกโลวาเป็นดินแดนของพระราม เป็นเวศสันดร สักก้า เป็นมัทรี ตักเรื่องสงครามออก เทพทนายามีเทพ อาณิสงส์คือประโยชน์จากการฟังเรื่องนี้ก็คล้ายกัน ฟังเรื่องเวศสันดรจะได้อรรถรสที่วิจิตร ความเกาแกของเรื่องทั้งสองก็กลายรวมกัน เรื่องไหนให้อรรถรสเรื่องไหนนั้นก็คงต้องศึกษาอีกต่อไป ส่วนฉบับภาษาไทยนั้นไม่ต้องสงสัยเลยว่า เวศสันดรได้รับอิทธิพลจากรามเกียรติ์เกิดขึ้นเพื่อเป็นการปฏิวัติทางวัฒนธรรมโดยเฉพาะ เพราะเขามาค้นศาสนาพุทธนิกายหินยานหรือเถรวาท ยานนี้มาจากภาคใต้ของประเทศไทย

2. คุณลักษณะของกษัตริย์และผู้นำ

กษัตริย์ เป็นตัวแทนของพระอิศวร ผู้เป็นเจ้า หรือเป็นมนุษย์ในนามของเทวกา
 กังนั้น บุคลิกภาพหรือคุณลักษณะของพระองค์จะต้องแตกต่างจากมนุษย์สามัญ พระองค์จะต้อง
 แตกต่างจากมนุษย์สามัญจึงจะเห็นได้ในการพบปะ และใช้ราชอำนาจได้อย่างสมบูรณ์ ประมุข
 ของชุมชนในท้องถิ่น เมื่อได้เป็นกษัตริย์แล้วสมัชชนั้นก็ออกกฎหมายของกษัตริย์ไปใช้ในส่วนที่
 จำเป็นและเหมาะสม

2.1 กษัตริย์ครองรัฐอย่าง มีอำนาจ มีปัญญา มีคุณธรรม

จารึกวัดพนารัต (พ.ศ.1480) กล่าวถึงคุณสมบัติของพระราชาที่ปกครองจนนาถะ
 ประหลายองค์ มีคุณสมบัติเด่น ๆ ที่สำคัญคือ

- มีกึ่งกายตรัสสมบัติแห่งโลก
- มีโชคดล
- ดั่งเสริมศิลา
- มีรพงาม
- กล้าหาญ
- มีอำนาจ
- มีสติปัญญาหนักแน่น
- มีกำลัง
- มีความสุขุม
- มีความเมตตา
- มีเมตตสูงส่ง¹²

2.2 เจ้าปกครองประเทศเป็นพระกวีของกษัตริย์ 2

จารึกบานกาลทอง ขโยธม (พุทธศตวรรษที่ 15) กล่าวว่า

พระเจ้าแผ่นดินปกครองประเทศไพโรจน์จากกมลภาพ นำประเทศไทเป็น
แผนดินธรรม ชื่อว่าเป็นผู้รุ่งเรือง มีคุณสมบัติเสมอพระกวี และเป็นประหนึ่งพระกวี
องค์ที่ 2

พระเจ้าอโศกธรรมมัย มีความกล้าหาญ ไกล่ใจมีมั่งคั่งมั่งคั่งเกราะธิดาของพระองค์
ซึ่งมีนามว่า ชาร์ยวดี ซึ่งงามเพียบพร้อมคุณพระนางศรีสวัสดิ์¹³ (ธิดาองค์หนึ่งของพระยาราช)

พระเจ้าอโศกธรรมมัย ทรงหมายถึง พระเจ้าอโศกธรรมมัยที่ 2 ซึ่งครองราชย์ระหว่าง
พ.ศ. 1465-1471 การที่ถือว่ากษัตริย์เป็นกวีพระกวี หรือพระกวีองค์ที่ 2 แสดงให้
เห็นถึงความเปี่ยมเพียรราช ในพิธีราชาภิเษกจะมีการอัญเชิญพระอิศวรเข้าซึ่งสุคติย์ในองค์
พระมหากษัตริย์ จึงถือว่าพระองค์มีพระอิศวรอยู่ด้วยตลอดไป จะเรียกว่าเป็นพระอิศวร
องค์ที่ 2 จึงไม่เป็นการเกินไป

2.3 กษัตริย์เป็นทั้งนักพรต และนักรบ

จารึกภาษาเขมรถูก (เขมรกรุง) ที่เขมรกรุง ในศตวรรษที่ 16 (พ.ศ. 1511-
1544) โดยกล่าวถึงพระเจ้าราเชนทรธรรมมัย (พ.ศ. 1487) ซึ่งครองราชย์ ว่า

ทรงเป็นกษัตริย์ประเสริฐ เป็นมัจฉิต เป็นที่เคารพของกษัตริย์ทั้งหลาย ทรง
พระมหากรุณาธิคุณ ทรงหนักแน่นในคุณธรรม ทรงเป็นแบบวิสุทธิ ทรงฝึกหัดด้วยความจริงคือพระ
กวีจากกัทธ (ปรกฤฎยา) ทรงปฏิบัติธรรมกับคนที่ถือราช แม้จะขอพระทัยในความรัก ก็ทรง
ละอาย สงบเสงี่ยม ทรงมีความกล้าหาญพระยาราช¹⁴

นอกจากนี้ตามจารึกนี้ เป็นการตั้งความหวังของประชาชนในองค์พระมหากษัตริย์
ในตำแหน่งหนึ่ง พระองค์จะทรงเป็นนักรบที่กล้าหาญ เป็นราชาธิราช อีกหน้าที่หนึ่งจะทรงเป็น

ที่สิ่งทางจิตใจของประชาชน พระองค์จะต้องมีคุณลักษณะของนักพรต คือมีความละเอียด
สงบ และซบพระทัยในความรัก คือไม่ตกอยู่ในอำนาจของกิเลสตัณหา

2.4 กษัตริย์ทองเกรงศาสนา และนำในกิจกรรมทางศาสนา

จากวิกเมืองเดมา อ.สูงเนิน นครราชสีมา (พ.ศ.1514) กล่าวถึง พระเจ้า
ชัยวรمانที่ 5 (พ.ศ.1511-44) พร้อมทั้งราชประวัติว่า พระองค์ทรงเป็นโอรสของพระเจ้า
ราชนทรวรمان ขึ้นครองมาจากรัชนวงศ์

- ฉลาดในราชธรรม
- มีความงามทุกจันทรเพ็ญ
- ทำรัฐกิจทางจากกลียุค

ทรงศึกษาเกี่ยวกับศาสนา เพื่อรับสถาปนา 3 อย่างคือ ไตรเพท ศึกษาในราชสำนัก

- มีพระเกียรติยศดุจพระวิมล
- พระสติปัญญาเฉลียวฉลาด
- เป็นครูของพระเจ้าแผ่นดิน
- ทรงมีดีด่าหาอันคู่ไถวณิกาย
- ไถรับยกย่องแม่ในวรรณคดี (วรรณะ หมายถึง อัครมหาเสนา)
- ทรงยังพระศทหายแผ้วถาง โอบอ้อมอารี จริ่งใจ ให้ไถรับประโยชน์
ตามปรารถนา

ไถรับอภิเษกในราชสมบัติจากสหราชอาณาจักรไตรเพท

ทรงซบพระทัยในการละกรรมและไถแสดงละกรรมด้วยพระองค์เอง โดยการตรัส

กลอนออกมาสด ๆ

เพ็ดลิลีบทในทาน ขวัญอนาถา กมนิเทศและยากจน

- ในวันที่ - แรม 15 ค่ำ จะปลูกบัตถิโกให้ขึ้นด้วยวิทยาการ ปลูกขม
ยากรไ ร ถามอก เจ็บไซ และกษตรา ให้ขึ้นด้วยทานิและท้าวทุก
- พระองค์ทรงไรรักษาในพิธีกรรม ทรงสร้างทิวคิงก์
- ให้มีกษัตริย์โดยปรกม¹⁵

จากข้อความข้างบนนี้ จะเห็นได้ว่า กษัตริย์มีความเหมาะสมกับคำว่า เหววราช
คือ กษัตริย์เป็นเหวราชจริง ๆ ผู้กำหนดบทบาทให้กษัตริย์คือบรรพบุรุษ ไล่ตั้งแต่
ความหวังไวสูงมาก พระองค์จะทรงฉลาด มีคุณธรรมคุณเพียรเวียงใหญ่คือ พระวิมล
ทองเกรงในศาสนา กว้างไกลด้วยอำนาจศาสนานั่นจนใครเห็น คือ ความรุดสูงสุดของ
บรรพบุรุษ จะต้องเป็นบัตถิโกถึงความบัตถิ

2.5 กษัตริย์เป็นยอดของชน

จารึกท้าววัน 2 พ.ศ. 1598 กล่าวว่า พระเจ้าศรีสุริยวงษ์นั้น ประกอบด้วย
ธรรมอันสมบูรณ์ ซึ่งเชื่อว่ามาจาก พระสุก บัญชาให้พระราชทานเป็นกักร ทำตามพระ
ราชโองการโดยไม่ผิดพลาด ความดีของพระองค์ไม่อาจพรรณนาให้หมดโดยโดยของ
เทพเจ้า (หรือที่พระพรหม) พระองค์มีวิเศษเป็นกษัตริย์ทั้งกลางวันและกลางคืน¹⁶

2.6 กษัตริย์ทำหน้าที่เป็นหมอหลวง

จารึกท้าวของบัว (พุทธศตวรรษที่ 18) กล่าวถึง พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ว่า
มีพระบาทเหมือนกลองบัว เป็นเครื่องประคับเหนี่ยวเอียงของพระราชวังหลวง พระกักรใน
สงคราม ได้รับแต่เกียรติซึ่งเป็นเกียรติของพระองค์ มีรักนะ คือความดีเป็นเครื่องประคับ
มากด้วยทาน ยังถึงด้วยทรัพย์ด้วยเวียงเทพเป็นนิคม เสด็จประพาสพระนครและ แคว้นต่าง
ทำให้พระนางอัมมวดี และพระนางกักริยีนดี มีอิทธิพลงาน เป็นที่รอยใจของสตรี บำบัดโรค
ประชาชนถึงความตายเพราะพิษกรรม ให้นายและขุนนางเชื่อประกาศกษัตริย์ประเสริฐ¹⁷

คุณลักษณะของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นี้เป็นความจริงทุกประการ โดยเฉพาะการ
บำบักโรคของประชาชนแล้ว พระองค์ทรงถือเป็นหน้าที่สำคัญ พระองค์ได้ทรงสร้างโรง-
พยาบาลในเมืองต่าง ๆ ให้ราชอาณาจักรถึง 102 แห่ง แต่ละแห่งมีหมอ พยาบาล และ
เจ้าหน้าที่แผนกต่าง ๆ ก่อให้เกิดการอยู่ร่มเย็น ยิ่งกว่านั้น ยังได้สร้าง-ประดิษฐานรูป
พระโพธิสัตว์โพธิ์ชัยดุสิตไว้อประจำกาย¹⁸ เพื่อเป็นการเสริมกำลังใจแก่ประชาชนและคน
เจ็บไข้ เป็นการรักษาโรคทางใจอีกประการหนึ่งด้วย

คุณลักษณะที่กล่าวมาส่วนใหญ่เป็นคุณลักษณะของกษัตริย์ในกัมพูชา ทั้งนี้เพราะจารึก
ที่อ้างถึงกษัตริย์นี้ ๆ เป็นการวางเพื่อวัตถุประสงค์เฉพาะอย่าง ส่วนมากจะนำไปใช้ในการ
แต่งตั้ง หรือมอบหมายงานให้บุคคลในท้องถิ่น หรือบุคคลในท้องถิ่นต้องการความเชื่อถือ
กองการเป็นผู้นำกองพระปรมาภิไธยและให้ยกมาหรือให้บันทึก (บรรพต) จารึกชดถาวร
นั้นแล้วนำไปประดิษฐานไว้ที่ศาสนสถาน จากนั้นอาจจัดพิธีประกาศต่อความนั้นแก่สาธารณชน
เพียงเท่านี้ก็เป็นการเป็นมงคล เป็นการเป็นผู้นำท้องถิ่น บุคคลใด ๆ จะละเมิดมิได้ เพราะ

1. คำในนามของกษัตริย์
2. ผู้นำทางศาสนายอมรับ ซึ่งเท่ากับทำในนามของพระเจ้า

5. ระบบการปกครองแบบกัลปนา

การปกครองในอีสานใต้เป็นการนำปัจจัยการผลิต เข้ามารวมไว้กับศูนย์รวม
กิจกรรมชุมชนโดยมีอำนาจรัฐแทรกเข้าไปบ้างในโอกาสอันเหมาะสม ที่เห็นดีว่าเป็นปัจจัย
การผลิตอย่างเกี่ยวเนื่องกันนี้ก็คือ และถาวรเสมอมา ถ้าจัดการไม่ดีก็นำไปสู่ความขัด
แย้งได้ และสิ่งที่เห็นว่าเป็นศาสนสถานก็เป็นแห่งเกี่ยวเนื่องกันที่เป็นศูนย์รวม เป็นแหล่งผลิต และ
ควบคุมกิจกรรมของสังคม ทั้งนั้นจึงมีการนำสองสิ่งนี้มารวมกันเข้าเป็นรูปแบบการปกครอง
ซึ่งเรียกว่า กัลปนา ในสมัยนั้น

การทำนาของชาวอีสานโดยปกติจะใช้เวลา 6 เดือน คือระหว่างเดือนกรกฎาคม ถึงเดือนธันวาคม แต่โดยทั่วไปการปักดำจะใช้เวลาราว 2 เดือน เก็บเกี่ยว นวด ใช้เวลาราว 2 เดือน นอกนั้นจะเป็นเวลาว่าง ถึงสมัยไทยโบราณหรือสังคมแบบไทยจาก พ.ศ. 2500 ขวนคล้ายไป ประชาชนมีเวลาว่างอย่างเต็มที่ก็เพียงพอ ถือว่ามีเวลาว่างส่วนเกิน ชาวอีสานก็ใช้สิ่งนี้ก่อความขัดแย้งกัน โดยทั่วไปจึงมีเวลาว่างมากกว่าเวลาทำงาน จึงเห็นเขาสนุกสนานกลางแหล่งลำน้ำ ซึ่งสมัยนั้นโค่นไม้ จึงมีระบบกับนาเกิดขึ้น อันที่จริงก็คือการกักนา ตามพระราชบัญญัติกฤษฎีกา พุทธศักราช 2505 มีความหมายเพียงที่ซึ่งมีผู้ถือกรรมสิทธิ์ในที่ดิน หรือกรรมสิทธิ์¹⁹ แต่ในสมัยนี้ การกักนา เป็นขบวนการทางการเมือง การปกครอง เขาก็เป็นรูปแบบของการปกครองอย่างหนึ่งที่ทำให้ชุมชนอยู่กันอย่างสันติสุข เป็นรูปแบบที่คล้ายกับเขาคือระบบศักดินาสวามิภักดิ์ (FEUDALISM) ในยุโรปสมัยกลาง ซึ่งอยู่ในราวพุทธศักราชที่ 16²⁰ อันรวมสมัยกับอีสานใต้

ระบบกักนาในอีสานใต้มีลักษณะคล้ายหรือว่าเป็นศูนย์กลาง มีผู้นำชุมชนเป็นศูนย์กลาง กิจกรรมที่ทำคือ ประการแรกคือการทำนา มอบคนดูแลรักษาศาสนสถาน มอบเครื่องใช้ในศาสนสถาน และมอบปัจจัยการบริโภค เช่น โกล กระบือ ที่ทำนาโดยทั่วไปจะอยู่บริเวณรอบ ๆ ศาสนสถาน ซึ่งเพียงพอที่จะนำผลผลิตไปบริโภคสำหรับนักบวช และคนวัด และส่วนหนึ่งเตรียมไว้สำหรับกิจกรรมพิเศษ เช่น เลี้ยงแขกในงานเทศกาล หรือเลี้ยงช้างที่มาร่วมก่อสร้างศาสนสถาน ถือว่าวิถีหลายแห่งโดยออกถึงการปักหลักเขตไว้ด้วย เช่น จารึกปราสาทหินพนมรุ้ง 2 เป็นต้น²¹ หลักเขตดังกล่าวยังหาพบได้โดยง่ายในจังหวัดบุรีรัมย์ การกำหนดเขตนี้เป็นการกำหนดความรับผิดชอบที่แต่ละคนจะกองทำประโยชน์ และนำผลผลิตนั้นมอบให้แก่ศาสนสถาน

ผู้ที่ได้รับมอบหมายให้ดูแลและจัดผลประโยชน์ให้แก่ศาสนสถานนี้ วารีกต์ใช้ภาษาสันสกฤต เรียกว่า นาตีทาส (ทาสหญิง และทาสชาย) ความหมายของนาตีทาสนี้

ไม่ตรงกับทาสในสมัยกำลังมีการซื้อขายกัน แทนหมายถึงผู้รักที่ถือทาสหรือทาสสถาน (กัมรเตงชกต) ในกฎหมายอาญา และทาสนาอินดู ชาวทหรือทาสนิญเครงทาสนาจะประกาศตนเป็นทาสของพระมหากษัตริย์ พระธรรม และพระสงฆ์ หรือเป็นทาสของเทพเจ้า ซึ่งเท่ากับเป็นการประกาศความจงรักภักดีต่อทาสนาตนเอง²² ซึ่งก็สอดคล้องกับทาสทาสแห่งกัมรเตงชกต พนมรุงและกัมรเตงชกตอื่น ๆ แก่ภาษาเขมรที่นำมาใช้ในความหมายเดียวกันนี้ใช้คำว่า "ขญ" ออกเสียงเป็น "ชญม" ถ้าในภาษาอีสานส่วนบนเขียนไปเป็น สะโยม และกระโยม²³ เมื่อนำไปไว้ในภาคกลางจะเหลือแต่คำว่า โยม ความหมายทางไปข้างเล็กน้อยตามกาลเวลา

พวก ขญม มีหน้าที่ในการดูแลทาสสถาน ภายหลังได้รับสิทธิพิเศษนอกเหนือไปจากความใกล้ชิดประมุขทางศาสนา คือ การไม่ต้องถูกเกณฑ์เป็นทหาร ซึ่งในสมัยกรุงศรีอยุธยา เรียกว่า ขาพระ โยมสงฆ์ (คงเพี้ยนมาจาก "ขญม" เช่นกัน) ขาพระ โยมสงฆ์นี้ได้รับความคุ้มครองตามกฎหมายด้วย²⁴ ในยามสงครามจะมีการสำรวจกำลังพล สำรวจขาพระ โยมสงฆ์ ซึ่งมักเรียกรวมว่า ครว้พระ หรือสมอครว้ (ถ้านี้ คงเพี้ยนมาเป็น สมอครว้ และสามโนครว้ ในที่สุด เพราะข้างหน้าของ "ขญ" เพี้ยนเป็น "โ-" ถัว "ขญ" จึงถูกกลืนมาเป็น "ขม")

พวกขญม เป็นคนเพียงแรงงานของวัด และปกป้องยอดพระโยมเพื่อว่าเขาเป็นผู้ที่ควบคุมเป็นประมุข หรือหัวหน้าทาสสถาน และหัวหน้าทาสสถานนี้ได้รับการแต่งตั้งในลักษณะ "อภินิหาร" (คือยกย่องแต่งตั้ง ไม่ใช่แต่งตั้งตามสายงานบังคับบัญชา) จากประมุขท้องถิ่น จึงมีสถานะที่ไวกว่าคนอื่น และพึ่งพาอาศัยกันในการควบคุมบังคับให้อยู่ในความสงบสุข

ระบบกัลปนา เป็นระบบการส่งหน่วยชุมชนโดยธรรมชาติ โดยมีศาสนาเป็นแกนประสาน รูปแบบนี้มีมาก่อนในประเทศอินเดีย ในพุทธศตวรรษที่ 13-14 และก่อนหน้านั้น รัฐเล็ก รัฐน้อยมีจำนวนมาก ต่างก็ปกครองตนเองโดยมีกษัตริย์หรือประมุขประจำ

ท้องถิ่นของตนเอง ที่ขาดไม่ได้คือ จะต้องมีศาสนาเป็นแกนในการประสานสามัคคี²⁵ รูปแบบการปกครองนี้เข้ามาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่างหรืออีสานใต้ โดยไม่มีสัมพันธกับอำนาจส่วนกลางในกัมพูชาโดยตรง ดร.ธิดา สารยา ได้เคยให้ทัศนะเกี่ยวกับชุมชนในแถบนี้ว่า ชัดเจนเข้ามาโดยอิสระ อย่างน้อยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 11 แม้จะมีความสัมพันธ์กับกัมพูชาก็เพียงแต่ในค่านิยมวัฒนธรรม ไม่ใช่ใช้อำนาจการปกครอง²⁶ จารึกบ่ออีคา พ.ศ. 1411 เป็นจารึกในภาษาสันสกฤตและเขมร กล่าวถึงพระราชาแห่งศรีจนาศะ และบอกว่าอาณาจักรนี้เป็นอาณาจักรที่ถูกทอดทิ้งอยู่นอกกัมพูเทศ กล่าวถึงระบบกัลปนามอบทาส โค กระบือแก่ศาสนสถาน ขอนนั้นยังได้กล่าวถึงการสร้างสิ่งของถวายอีกด้วย²⁷ จารึกทำให้เราได้ทราบว่า ประเทศกัมพูชามีชื่ออย่างนี้มาแล้วอย่างน้อย พ.ศ. 1411 และอาณาจักรศรีจนาศะซึ่งอยู่ลุ่มน้ำมูลในเขตอีสานใต้ก็มีอยู่โดยเป็นอิสระ ระบบกัลปนามีอยู่ทั่วไปและแม้มีพุทธศาสนาเป็นหลักอยู่ การสร้างสิ่งของจึงเป็นสัญลักษณ์ของศาสนาฮินดู ไศวนิกาย ก็มีอยู่ควบคู่กันไปไม่ขาดกัน

ข้อที่น่าสังเกตประการหนึ่งคือ เมืองโบราณในแถบอีสานใต้ที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบเฉพาะที่ สามารถมองเห็นได้จากภาพถ่ายทางอากาศในแถบลุ่มแม่น้ำชี-มูล มีถึง 671 แห่ง ในจำนวนที่มีอยู่ทั้งหมดในภาคอีสาน 700 กว่าแห่ง²⁸ เมืองทรงกลมมักมีศาสนสถานอยู่จุดกลาง ส่วนเมืองรูปสี่เหลี่ยมที่มีอยู่จำนวนไม่มากนัก ซึ่งเป็นรุ่นหลังกว่า จะมีศาสนสถานอยู่ส่วนหนึ่งของเมือง รูปของศาสนสถานจะเป็นแบบสี่เหลี่ยมและมีสระสี่เหลี่ยมล้อมรอบชั้นเดียวก็มี มากกว่าหนึ่งชั้นก็มี ลักษณะเช่นนี้ถึงบอกถึงลักษณะของศูนย์กลางของกัลปนา แต่ละด้านของชุมชนจะยึดศาสนสถานเป็นศูนย์กลางและขยายชุมชนออก ๘ ทิศ คตินี้ภายหลังสร้างเป็นหลักเมืองขึ้นตรงกลางแทนศาสนสถานแบบเดิม

รูปแบบของกลีปนาคเดิม คงขึ้นอยู่กับความตกลงยินยอมกันระหว่างหัวหน้า
ศาสนา ประมุขของท้องถิ่น (ราชา) และ "ซุญ" เป็นการนำรูปแบบวรรณะ 4
ของอินเดียมาแนะนำใช้ ประมุขท้องถิ่นเป็นกษัตริย์ อีสรณทั่วไปเป็นไวศยะ ส่วน
"ซุญ" เป็น กุทร²⁹ ระบบวรรณะคงไม่เหมาะกับผู้ป็นศิษย์ของภณในแถบนี้ ที่รักเสรีภาพ
และคงไม่ชัดเจนในระบบวรรณะ ทั้งที่คนที่มาจากอินเดียคงไม่กรบบวรรณะทั้ง 4 ระบบ
นี้จึงไม่เ็นนาต่อไป แต่ระบบกลีปนายังคงอยู่อย่างมั่นคง ภายหลังจึงมีความสัมพันธ์กับ
อาณาจักรพระนครแห่งกัมพูชาเป็นครั้งคราว³⁰ จึงมีพระบรมราชโองการมาจากกษัตริย์
ประเทศกัมพูชามอบหมายเจ้าของท้องถิ่นให้ดูแลให้การสนับสนุน มีการซื้อที่ดินทำกิน
เพิ่มให้ มีการจัดระเบียบกฎเกณฑ์ปฏิบัติ และคาดโทษสำหรับผู้ที่ไม่ทำตามพระราช
โองการ³¹ การที่มีพระบรมราชโองการจากกษัตริย์กัมพูชาเป็นครั้งคราวนี้คงมีสาเหตุ
มาจากทางศาสนามากกว่าทางการเมือง จะเห็นได้จากจารึกเขาพระวิหาร ประมุข
ทางศาสนาชื่อ ท่านทิวาการบัตติต เป็นผู้ที่มีชื่อเสียง จะไปอยู่ที่ไหน ทั้งกษัตริย์และ
ประชาชนยอมเข้าหา และให้การอุปถัมภ์ จึงช่วยในการสร้างศาสนสถานที่ยิ่งใหญ่
เช่นปราสาทเขาพระวิหาร³² ปราสาทพนมรุ้ง ก็คงอยู่ในลักษณะเดียวกันนี้ ท่านทิวาการ
เป็นนักพรตผู้สูงศักดิ์ มีความรู้ และวิทยาคุณ จึงเป็นที่นิยมของภณในท้องถิ่น แต่เนื่อง
จากท่านมีความสัมพันธ์ทางสายตระกูลกับราชสำนักกัมพูชา จึงได้รับการสนับสนุนจาก
ราชสำนักกัมพูชาด้วย ซึ่งก็วิพากษ์หาว่า กษัตริย์กัมพูชาจะส่งคนมาปกครอง
พื้นที่แถบนี้ทั้งหมด³³ ลักษณะเช่นนี้คงเหมือนกับ สันตปาปา ประมุขของคริสต์ศาสนา
ในนครวาติกัน ประเทศอิตาลี เป็นที่เคารพของกษัตริย์ประเทศต่าง ๆ ในยุโรป
สามารถให้การอุปถัมภ์ได้ แต่ก็มิได้มีอำนาจปกครองอาณาจักรที่พระราชวังแห่งสันต
ปาปาตั้งอยู่

4. กลีบนาสมัยต่าง ๆ

จารึกบ้านกระมัลล ต.โพธิวงค์ อ.ขุนหาญ จ.ศรีสะเกษ (พุทธศตวรรษที่ 14) กล่าวถึงการกำหนดพื้นที่ มีการปักหลักเขต เริ่มจากทิศตะวันออกเวียนไปทิศใต้ ทิศตะวันตก และทิศเหนือตามลำดับ³⁴ เป็นหลักฐานที่เก่าแก่ที่สุดที่ยืนยันถึงการนำระบบกลีบนามาใช้ แม้รายละเอียดจะมีไม่มากนัก แต่ก็ทำให้มองเห็นภาพการนำที่ดินอันเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญมาเป็นตัวกำหนดรูปแบบการปกครอง

จารึกบ้านโนนสัง จ.ยโสธร (พ.ศ. 1432) กล่าวว่า พระเจ้าโสมมทิศยะ ได้ทรงส่งเสริมกิจการนาในที่ลุ่ม ได้ประทานรัศมะ เงิน ทอง ป่าน้ำบดง และป่าที่ห่านครอบครองอยู่ทั้งสิ้น แก่จอมมุณี เพื่อความอุดมสมบูรณ์³⁵ ลักษณะงานที่พระเจ้าโสมมทิศยะได้ทรงกระทำนี้คล้ายกับการปฏิรูปที่ดิน และพัฒนาที่ดินในปัจจุบัน ต่างกับตรงที่จัดเรียบร้อยแล้ว ยกให้ศาสนาอันเป็นหน่วยกลางที่ถาวรกว่าหน่วยอื่นในสมัยนั้น

4.1 กัมมรเตงอัญญะมีลักษณะเป็นนิติบุคคล

จารึกเมืองเสมา นครราชสีมา (พ.ศ. 1514) กล่าวว่า เสด็จอัญญะพระครูแจ้งพระบรมราชโองการแก่พระลาว ศรีพุทธภักดีสิงหรวมนัน คำพิธีเบิกพระเนตรพระกัมมรเตงอัญญ์เป็นราชาที่ทรงพระลาวถวายภาชนะ ชาติ และข้าวสารแก่พระกัมมรเตงอัญญ์

พระลาว พุทธภักดีสิงหรวมนัน และพระลาวศรีโรทรวมนันผู้เป็นที่ชาย ได้สถาปนาพระกัมมรเตงอัญญ์ปรเมศวร พระกัมมรเตงอัญญ์ภควดี ได้ถวายอาภรณ์ โภคะ อาหาร พุงนา ส่วนและทาส สำหรับกัมมรเตงอัญญ์ราชา

เสด็จอัญญะครูสั่งว่า การดูแลที่ดินและทาสของพระกัมมรเตงอัญญ์ปรเมศวร และพระกัมมรเตงอัญญ์ภควดีนั้น ห้ามขึ้นกับวิชัย เพื่อจะรับอากร ห้ามใช้พวกจัญจูล

ทั้งปวง และห้ามขึ้นอยู่กับผู้ที่เห็นตรงต่อไป ถือให้เป็นรองใช้สอยสำหรับกรมเร่ง
ชดเชยนั้น³⁶

จากจารึกนี้จะเห็นว่าศาสนสถานหรือกรมเร่งชดเชยมีลักษณะเป็นนิคมถาวร
เพื่ออิสระไม่ขึ้นตรงต่อรัฐ การเก็บภาษีอากรจะกระทำมิได้ ก็ได้รับการยกเว้นการ
เก็บภาษีอากร

4.2 กำหนดเขตกัลปนาที่พนมรุ้ง

จารึกพนมรุ้ง 2 (พ.ศ.1532) กล่าวนามเจ้านาย และผู้มีบรรดาศักดิ์
หลายคนได้อำนาจที่ดินแห่งถดถันทวา มีการปกครองเขต ถวายกระบือ และเครื่องนุ่งห่ม
ด้วย การบอกเขตนั้น ได้บอกถึงที่ดินอันด้วย เช่น ด้านตะวันออกถึงหลักเขตตาชลุ้ง
ทิศใต้ถึงเปรียนประดุง ทิศตะวันตกถึงหลักเขตแห่งตาชลุ้ง³⁷

จารึกนี้มีการกำหนดเขต และปักหลักเขตด้วย ลักษณะของหลักเขตที่พบ
ทั่วไปเป็นเสาหินทราย และศิลาแดง สูงประมาณ 1.20 เมตร เป็นเสาสี่เหลี่ยม
หน้าประมาณ 60 เซนติเมตร พบมากในเขตอำเภอบะนัง และประโคนชัย

4.3 การกำหนดหน้าที่ในกัลปนา

จารึกอุบลมุง ที่อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี พูดถึงการกำหนด
เขตกัลปนาไว้ดังนี้

ทิศตะวันออก	จดหินเขวาย (หินเขียว) และถัน ขวต
ทิศใต้	ถึงท่านบพะนาว
ทิศตะวันตก	ถึงต้นตะกู
ทิศเหนือ	ถึงท่านบหิน

จากจารึกนี้จะเห็นได้ว่า การกำหนดเขตอาจถือได้ไม่ และให้บรรพชาภิเษก
เขตแดนก็ดี ซึ่งยังคงปฏิบัติกันอยู่ในสมัยปัจจุบัน (เริ่มใช้หลักโฉนดแผนที่) ที่น่าสังเกต
อันหนึ่งก็คือ พุทธถึงห้าม (คิน) และห้ามหิน เป็นที่กำหนดถวาย แสดงว่าการสร้างห้าม
เป็นที่นิยมกันแล้วในสมัยโบราณ เช่น ที่อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์ มีห้ามยาว
หลายกิโลเมตร เห็นห้ามขนาดใหญ่อันกว้างกว่า 10 เมตร ยังมีความสูงถึงประมาณ
5 เมตรก็มี

จารึกหลักนี้ได้พูดถึงวิธีประกาศเขตที่ดินว่า

พ.ศ. 915 (พ.ศ. 1536) ขึ้น 12 ค่ำ เดือน 7 วันอาทิตย์ เสด็จอัญเชิญ
ประธานชั้นเอก ทรงถวาย มรคาญ โขลยรัตนเบนทรมิตะ ให้แจ้งพระบรมราชโอง
การแก่เสด็จอัญเชิญอาจารย์อภิวัดประสาธน์ และใช้ให้ขึ้นเสด็จไปทำการบูชาพระกัมม
เกดอัญประสาธน์ ตามพระบรมราชโองการที่ให้เป็น³⁸

จารึกนี้ได้พูดถึงการเริ่มประกาศให้ทราบเพื่อการยอมรับทั่วกันเกี่ยวกับเขต
ที่ดิน ซึ่งจะมีการกำหนดเขตที่ดิน พร้อมทั้งประกาศรายนามผู้แลกที่ดินสถานอื่นทั้งประ
การรายนามผู้แลกที่ดินสถานอื่น

จารึกโลกดวถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 (พ.ศ. 1511-1544) ว่า พระองค์ได้
ถวายอาศรมหลังใหญ่พร้อมที่ดินแก่พระมเหสีเจ้า อันเป็นส่วนแห่งที่ดิน และยังได้กล่าว
ถึงรายนามผู้ตำแหน่งหน้าที่ดูแลควบคุมที่ดินว่าถวาย เช่น

เสด็จอัญอาจารย์อภิวัด

เสด็จอัญที่บรรพชา

เสด็จอัญที่การ

เสด็จอัญพระดำทาง

จารึกโลกกำหนดเขตที่ดินควบคุมดูแลและ อัญ ประจำที่ดินต่าง ๆ ดังนี้

เสกขกัฏฐ์ ๒๒ ประการ
 เสกขธัมมิกะชาดก ๒๒
 ขุทฺธกัฏฐ์ หรือชาดกที่กล่าวโดยเสกขกัฏฐ์

ประกอบถวาย - (๖ คน)

โก-ละเง

โก-ปโรง

สี-สิริ

โก-กัณเฑาะ

โก-ชชะ

โก-เขมา

โก-กัมปะระวา

สี-กัมปะระ

หน้ากัฏฐ์

- ถวายดอกไม้จำนวน ๒ ลิ ประจำ

- ดอกไม้ ๑ ลิ

- ถั่วจกขรมา ๒ ลิ

- กล้วยประจำที่บูชาของอาศรม

- กล้วยประจำที่บูชาของกัฏฐ์ ๒ ถั่ว

ถาดมีขา ๑ ใบ

ขันทองแดง ๔ ใบ

น้ำสรง

ของถวาย (ของใช้) บริโภค-อุปโภคสำหรับเสกขกัฏฐ์

มะพร้าว 2 ถม

ที่กลึงปลอกไม้ผล และที่กลึงแท่งกุกิธรว

โสตยัตถยานกรารจรม ชูเขยของโสตยัตถิทยาภิ ลำต้นที่กลึงกับกลึงกล้าน

ยัตถะ (บุษบา)

ถวายนวดไม้ระ 2 จิ

กระป๋อง 5 ถัง

หม้อทองแดง 1 เฝือก

ผลไม้

โสตยัตถิกร การกลึงกล้าน ไม้ที่ ที่ปดาร์ เพื่อถนอมถนอมและอา.รม ข้าง

กล้านประกอบถว

จิ-ถิระ

จิ-กำนิค

จิ-นิพน

จิ-กัณหาจ

โก-กัณหาจ

โก-กำนิค

โก-กัณหา

โก-กำนิค

โก-กะนิค

โก-กำนิค

สิ่งของที่ถว

ผลไม้ผลไม้

ถว 1 ใบ

กระบือ 1 ตัว

เชิงศรียา 1 พร้อมผลไม้ น้ำนั้น เป็นเวลา 1 เดือน

ที่กิน-ผลไม้ (ทรัพย์) เหล่านี้อยู่ในที่สังเวชของพระกัมมเวทกตแห่ง

ถึงกประสงค์ของอริยาวารยภคทวี

ความทุกข์ ขม ข้างที่กลืน 13 คน ซึ่งมีรายชื่อต่อไปนี้ (มีคำไฟ ถูกฉนวน 5 คน
อยู่ภายใน)

ทรัพย์ สิ่งของ ที่รับนิกรชนมี

ผลไม้

กระบือ 1 ใบ

เลี้ยง 5 ใบ

ถากไม้ 1 ใบ

ขี้ทองแดง 5 ใบ (ใช้ใส่เครื่องกระยาหน้าตรง)

จาปะทองแดง 1

เลี้ยง 1

โกศพระ

ทันเงิน

แหวนพระกัมมเวทกต 1 วง

กระบือ 2 ตัว

ถวายนอกไม้ไม้ธำ 2 ดี

ถวายสงกราบ 2 ดี

ถวายนอกไม้ไม้ธำ ที่ต้นธำนิมรและสิ่งก่อสร้าง

นี้เป็นทักซิโด้หรือของถวายแด่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กับการสับเปลี่ยนหน้าที่ที่
ระหว่างสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กับประจักษ์ใจอง กัณเฑาะว์

มณฑล 1 ทะยานประจำ

ถาย 100 ใบ

อารยของเสด็จอัญเชิญกราบผู้ทำหน้าที่กัณเฑาะว์ คือ โศภณ

พระเพลิง 1 ทะยาน

เสด็จอัญเชิญเป็นประธานโลก

โลก-กัณเฑาะว์

ดิ-กัณเฑาะว์ ลูกออน 1 คน

หน้าที่

ถวายมณฑล

อัญมณฑล 2 ดิ

ถวายพระ 2 ดิ

เสด็จอัญเชิญ พระนาร ไลบัสด เป็นชาติกัณเฑาะว์

ทรัพย์-มณฑลไม่มี

หมอบทองแดง 1 ใบ

เชิงกรานทองแดง 1 ใบ

อัญมณฑล 1 ดิ

(ถั่ว) สำหรับถวายพระ 1 ดิ

เสด็จอัญเชิญ มีชาติกัณเฑาะว์ 4 คน ของถวาย-ทรัพย์ มณฑลไม่มี

หมอบทองแดง 1 ใบ

เชิงกราน 1 ใบ

กระป๋อง 1 ตัว

ยา 1

แสดงบัญชีพระตำรา มีชาติ 5 คน (อีกจำนวนหนึ่งจารึกชำรุดอ่านไม่ได้)
หน้า 1

ถวายถวายพระจำนวน 2 ตัว

ถวายขาวแก่พระโอรส 1 ประสงค์

ถวายขาวแก่พระพิฆเนศ ครึ่งประสงค์

ถวายขาวพระเทวี ครึ่งประสงค์

ถวายขาวพระวิฆเนศ ครึ่งประสงค์

ถวายขาวแก่พระโอรส 4 ประสงค์

ถวายขาวแก่ลูกพี่ถวายแล้ว 4 ประสงค์

ถวายแก่พระกนก 7 ประสงค์

ถวายแก่พระเวสส 7 ประสงค์

ถวายขาวในวันพระ 2 ประสงค์

ถวายขาวแก่พระอาทิตย์ 2 ประสงค์

ถวายขาวแก่พระพรหม 2 ประสงค์

ให้แก่นักกลมาเพียวมรดก 1 ประสงค์

ถวายแก่นักกลมา 1 ประสงค์

ถวายน้ำ 2 ขัน

ถวายมะพร้าว 2 ผล

ถวายทองคำ 39

4.4 การซื้อที่ดินเพื่อก่อสร้าง

อิสราเอลในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14-18 มีประชากรอยู่หนาแน่นมากเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ที่ว่างเปล่าคงมีอยู่ไม่มากนัก ชาวอิสราเอลที่ทำการค้าขายก็ยังคงมีการซื้อ-ขายที่ดิน จึงมีอยู่ทั่วไป เพราะแต่ละคนก็ต้องการที่ดินในที่สุด บุกเบิกแล้ว และอยู่ใกล้กับชุมชนที่อยู่อาศัย รวมทั้งอยู่ใกล้ศาสนสถานด้วย ดังนั้นจึงมีการพูดถึงการซื้อ-ขายเพื่อถวายใน ก่อสร้างศาสนสถานในอิสราเอล

จารึกหมายเลข 3 (พุทธศตวรรษที่ 16) กล่าวถึงการซื้อที่ดินว่า ทางทิศตะวันออก แห่งภูมิลำเนาอิสราเอล (ที่กิน) แก่เป็นประมุขแห่งเมือง ชื่อว่าเบน และที่ดินสำหรับสร้างภูมิลำเนา อิสราเอลในดินแดน วาบบร เป็นประมุขแห่งอิสราเอล⁴⁰ จารึกหมายเลข 4 (พุทธศตวรรษที่ 16) กล่าวว่า พระกัมรเตงอีย...พระดำเนงผู้เป็นบุตรแห่งพระ...ซึ่งได้ซื้อที่ดินจากพระวังวาก (จังหวัด) เพื่อสร้างเมืองและอาศรมและถวายหาสคามัญญิกถวาย เมื่อส่งไปถวายพระกัมรเตงอีย⁴¹ จารึกหมายเลข 4 นี้ให้ความสำคัญแก่การซื้อที่ดิน แต่ไม่ใช่เป็นการซื้อเพื่อทำประโยชน์ส่วนตน หากเป็นการซื้อเพื่อมอบถวาย มอบแก่ ประมุข (หลักที่ 3) ซึ่งคงเป็นตำแหน่งดูแลก่อสร้างศาสนสถานท้องถิ่น และหลักที่ 4 ได้พูดถึงการซื้อที่ดินสร้างเมือง และอาศรมอันบ่งบอกถึงความสำคัญของพื้นที่ที่ซื้อว่า ต้องมีความเหมาะสมจึงมีการแลกการซื้อขายกัน และบอกถึงการถวายหาสคามัญญิกถวาย อันเป็นลักษณะของการก่อสร้างศาสนสถาน

5. ขั้นตอนในการก่อสร้าง

ระบบก่อสร้างเป็นระบบปกครองแบบเสรีในท้องถิ่นคล้ายกับระบบคอมมูนของคอมมิวนิสต์⁴² และระบบมีจิตวิญญาณของอิสลาม⁴³ มีขั้นตอนที่สำคัญดังนี้

5.1 แต่งตั้งผู้นำ

จารึกไทยสุพรรณภูมิได้รับแต่งตั้งจากกษัตริย์ในกัมพูชาและมีใบบัญชีแต่งตั้ง
เช่น จารึกพนมวัน (พ.ศ.1589) กล่าวถึง วิจารณ์ว่า ได้รับแต่งตั้งจากพระเจ้าศรีสุริย
วรมัน (สุริยวรมันที่ 1 พ.ศ.1545-1593) ให้เป็นผู้ตรวจการกองทัพบก
ของพระองค์จนได้รับสมญานามว่า กฤตัญญุวลลภ ทานบุญโคตรราชเทวรูปไว้ที่เมืองสุชาลัย⁴⁴

5.2 มอบหมาย

จารึกพนมวัน (พ.ศ.1625) กล่าวถึง การมอบหมายให้ผู้ได้รับพระบรมราช
โองการคือ

1. พระกัมมรเณงอัญญกษัตริย์พนมวัน (น้อง)
2. พระกัมมรเณงอัญญเบนทรวรมัน ผู้รวมงานประกอบถวาย
 - (1) พระกัมมรเณงอัญญราชนทรวรมัน อนุพลแห่งกองทัพบกกลาง
 - (2) พระกัมมรเณงอัญญระพีสังคันโนค ประธานผู้มีพิภพ
 - (3) พระกัมมรเณงอัญญกวินทรราชย์ อาจารย์
 - (4) พระกัมมรเณงอัญญโยกถวรบัณฑิต ปุโรหิตแห่งปักษะข้างขึ้น
 - (5) พระกัมมรเณงอัญญ วากินทรบัณฑิต ปุโรหิตแห่งปักษะข้างแรม
 - (6) พระกัมมรเณงอัญญวิบูลย์ ผู้ทำสังเวชฌาณเพียง ปักษะข้างขึ้น
 - (7) พระกัมมรเณงอัญญนิรวาณ ผู้ทำสังเวชฌาณเพียงปักษะข้างแรม หัวหน้า
ประชาชนผู้กำหนดเวลาสำหรับพระกัมมรเณงอัญญ ผู้ทำการสังเวช
ฌาณ
 - (8) หัวหน้าผู้ตรวจตราประชาชนผู้รักษาพระบัญชา ถวายเงินทอง และ
นางสาว⁴⁵

5.3 กำหนดเขต

จารึกไภษกิจถึงการกำหนดเขตศาสนสถาน เขตอาศรม และเขตกัลปนาไว้รวมกัน มีการปักหลักเขตไว้เป็นเครื่องหมาย ส่วนใหญ่การปักหลักเขตศาสนสถานจะปักไว้ประจำทิศทั้ง 8 ทิศ บางแห่งมีการประดิษฐานเทวรูปประจำทิศด้วย

จารึกขมวัน (พ.ศ. 1589) กล่าวกำหนดเขต ปักเขตอาศรมที่ประดิษฐานเทวรูปในทิศทั้ง 8 ดังนี้

ทิศตะวันออก, ตะวันออกเฉียงใต้ ทิศใต้ และตะวันตกเฉียงใต้ของอาศรม
ทิศทุกทิศมีเกาะ

ทิศตะวันตก จกขมวันระ

ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ทิศเหนือ ทิศอ้งเวง

ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ทิศเหนือ⁴⁶

จารึกนิมาย 3 (พ.ศ. 1655) กล่าวว่า พระกัมมเวงอวัฐวิธิเรนทราธิบดี
ทรงแห่งเมืองโลกกุด ไกลายชำระ และที่ดินพร้อมทั้งร้างอยู่ทิศอุดรตรงข้ามรอง
หิน และอีกแปลงหนึ่งอยู่ทิศบูรพาแห่งเมืองขุขรว ไกลปักหลักเขตทิศเป็นที่กำหนดหมาย
บอกขนาดกว้าง-ยาวของที่ดินแต่ละถาถว้ย พร้อมกันมอบชำระเพื่อแบ่งเวรกันดูแลเป็น
รายปัก⁴⁷

5.4 มอบทาส (ทญ)

หัวใจของระบบกัลปนาถือ ทาส หรือ ชญ (ชะโยม → โยม) ถือชำระ ซึ่ง
เป็นแรงงานของศาสนสถาน เริ่มขึ้นจากการรักษามลประโยชน์ของศาสนสถาน และเป็นผู้
ผลิตถวาย จารึกขมวัน 2 (พ.ศ. 1589) กล่าวถึง การถวายทาสชาย-หญิง (ทาส-ทาสี)
จำนวน 200 คน แก่เทวรูป ซึ่งวีรกรรมนี้ได้สร้างขึ้นที่เมืองขุขรว⁴⁸ จารึกขมวัน 4

(พุทธศตวรรษที่ 16) กล่าวถึง การมอบทาสชาย-หญิง เพื่อคู่แค้นกับมรเฑงชกตมมรูง
 49 โดยมีรายนามทาสชาย จารึกพนมวัน (พ.ศ.1625) กล่าวถึง พระบรมราชโองการ
 ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 6 (พ.ศ.1623-1650) มอบสิ่งของ และทาส 24 คน เพื่อทำ
 หน้าที่ดูแลอาศรม โดยแบ่งเวรเป็นวันข้างบน และข้างบน ทางและสิ่งของที่ถวายให้
 50 ทองไม้นำไปใช้กับเพนเจ้าองค์อื่น (คือเจ้าจางถวายเอตตะอาศรมนี้เท่านั้น)

5.5 มอบสิ่งห้ามทรัพย์และอสังหาริมทรัพย์

จารึกโลกกล่าวถึงการมอบถวายสิ่งห้ามทรัพย์ และอสังหาริมทรัพย์แก่เจ้า บพดาม
 หรือกัมมรเฑงชกตเพื่อให้เป็นสมบัติส่วนกลางหรือศาสนสมบัติ เช่น จารึกพนมวัน 2 (พ.ศ.
 1589) กล่าวว่า วีรกรรมโกถวายที่ดินและสัตว์เลี้ยง คือ กระบือตัวผู้ และตัวเมีย แก่
 เทวรูปที่เมืองสุชาลัย⁵¹ จารึกพนมรูง 4 (พุทธศตวรรษที่ 16) กล่าวถึง พระราชบัญญัติ
 (ราชธรรม) ลงพระอาถักมแห่งเมืองลำเบง ถวายชาวสาร ขาง มา แลอาศรม ทาง
 ทิศเหนือ และทิศใต้แห่งกัมมรเฑงชกตมมรูง พระจึงวาทแห่งเมืองลำเบง ส่งกราบท
 52 ชาวสาร 2 กระบุง ถวายพระ 2 ตัว และเหล่าแค้นกัมมรเฑงชกตมมรูง ทิศใต้แห่งกัมมรเฑง
 ชกต มีการถวายข้าวสุก 5 ทะดวง หมู 1 ตัว เหล้า 1 ขวด แค้นกัมมรเฑงชกตมมรูง

จารึกพนมวัน 3 (พ.ศ.1625) กล่าวถึงการมอบสิ่งของแก่กัมมรเฑงชกตแต่ละ
 วัน ตามรายการต่อไปนี้

ชาวสาร

เสื่อผ้า

เครื่องดนตรี

หมู เครื่องถวายพระ

ทองคำไม้นาม

อาหาร

แบบเพลา

แบบเรือยาว

น้ำตึง (และ)

ผลไม้

สิ่งของเหล่านี้ใช้ในโอกาสต่าง ๆ⁵³ จารึกหมายเลข 6 (พุทธศตวรรษที่ 17) กล่าวถึง พระบรมราชโองการ ประกาศไว้ที่ศาสนสถาน (กัณฑ์เทศน์) บอกรายการ สิ่งของที่ถวายแก่ศาสนา อันได้แก่

ที่ทำนา

ทอง

แหวน

เครื่องใช้ และ

การ ถวายรายชื่อก่อท่าย⁵⁴

5.6 ประกาศให้ตั้งถาวร

ระบบกลไกเป็นกระบวนการทางสังคม จึงจำเป็นต้องประกาศให้ตั้งถาวร สถานะที่ประกาศก็คือ สถานะสถานนั้นเอง เพราะเป็นศูนย์กลางของชุมชน การประกาศก็คือ การประดิษฐานให้อาจารย์คนนั้นเอง จารึกหมายเลข 2 (พ.ศ. 1589) กล่าวถึงงานฉลอง มีการจัดพิธี จักขวนแทน และประดิษฐานรูปพระพรหม พระวิฆณุ และพระอิศวร⁵⁵ จารึก หมายเลข (พุทธศตวรรษที่ 17) กล่าวว่า พระเจ้าชัยวรมันที่ 6 (พ.ศ. 1623-1650) โปรดให้จารึกนามของ

บรรดาผู้ริเริ่มการปฏิวัติ

พระกัณฑ์เทศน์ที่ริเริ่มการปฏิวัติ

การแสดงที่ริเริ่มการปฏิวัติ

ลงในสุพรรณบัฏ เพื่อให้เข้าไปเก็บไว้ในถักรทองกล⁵⁶ เป็นการ
ประกาศให้ตั้งศพถวายและยอมรับ

5.7 การติดตามการปฏิบัติงาน

การปกครองทั่วไปของมีการติดตามการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่และราษฎรว่า
ได้ทำตามกฎหมาย ขอบังคับ และระเบียบหรือไม่ หรือทำนอกเหนือกฎหมาย คำสั่ง หรือ
ระเบียบหรือไม่ จึงเมื่อปรากฏว่าไม่กระทำ หรือละเว้นการกระทำ ตามที่กฎหมาย ขอบ
บังคับและระเบียบกำหนดไว้ ถือว่ามีความผิด อาจได้รับการพิจารณาโทษตามกฎหมาย

แต่ในกรณีใด การปกครองยังใช้จิตสำนึก และความรับผิดชอบสูง ในทุกชน
เกิดความสำนึกและเกรงกลัวเอง จึงนำวิธีสายแรง และฉวยพระมาใช้ ผู้ทำผิดจะถูกด่า
ส่วนผู้ที่ทำดีจะได้รับการอวยพร จารึกพระวัน 2 (พ.ศ.1589) กล่าวว่า หนุมาน 25 หน
ทั้งแคว้นเขา ไป ได้รับการชมเชยให้ช่วยงานในสมัยพระเจ้าสุริยวงษ์ที่ 1 (พ.ศ.
1545-1593) และได้รับการชมเชย ทอมารวมทั้งมีการชกประชันพระใหญ่ด้วย ในสมัย
พระเจ้าศรีอยุธยาที่ทรงวันที่ 2 (พ.ศ.1593-1609) กำหนดเกณฑ์ผู้เผาคั่วและรักษาและ
ทำความสะอาด (อากรม) ด้วย โดยไล่สายแรงผู้ไม่ปฏิบัติตามหน้าที่ คำสั่ง ไม่เคารพ
เทวาลัย (อากรม) นี้ โดยให้ทนายคน นัยกับโลกิย์อภัย อวยพรสำหรับผู้ปฏิบัติตาม ถึงอยู่
ในธรรม ให้โลกิย์ที่ปรารถนาทุกประการ และบอกว่าทั้งหมดเป็นผลบุญรวมกัน หรือของ
วิธรรมัน กับของฆราวาสทั้งมวล⁵⁷

— จารึกเมืองเขมา นครราชสีมา (พ.ศ.1514) กล่าวว่า เสด็จอัญเชิญพระแก้ว
พระบรมราชโองการแก่กระฉาว ให้ทำพิธีเบิกพระเนตรพระกัณเฑาะว์เป็นราชาที่แท้จริง
และสั่งให้จารึกไว้เพื่อเป็นที่ระลึก นำไปตั้งไว้ที่พิมพ์

ท่านสังฆราชขอทนายให้ทำการอวยพรแก่ผู้ได้เป็นพระธรรม ทำบุญตาม
พระบรมราชโองการ และเคารพบูชาผู้เป็นพระธรรม

สั่งให้สาปแรงกบฏที่ไม่ทำตามกฏให้

สำหรับผู้นับถือธรรม ตามพระบรมราชโองการ รวมทั้งพราหมณาจารย์ที่ถวาย
การบูชา ถักกลี้อพระหีวะ จะมีความสุขพร้อมญาติ ชั่วนี้จนวันกร⁵⁸

จารึกอมมุง อมราขานี (พ.ศ.1536) กล่าวว่า ผู้นับถือที่ถือพระเจ้า
จึงขึ้นสวรรค์ ลานผู้เปี่ยมเปลี่ยนพระเจาจงกนกร⁵⁹ จารึกเขาพระวิหาร 2 (พ.ศ.1664)
กล่าวว่า ผู้น่าตายที่อาจาริก จงกนกร ผู้รักษาคะโถงขึ้นสวรรค์ และหลุดพ้น⁶⁰ ขึ้นเป็นการ
สาปแช่งและอาชรรณเกี่ยวกับ

จารึกมณีนัย 5 (พุทธศตวรรษที่ 17) กล่าวว่า คนโลก และครอบครัวของ
คนที่ฆ่าตายเหวอด้วยเหตุนี้จะกนกร 32 ขม ไม่มีการยกเว้นแบบคนวิกลจริต ส่วนคน
ประพฤติกไม่รังเกียจ ไม่ลบหลู่เหวอด้วยเหตุนี้จะเจริญทั้งส่วนตน และครอบครัว (ของผู
สร้างที่อยู่อาศัยนั้น)⁶¹ ซึ่งเห็นการควบคุมดูแลบ้านเรือนอยู่รอบ ๆ ถาดนสถานนั้น

6. ทิวากรรมพิธี กับ กัดปลา

ทานทิวากรรมพิธี เป็นผู้ประกอบการพิธีถึงแก่มัยพระเจ้าอุทัยติยวรมันที่ 6
ได้ทำหน้าที่เป็นพระครูปกครองราชพิธีราชาภิเษก และพิธีกรรมทั้งปวง จนได้รับตำแหน่ง
เป็น ภควัทบาทกัมมเร่งอัญตกรที่ทิวากรรมพิธี

ในสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ทานได้เลื่อนขึ้นเป็น ขุนสังฆกัมมเร่งอัญตกรที่ทิวากรรม
พิธี

ทานได้สร้างนิคม บำรุงเทวสถาน สร้างเทวรูป สร้างถาวรวัตถุ สร้างอาศรม
สร้างสระน้ำ สร้างเมือง และที่สำคัญที่สุดคือ มอบทรัพย์สินของ พร้อมทั้งทาสแก่กัมมเร่งอัญตกร
หลายแห่ง และชักนำผู้มีศรัทธาสาธยาย-หญิง ให้เป็นผู้เผาศูณ อุบัติฐาน กัมมเร่งอัญตกร หรือ
ถาดนสถานนั้น ๆ

เพื่อให้การควบคุมหาสเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ท่านได้นำพระบรมราชโองการ
ของกษัตริย์มาประกาศในรูปของกิลาวารีก และยังได้กำหนดเขตขึ้นที่ ซึ่งขึ้นตั้งกักด่านบน
แต่ละแห่งด้วย โดยให้รายละเอียดรายชื่อผู้รับผิดชอบ ซึ่งมีความแตกต่างกัน

ปักขางขึ้น

บ้านเอื้วรกรรม อยู่ป่า อวธิภูมิ อาณาเขตดังนี้

ทิศบูรพา จดดินแดนกับภูกราบ

ทิศอาภเนย จดคลองลำควน

ทิศทักษิณ จดคลองลำควนอีกด้าน

ทิศตรี จด....

อาณาเขตเหล่านี้มีหลักเขตปักไว้ มอบหมายให้ เสง และ โสญ ตามบัญชีรายชื่อ

ผู้ดูแลรับผิดชอบ รวม 51 คน

ปักขางแนว

บ้านไข้ภูกราบ อยู่ป่าอวธิภูมิ มีอาณาเขตดังนี้

ทิศบูรพา จดดินแดน....

ทิศอาภเนย จดดินแดน....

ทิศทักษิณ จดดินแดนจำนดกรก

ทิศตรี จดดินแดนคลองลำควน

ทิศปัจฉิมและพายัพ จดดินแดนบ้านเอื้วรกรรม

ทิศอุดรทางอีบ้าน จดดินแดนคลองลำควน

ทั้งหมดนี้มีหลักเขตปักไว้เป็นพินัย มอบให้ เสง โสญ และ อี ตามบัญชีรายชื่อ

กองควบคุมดูแลทั้งหมด 52 คน

จวริญญ์	หมุ่บ้านภาวคราม
พิณมรยา	จกแดน...
พิณยศจิม	กิดกั...
พิณทักษิณ	กิดแดน...
พิณนรกี	กิดแดนเมือง...
พิณไฉยม	กิดแดนรทกะโมก
พิณนัยย	กิดแดนหนองเปราะ
พิณเหิไธ	กิดแดนล้นเขม และไมกิดแดนละดัง
พิณอัสาน	กิดแดนสุพลาท

(บริเวณนี้ มีกอง โสญ ไท และ ๖ ซึ่งมีบัญชีรายนามข้างล่าง เป็นผู้รับผิดชอบ
ควบคุมดูแล) รวมทั้งพล ๖๖ คน

7. กัณฑ์นางพระเจ้านันทวัน 7

พระเจ้านันทวัน (ค.ศ. 1720-1739) ได้ให้พระบรมกัณฑ์นางออกไม่
ในรูปแบบใหม่จากที่เคยปฏิบัติอยู่เดิม โครงสร้างของกัณฑ์นางแบบของพระองค์คงได้รับ
อิทธิพลมาจากจารึกของพระเจ้าอโศก เพราะพระองค์ได้ก่อสร้างนันทวัน แต่ก็ยังมีกิจกรรม
หลายอย่างเป็นแบบเดิมอยู่ โครงสร้างของระบบกัณฑ์นางสมัยพระเจ้านันทวัน 7 ตามที่
ปรากฏในจารึกซึ่งพบในอีสานใต้มีดังนี้

1. ประการแห่งการ อุดมการณ์ของกัณฑ์ นางนี้ในคำนำบททุกข้อ คือ โรค
ของประชาชน
2. สร้างดาโรกษศาลา
3. สร้างวิหารพระพุทธรูป

4. สร้างพระพุทธรูป ไฉยยสุกต ประดิษฐานไว้ในวิหาร ให้เป็นศูนย์รวมจิตใจ

5. สร้างพระพุทธรูปปางกัณฐิณี

6. กิ่งขุความกม-กุศล อาโรกยกาลา และภาณมณีนาน ตามแหล่งสำคัญใกล้

1. บูรณาวัยการ-กุศล	4	กม
2. เสนอย	2	กม
3. บูรณกัณฐิณี	3	กม
4. กมฉายา	2	กม
5. กมกรัว	2	กม
6. กมนำถือ-นำบัตร	2	กม
7. กมงาน	22	กม
8. กมนำถือ	2	กม
9. กมนำถือ	6	กม

พระเจ้าบรมมหาราชวังได้กำหนดไว้ในการนี้ คงเป็นเพราะสมัยนั้น ประการ
เริ่มมากขึ้น คงมีการทูลเกล้าถวาย 63

8. กำหนดของดินและความเป็นอิสระ

อำนาจส่วนกลางซึ่งไม่ว่าจะด้วยวิธีใดก็ตามจะพยายามแยกพระบรมมหาราชวังหรือ
เขตที่มีไปปกครองพระบรมมหาราชวังโดยวิธีใดไม่ว่าจะโดยอำนาจ การกระทำเช่นนี้ถือว่าไม่
วิเศษมาก อาจเรียกได้ว่าไม่วิเศษหรือพระราชอำนาจ

การแบ่งกั้น การกำหนดเขตแดนของชาว ไทยกับลาว และกมยกลาง
ประดิษฐานราชธานีหรือที่ประทับ หรือที่ประทับ ซึ่งจะมีคามมั่นคง และเป็นที่
ยอมรับมากการที่จะให้ชาว ไทยหรือวังหลวงไว้ในดินแดนนี้ ๆ

จารึกในอีสานใต้พูดถึงการแต่งตั้งตำแหน่งราชการที่สำคัญ แบ่งบอกถึงลักษณะ
ของความเป็นอิสระ ถึงเช่นจารึกปะก่า (พุทธศตวรรษที่ 13) กล่าววา

มนตรีโลกอยู่ในราชการ มณเฑียรนี้ควรได้รับการแต่งตั้ง ในที่นี้ตำแหน่งผู้ปกครอง
เจาหน้าที่

เจาหน้าที่มี ๑ เชน เจาหน้าที่เกษมลาไม่ควรดึงมาจากที่อื่น (ในท้องถิ่น
ปกครองตนเอง โดยได้รับการแต่งตั้งจากผู้มีอำนาจ)

กษัตริย์จากที่อื่นมา ไม่ควรดลึงโทษที่ ส่วนคนยอมทำร้ายผู้อื่นที่ ควรดลึง
ดลึงโทษ และไม่ควรรได้รับการยกโทษได้⁶⁴

จากจารึกนี้จะเห็นว่า ท้องถิ่นมีความเป็นอิสระมาก การแทรกแซงจากเมือง
ใหญ่จำกัด แม้นักโทษจากเมืองหนึ่ง จะได้รับการประกันความปลอดภัย ในอีกเมืองหนึ่ง
จึงโทษที่สำคัญคงเป็นโทษพลรัฐ หรือโทษทางการเมือง

9. สรุป

ในท้องถิ่นอีสานใต้ มีเมืองน้อยใหญ่มากในช่วงนี้ การปกครองมีความเป็นอิสระ
เป็นกรังกราว และถูกแทรกแซงเป็นกรังกราว หลักการพื้นฐานในการปกครองได้รับจาก
หลักธรรมของฮินดู และพุทธศาสนา ศูนย์กลางการปกครองอยู่ที่งานสถานในระดับ ๑
กนในท้องถิ่นเช่นมณฑล เวียงหรืองานวัด หรือศาสนาสถานความรับผิดชอบด้วยตนเอง
นอกจากนี้มีการตั้งตำแหน่งต่าง ๆ จากเมืองใหญ่ หรือแม่จากราชธานี มาควบคุมอีก
กำลังสถานจึงเป็นตัวแทนในการถ่ายทอดอำนาจแบบแนวราบของวัฒนธรรม

ตำแหน่งต่าง ๆ ที่ควบคุมดูแลสถานที่มีความสูง ถ้า แยกต่างกั จะเห็น
ได้จากนามที่ขึ้น-ยาวต่างกัน เป็นนามบรรดาศักดิ์ และนามสามัญแยกต่างกัตามสถาน

กัลปนา ที่รับผิดชอบ ความรับผิดชอบที่ต่างกัน และบรรดากัลกิที่ต่างกันนี้ เป็นที่มาของ
 ระบบศักดินาที่นำไปใช้ในสมัยอยุธยา กัลปนาในระยะต้นไม่ได้บอกขนาดพื้นที่รับผิดชอบ
 แยกภายหลังโดยบอกขนาดพื้นที่ถวาย อันเป็นรูปแบบเดียวกันกับศักดินา ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่า
 ระบบศักดินามีพื้นฐานไปจากระบบกัลปนาในเขตอีสานใต้นี้เอง

เชิงอรรถ

¹ คงเดช ประสิทธิ์ทอง, ชนกฉัตตวิทยา. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายคงเดช ประสิทธิ์ทอง : 10 ธันวาคม 2529), น.80.

² พ.ศ.หลวงเรืองเดชอนันต์ (แปล), เรื่องพิธีการราชาภิเษก, พระเจ้ากรุงกัมพูชา, ดัชชัทธิธรรมเปี่ยมทาง ฯ. (ฉัตตวิทยา : 2507), น.713.

³ K.P. Jayaswal, Hindu Polity, (Bangalore City : Bangalore Printing and Publishing Co.,Ltd., 1978), pp.192-201.

⁴ กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดาร เล่ม 45, (ลงการการการการ : 2512), น.65-68.

⁵ เฉลิม ขงมุกเกล, (แปล), บันทึกว่าลวชนนชนนเปี่ยมประเพณีของ เจนละ. (ชนนการการการ : 2510), น.6-7.

⁶ องค์การศาสนาพราหมณ์-ฮินดู, ประวัติและหลักธรรมศาสนาพราหมณ์-ฮินดู, (กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ : 2525), น.5.

⁷ เรื่องเดียวกัน, น.99-100.

⁸ เรื่องเดียวกัน, น.11.

⁹ วิชา นนุส, อิทธิพลของมหากาพย์รามายณะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้. (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ : 2524), น.23.

¹⁰พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, บ่อเกิดรวมเกียรติ. (กึ่งปา
บรรณาการ : 2504), น.938.

¹¹สรเชก วรคามวิชัย, ปราชญ์หินพนมรุ้ง. (ชมรมอีสานใต้ศึกษา
จังหวัดบุรีรัมย์ : 2530), น.110-111.

¹²พ.3, น.48.

¹³พ.3, น.84-89.

¹⁴พ.3, น.237-242.

¹⁵พ.3, น.105-117.

¹⁶พ.3, น.228-234.

¹⁷พ.4, น.253-256.

¹⁸ระเณ แก้วฉาย, จารึกพระเจ้าชัยวรมันที่ 7. (หอสมุดแห่งชาติ
กรมศิลปากร : 2528), น.15-16, 20-24.

¹⁹พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2505. (กรมบรรณาการ : มป.),
น.9.

²⁰Arthur E.R. Boak and Others, The History of Our World.
(Houghton Mifflin Company, Boston : 1961), pp.204-210.

²¹ พช.3, น.128-129.

²² การประกาศตนเป็นทาสของศาลาคี ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ของศาสนา
คี เป็นการแสดงถึงความจงรักภักดีอย่างลึกซึ้ง มหาคณมนตรีของพระสงฆ์ปัจจุบันมี
คำว่า พุทธ สาธุ ทาโอ (ทาส) พุโธ เม สามิกิสโร (ข้าพเจ้าเป็นทาส
(เป็นทาส) ของพระพุทธเจ้า พระองค์เป็นนายของข้าพเจ้า) สมเด็จพระสังฆราช
(ปัสสเทวะ) ทรงเรียบเรียง สวณบทบับหลวง. (มหามกุฏราชวิทยาลัย : 2502)
น.254. แผนการตั้งชื่อมีการนำคำว่า "ทาส" ไปใช้เพื่อแสดงความภักดีชั่วชีวิตเช่น
ทานกาลิทาส คิวทาส เป็นต้น.

²³ ชาวอีสานที่พูดภาษาอาวยังคงใช้คำว่า กระโยม และชะโยม ในปัจจุบัน.

²⁴ กรมศิลปากร, กฎหมายตราสามดวง เล่ม 4. (องค์การการศาสนา :
2505), น.309-311. จิตร ภูมิศักดิ์, โฉมหน้าศักดินาไทย. (ชมรมหนังสือ
แสงตะวัน : 2518), น.160-172.

²⁵ R.C.Majumdar, An Advanced History of India. (Mac
millan London : 1967), pp.190-191.

²⁶ ทิดา สารยา, การขยายตัวของชนในลุ่มน้ำมูลกับการกระจายอำนาจ
ทางการเมืองของชน. (เอกสารประกอบการสัมมนาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม
อีสานใต้ วิทยาลัยครูบุรีรัมย์ 22-24 พ.ย. 2525), น.4-5.

²⁷ พช.3, น.28-29.

²⁸ ทิวา กุญชรยา และผ่องศรี วนาสิน, ทะเบียนตำแหน่งที่ตั้งชุมชนโบราณในประเทศไทย. รวมชุดภาคอีสาน 5 เล่ม. (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย : 2527),

²⁹ L.S.S. O'malley, Indian Caste Customs. (Delhi : Vikas Publishing House, 1974), pp.12-13.

³⁰ ทิวา กุญชรยา, เรื่องเดิม, น.4.

³¹ ทช.3, น.107-116.

³² ทช.4, น.77-95.

³³ ทช.4, น.156-174.

³⁴ อำไพ คำโท, จารึกบ้านกระมัล. (ต้นฉบับพิมพ์ : 2528), น.1-3.

³⁵ ทช.3, น.30-35.

³⁶ ทช.3, น.105-117.

³⁷ ทช.3, น.127-129.

³⁸ ทช.3, น.140.

³⁹ ทช.3, น.130-143.

⁴⁰ ทช.3, น.243.

⁴¹ИИ.3, II.262.

⁴²K. Marx, F. Engels, V.I.Lenin, On Scientific Communism.
(Moscow : Progress Publishers), pp.435-461.

⁴³H.H. Dodwell, (edit.), The Cambridge History of India.
(Delhi : S. Chand & Do., 1964), p.512.

⁴⁴ИИ.3, II.228-234.

⁴⁵ИИ.4, II.25-31.

⁴⁶ИИ.3, II.228-234.

⁴⁷ИИ.4, II.39.

⁴⁸ИИ.3, II.232-233.

⁴⁹ИИ.3, II.263.

⁵⁰ИИ.4, II.25-31.

⁵¹ИИ.3, II.228-234.

⁵²ИИ.3, II.263

⁵³ИИ.4, II.25-31.

⁵⁴ИИ.4, II.67

55 นท.4, น.74.

56 นท.3, น.228-234.

57 นท.3, น.107-117.

58 นท.3, น.130-143.

59 นท.4, น.78-95.

60 นท.4, น.99.

61 นท.4, น.90-95.

62 นท.4, น.198-199.

63 นท.4, น.200.

ศาสนาในอีสานใต้

เห็นด้วยกับที่กล่าวว่า ศาสนาในอีสานใต้มีใจสำคัญอยู่ที่เรื่องราวเกี่ยวกับศาสนา กล่าวถึงศาสนาและโดยเนื้อหาของศาสนาต่าง ๆ ทั้งใน การบันทึกเรื่องราวทางโลกของบันทึกสิ่งอื่นเรื่องอื่นหลายอย่าง ดังนั้นจารึกทั้งหมดที่พบมากว่านี้จึงอยู่ในขอบข่ายที่กล่าวข้างต้น เนื่องจากตัวอักษรในจารึกเป็นอักษรที่มาจากประเพณีอินเดีย จึงเป็นธรรมดาที่ศาสนาที่เข้ามาในอีสานใต้จะต้องเป็นศาสนาที่มาจากอินเดียด้วย ศาสนาที่เข้ามาในอีสานใต้มี 2 ศาสนาคือ ฮินดู กับพุทธศาสนา แม้ว่าศาสนาทั้งสองจะมีความสัมพันธ์กัน ผกเถลอยู่ในชุมชนเดียวกันในอีสานใต้จนยากที่จะแยกเป็นยุคเป็นสมัยของแต่ละศาสนาได้ แต่เพื่อความชัดเจนของเนื้อหาจะแยกการกิจกรรมของศาสนาเป็นลำดับ

ศาสนาฮินดู

เนื่องจากอีสานใต้มีชายแดนติดต่อกับกัมพูชา พระราชไมตรีอีสานใต้และกัมพูชาไปมาหาสู่กันเป็นปกติตลอดมา อารยธรรมที่เข้ามาถึงกัมพูชา จึงเข้ามาถึงอีสานใต้เช่นเดียวกัน ศาสนาฮินดูก็มีลักษณะเช่นเดียวกันนี้ ตามพงศาวดารกัมพูชา ศาสนาฮินดูเข้ามาพร้อมกับ การตั้งราชวงศ์ปกครองประเทศนี้ ตั้งแต่ พุทธศตวรรษที่ ๖ เป็นต้นมา ยังไม่มีหลักฐานเป็นครั้งแรก สมัย รัชกาลที่ ๑ (พ.ศ. ๗๖๕-๘๒๕) เรียกดินแดนแถบนี้ว่า ชุมชน ไก่ในรายละเอียดที่กล่าวถึง บางประการดังนี้

ประมุขของชนเผ่าเดิมเป็นสตรีนามว่า หลิว-เหย (Lieu-Ye)
 หวันเฉิน (Huen-chen) จากโมฟู (Mo-fu) เป็นพราหมณ์เคร่ง ขมเหยเจ้า
 โคประทานพรให้ เขาเห็นว่า เขยเจ้าโคประทานธนูอันศักดิ์สิทธิ์ให้และขอให้ออกเดินทาง
 ไปล่าชายทางเรือ รุงเขา เขยที่เขย ได้ไปยังหาดทราย โคบายตามที่ดิน เขาจึงนำ
 กิ่วออกเดินทางไปล่าชายโคบายทางเรือจนถึงนั่น หลิวเหย นำธนูมาจะปล้นเรือ หวันเฉิน
 จึงยิงธนูยิง ทำให้เรือของนางแตกเสียหาย ความกลัวนางจึงยอมจำนนต่อหวันเฉิน
 จากนั้นหวันเฉินจึงได้รับการยกย่องให้เป็นกษัตริย์ปกครองชนเผ่าเดิมมา

เมื่อชาวอินเดียน และพราหมณ์ด้วยกันมาเป็นกษัตริย์ ย่อมจะนำเอาศาสนา
 และวัฒนธรรมเขามาด้วยอย่างแน่นอน และในช่วง พ.ศ. 1028-1057 มีกษัตริย์กัมพูชา
 อีกองค์หนึ่งทรงพระนามว่า เกาติยะ หรือ โกลัญญะ เหมือนกัน ประวัติศาสตร์ราชวงศ์
 เหลียงไคกล่าวไว้ว่า "โกลัญญะ เป็นพราหมณ์ชาวอินเดียน วัฒนธรรมเขามาโดยนัยยะ
 จากชาวยุโรป ได้ไปปกครองอาณาจักรที่นั่น เขาจึงออกเดินทางมาทางตะวันออก ผ่าน
 จีน-จีน สู่ดินแดนไกล ประชาชนชาวอินเดียนก่อนรับความศิวิไลซ์ และยกให้เป็นกษัตริย์
 ตามโคนำเอากฎหมาย วัฒนธรรมประเพณีของชาวอินเดียนมาใช้"²

บันทึกของ คัง-โต เป็นการบันทึกตามพงศาวดารที่มีอยู่ก่อน เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 7 ซึ่งก่อนนั้น-กัว-เจ เข้าไปเล็กน้อย³ นักประวัติศาสตร์
 ส่วนมากก็ถือว่าช่วงนี้เป็นารเริ่มต้นของอารยธรรมอินเดียนในภูมิภาคนี้ หลักฐานของ
 การยอมรับอารยธรรมอินเดียนจะปรากฏจากการพบเทวรูป การเลาและเชือกถ่วงนิยาย
 ในคัมภีร์ปุราณะ เช่น รามายณะ การยอมรับกฎหมายธรรมศาสตร์ และการนำภาษา
 สันสกฤตมาใช้⁴ การสร้างศาสนสถานเช่น ปราสาท เหล่านี้ล้วนเป็นการแสดงออกทาง
 ศาสนาฮินดู

จารึกบ้านตาตอง จังหวัดยโสธร พุทธศตวรรษที่ 15 เริ่มต้นด้วยการกล่าว
นมัสการพระทิวะ พระนารายณ์ และพระพรหม ตามลำดับ ตอนสุดท้ายได้กล่าวถึงพราหมณ์
ท่านหนึ่งซึ่งนิลกันณะว่า ไคยชาติวาลิงกด้วยความศักดิ์ทุกวัน พร้อมกับให้มีการพ่นรำ และ
ร้องเพลงสฤติ (พระทิวะ) ด้วย⁷ จารึกนี้ได้ชี้ให้เห็นถึงลัทธิไศวนิกายอย่างชัดเจน

ศิวลึงค์สร้างให้เป็นตัวแทนอำนาจ

จารึกเมืองเสมา อ.สูงเนิน นครราชสีมา พ.ศ. 1514 กล่าวว่า พระเจ้า
ชัยวรمانที่ 5 (พ.ศ. 1511-1544) ทรงสร้างศิวลึงค์ไว้ในนิศารูปรี เป็นศิวลึงค์กำลัง
แผ่ด้วยอำนาจพระทิวะ ดุจดั่งกองอำนาจแห่งมนตร์นับจำนวนโกฏี เพิ่มขึ้นจากอำนาจทั้ง
หลาย ทรงสร้างรูปพระนางพुरुคา และพระทิวาลิงค์เป็นจำนวนมาก เพื่อเป็นสิ่งสักการะ
บูชา และตั้งไว้ตามทิศต่าง ๆ

ปีถักราช 863 (พ.ศ. 1484) กษัตริย์ล้านช้างสร้างรูปพระเทวี และสร้างลึงค์
ขนาดใหญ่ของกษัตริย์ทั้งหลาย ซึ่ง เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์แห่งอำนาจของพระทิวะ⁸

การสร้างศิวลึงค์ตามที่กล่าวไว้ในจารึกนี้เป็นลักษณะของศิวลึงค์อันเป็นตัวแทน
แห่งราชอำนาจ ซึ่งคงเป็นแนวความคิดอันเกี่ยวข้องกับลัทธิเทวราช

ศิวลึงค์ นอกจากที่ปรากฏในศิลาจารึกแล้ว ยังพบองค์ศิวลึงค์จริง ๆ มากมาย
ในอีสานใต้ สถานที่พบมีทั้งศาสนสถาน และนอกศาสนสถาน แต่จากคำบอกเล่า ศาสนสถาน
แทบทุกแห่งในยุคนี้จะพบศิวลึงค์ ภายหลังถูกเคลื่อนย้ายนำไปเก็บไว้ที่อื่นจึงหาไม่พบ รูปแบบ
ของศิวลึงค์ที่พบ มีลึงค์จำนวนมาก ส่วนใหญ่เป็นศิวลึงค์ ประเภทธรรมดา ซึ่งเรียกอีก
อย่างหนึ่งว่า มนุษย์ลึงค์⁹ แบ่งออกเป็น 3 ภาคคือ พรหมภาค วิษณุภาค และรุทราภาค
ขนาดแตกต่างกัน มีตั้งแต่ต่ำกว่า 5 นิ้ว จนถึงสูงหลายเมตร สัดส่วนของภาคทั้งสามแตกต่างกัน

ตามคัมภีร์ต่าง ๆ เป็น 4-5-6, 5-6-7, 6-7-8 และ 7-8-9 ก็เป็น 3-3-4, 4-4-5, 5-5-6 และ 7-7-8 ก็ยิ่งความแตกต่างกันนั้นล้วนมีความหมาย และเหตุผล ในแต่ละคัมภีร์¹⁰

ขนาดและโลกของทิวลึงค์

คัมภีร์พหุหัตถ์สันนิษฐานไว้ว่าทิวลึงค์วัดโดยรอบ แล้วแบ่งเป็น 3 ส่วน ถือเอา 1 ส่วนเป็นเกศ จมอยู่ในฐานยาว 4 เกศ ส่วน ตอนกลาง กลมยาว 8 เกศ ส่วน จมลงในดิน 4 ส่วน ตอนกลางเป็นแท่งงาม

ลึงค์มีขนาดยาว เป็นอันกรายแก่ประเทศชาติ ต่าง ๆ หยาบจะเสียเมือง 1 ฝ่ายลึงค์ แดกจะทำไพบาน เมืองพิณาศ

การสร้างทิวลึงค์ทองและกัมร เองชคตทิวลึงค์

จารึกเขาพระวิหาร 2 พ.ศ. 1664 ได้กล่าวถึง การสร้างทิวลึงค์ไว้ว่า พระบาท กัมร เองอัญศรีอุทัยดิศยวรมัน เทพ เมื่อเสวยราชสมบัติ ในปีมหาศักราช 972 (พ.ศ. 1593) ได้ทรงสร้างทิวลึงค์ทองอันนาคัจจรรยเพื่อให้เป็นสิ่งสักการบูชา ภควัทบาทกัมร เองอัญศรีอุทัยดิศยวรมัน ได้รับอัญเชิญให้ทำหน้าที

ปีมหาศักราช 1043 (พ.ศ. 1664) ขึ้น 9 ค่ำ เดือน 3 วันพุธ ฤกษ์เที่ยงกัมร เองอัญศรีอุทัยดิศยวรมัน ได้ขอที่ดินแห่งหนึ่งชื่อว่า สัมโบกโรจยะ และปักเขตลอมให้ชื่อว่า สัมโบกโรจยะ และปักเขตลอมให้ชื่อว่า ภูทราดัย แดวกวายเป็นกัมร เองชคตทิวลึงค์ แห่ง เมืองพระนุรตะนง

อีกแห่งหนึ่งก็ ที่เคมกะภู ได้ขอที่ดินและปักเขตลอมรอบให้ชื่อว่า ปัจจุยัญญ์ แดวกวายเป็นกัมร เองชคตทิวลึงค์แห่ง เมือง พระนุรตะนง¹¹ จากจารึกนี้จะได้เห็นว่า กัมร เองชคต

หรือศาสนสถานนั้นอาจสร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานองค์ลึงก์เท่านั้น โดยมีเทวรูปอื่น ๆ ประกอบภายหลัง และเรียกเป็นกัมมร เถงชคต คิวลึงค์ หรือวัดคิวลึงค์ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

กัมมร เถงชคต

รัฐประกาศนโยบายที่สำคัญของกัมมรคือ การสร้าง และถวายศาสนสถานหรือเครื่องประดับศาสนสถาน เพราะเป็นการแสดงถึงความมีส่วนร่วมในกิจกรรมของสังคม เป็นความสัมพันธ์กับประชาชนโดยอาศัยศาสนาเป็นสื่อกลาง

ศาสนาที่ได้รับการส่งเสริม เพราะประชาชนจะให้ความศรัทธาเพิ่มขึ้น โดยที่เห็นว่าแม่เทพยทรีภักทรวงกัมมร แสดงว่าวัดนี้ หรือศาสนสถานแห่งนั้นมีความสำคัญ ในขณะเดียวกันราชอำนาจของพระองค์ก็แข็งแกร่งด้วย เพราะประชาชนจะมองเห็นว่า แม่เทพหรืออินทวชในศาสนสถานที่สำคัญแห่งนั้นยังสนับสนุนกัมมร แสดงว่าพระองค์ทรงมีคุณธรรม และความสำคัญ ควรที่จะให้การสนับสนุน

ดังนั้นจึงกลายเป็นไกรภักดี ทำให้สังคมมั่นคงขึ้น อาณาจักร และศาสนจักรก้าวหน้าและมั่นคงขึ้น

ศิลาจารึกได้กล่าวถึงกัมมร เถงชคตไว้มากมายหลายแห่ง บางแห่งก็บอกชื่อของเทพเจ้าที่เป็นหลักของกัมมร เถงชคตนั้น ๆ และนำชื่อของเทพเจ้านั้นมาเป็นชื่อของศาสนสถาน มีบางศาสนสถานที่มีชื่อของกัมมร เถงชคตมากกว่าหนึ่งองค์ ได้นำรายนามของกัมมร เถงชคตมาแยกกล่าว โดยแบ่งเป็นกลุ่มตามพื้นที่คือ

1. กลุ่มเมืองเสมา
2. กลุ่มพนมรุ้ง
3. กลุ่มจังหวัดอุบลราชธานี
4. กลุ่มเขาพระวิหาร

5. กลุ่มพิมาย

6. กลุ่มพนมรุ้ง

1. กลุ่ม เมืองเสมากัมร เองอัญปร เมศวร-กัมร เองอัญภควดี

จารึกเมืองเสมา นม. พ.ศ. 1514 กล่าวว่า มหาศักราช 893 (พ.ศ. 1514) เสด็จอัญพระครู แวงพระบรมราชโองการแก่กระดาด (ขอ) ศรีพุทธภักดีสิงหวัฒน์ เพื่อทำพิธี เบิกพระ เนกรพระกัมร เองอัญ ผู้เป็นราชาที่มั่งรัง

กระดาดพุทธภักดีสิงหวัฒน์ และกระดาดศรีโรทรวรมัน ได้สถาปนาพระกัมร เองอัญปร เมศวร พระกัมร เองอัญภควดี แลถวายอาภรณ์ โภคะ อาศรม พุงนา ส่วน แก่พระกัมร เองอัญทั้งสอง ส่วนที่กินอีกแบ่งหนึ่ง พร้อมทาส ขลให้ถวายเป็นของกัมร เองอัญ ผู้เป็นราชา

เสด็จอัญพระครูสั่งว่า การดูแลที่ดินและพวกทาสของกัมร เองอัญปร เมศวร และกัมร เองอัญภควดี มีให้ขึ้นกับ วิชัย เพื่อรับอากร ตามไซพวก จัดจุล ทั้งปวง และห้ามขึ้นอยู่กับผู้เป็นกระดาดต่อไป ให้เป็นของไซสอยสำหรับพระกัมร เองชคตเท่านั้น¹² กัมร เองอัญทั้งสองที่ทำการสร้าง (สถาปนา) นั้นคือ เทวรูปที่สร้างไว้เป็นหลักของศาสนสถาน อาจหมายถึงพระโอ เกศวร และพระนางภควดี ปรัชญาปรมิตา ของมหายานก็ได้

2. กลุ่มพนมรุ้งกัมร เองชคตพนมรุ้ง

จารึกพนมรุ้ง 2 (พ.ศ. 1532) กล่าวถึงเจ้านาย และผู้มีบรรดาศักดิ์ได้ออกเดินทาง ทดบดกันหา และขอพระกรุณาประสาทที่ดินแห่งผาสูง ถวายแก่กัมร เองชคตพนมรุ้ง

พร้อมกับไถถวายกระบือ เกรียงนุ่งห่มด้วย¹³ จาริกไถพูกถึงพนมรุ้งไว้ชัดเจนว่าเป็น
ศาสนสถาน ไม่ใช่ที่อยู่อาศัยของกษัตริย์ และคำว่า พนมรุ้งก็ปรากฏเป็นหลักฐานในศิลา
จารึก การที่ชื่อนี้ยังคงมีเหมือนเดิมมาจนถึงปัจจุบัน แสดงว่าคนอาศัยอยู่ต่อเนื่องในแถบนี้
ไม่ขาด อย่างน้อยเป็นเวลาพันปีมาแล้ว

3. กลุ่มอุบลราชธานี

กัมม เถงชกตแห่งดิงกปุระ

จารึกอุบลมุง วารินชำราบ อุบลราชธานี พ.ศ. 1536 กล่าวถึง กัลปนา
โดยกำหนดให้โอรสพิตร ทำหน้าที่ควบคุมกัลปนาผลไม้ที่ปราชญ์ โดยมี ชฎ หรือข้าพระ
อยู่ภายใต้ปกครอง 10 คน ทุกคนจะหอบหิ้วแลห้วยสมบัติและเครื่องใช้ อยู่ในที่สังเวชของ
พระกัมม เถงชกตแห่งดิงกปุระ¹⁴

นอกนั้นในกัมม เถง (ชกต) อีกหลายแห่ง ที่มีชื่อปรากฏในศิลาจารึกหลักนี้ เช่น
เสถงอัญอาจารย์กวัน เสถงอัญเชิงทราย เสถงอัญทรรหาร เสถงอัญพระลำทาง

4. กลุ่มเขาพระวิหาร

กัมม เถงชกตศรีวิษัศวร และ กัมม เถงชกตศรีพุทธเวศวร

จารึกเขาพระวิหาร 1 พ.ศ. 1581 กล่าวถึง ความจงรักภักดีของศรีสุกกรมมา
ท่าเสถงจิ ที่ทำไว้ (ท่าแพง) ในกัมม เถงชกตศรีวิษัศวร และกัมม เถงชกตศรีพุทธเวศวร¹⁵

กัมม เถงชกตศรีจามเปศวร

พระเจ้าชัยวรมันที่ 6 เสด็จไปสู่เขมรธานี และเสด็จพระราชดำเนินไปสู่
กัมม เถงชกต ศรีจามเปศวร ทำทิวากรรมให้ไปประกอบพิธีถวาย¹⁶

กัมร เถงชคค็อ์กรปุระ

จารึกเขาพระวิหาร 2 พ.ศ. 1664 กล่าวว่ ในสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2
 ทานทิวากรรมบัตถิ ไคถวายทาสาแกกัมร เถงชคค็อ์กรปุระ¹⁷

กัมร เถงชคค็อ์กรัฏเรถวร

จารึกเขาพระวิหาร 2 พ.ศ. 1664 กล่าวว่ ทานทิวากรรมบัตถิ ไคมอบ
 ทรัพย์สินแก่ เทวสถานต่าง ๆ เรม กัมร เถงชคค็อ์กรัฏเรถวร สร้างอาศรมถวายทาสา ชาย
 หิง และสิ่งของ¹⁸

กัมร เถงชคค็อ์กรัฏเรถวรกัมร เถงชคค็อ์กรัฏเรถวร

จารึกเขาพระวิหาร 2 พ.ศ. 1664 กล่าวว่ ทานทิวากรรมบัตถิ ไคสร้าง
 กัมร เถงชคค็อ์กรัฏเรถวร ทำความทองคำ ถวายไว้ในกัมร เถงชคค็อ์กรัฏเรถวร ไคถวายบุญบาน
 อาศรม ทาสาชาย-หิง พร้อมทรัพย์สินต่าง ๆ¹⁹

กัมร เถงชคค็อ์กรัฏเรถวร

มหาศักราช 1043 พ.ศ. 1664 ขึ้น 9 ค่ำ เดือน 3 วันพุธ อุดีเชงกัมร เถง
 อัญศรีทิวากรรมบัตถิ ไคซื้อที่ดินแห่งหนึ่งชื่อ สัมโบกโรลจยะ และปักเขตลอมรอบให้ชื่อว่า
 รุทราดิย ถวายแกกัมร เถงชคค็อ์กรัฏเรถวร แห่งเมืองพะนุรทะนง

อีกแห่งหนึ่งชื่อ ที่ดิน เณมตะกู ไคซื้อและปักเขตไว้ให้ชื่อว่า ปัญจยัญญ ถวายแก
 กัมร เถงชคค็อ์กรัฏเรถวร แห่งเมืองพะนุรทะนง²⁰

5. กุ่มพินายกัมร เถงชคค็อ์กรัฏเรถวร โลกวิชัย

กัมร เถงชกควิมา

จารึกพิมาย 3 พ.ศ. 1655 และจารึกพิมาย 4 พุทธศตวรรษที่ 17 กล่าว
ว่า พระกัมร เถงอัญศรีพิเรนทราธิบดีพรหม เมืองโศภกุล สถาปนากัมร เถงชกคเสนาบดีไตร
โลกยวิชัย ซึ่งเป็นเสนาบดีแห่งกัมร เถงชกควิมา หรือพิมาย ได้กล่าวถึงกัลปนา คือการ
มอบที่ดิน ถวายข้าวสารและมอบทาสแก่กัมร เถงชกคังกล่าว²¹

กัมร เถงชกคแห่งทิวปรัพัน เทน

จารึกพิมาย 3 พ.ศ. 1664 กล่าวถึงการถวายหมอบาน ชุกสระ สร้างอาศรม
ถวายทาส และสิ่งของแก่กัมร เถงชกคแห่งทิวปรัพัน เทน²²

6. กลุ่มพนมวัน

กัมร เถงชกค (พนมวัน)

จารึกพนมวัน 6 พุทธศตวรรษที่ 17 กล่าวถึง วันเสาร์ เดือนอ้าย สงกรานต์
และมีคำว่ากัมร เถงชกค นอกนั้นชำรุด ไม่มีรายละเอียด ซึ่งคงหมายถึงการจัดพิธีสงกรานต์
ในศาสนสถาน หรือกัมร เถงชกคพนมวัน²³

นอกจากจะมีศาสนสถานที่ยืนคงถึงขั้นมีเทพเจ้าประจำเป็นหลักแล้ว ในจารึกยัง
พบศาสนสถานระดับทั่วไป ซึ่งเป็นที่พำนักของนักบวช จารึกใช้คำว่าอาศรม มีอยู่หลายแห่ง
เช่น

อาศรมที่พนมรุง

จารึกพนมรุง 3 กล่าวถึงพระเจ้าราชนทรวรมัน (พ.ศ. 1487) ว่า พระองค์
ทรงถวายเพดานแดง แก่เทวสถานเพื่อการประดิษฐานเทว像 ทรงสร้างสระน้ำ ทรงทำกองอิฐ
และถวายอาศรม 2 หลังพร้อมทาส และภานนะ²⁴ กิจกรรมอันนี้เป็นการส่งเสริมและ

สนับสนุนศาสนา อาจเป็นโอกาสที่พระองค์ได้เสด็จมาเยี่ยมศาสนสถานพนมรุง และเยี่ยมหัวเมืองในแถบนี้ เพื่อให้ได้มีกิจกรรมร่วมกันกับท้องถิ่น จึงได้มีการสร้างและถวายสิ่งดังกล่าว

อากรณที่อุบลราชธานี

จารึกอุบลมุง อุบลฯ พ.ศ. 1536 กล่าวหา พระเจ้าชัยวรมัน (ที่ 5) ขึ้นครองราชสมบัติ ปี พ.ศ. 1511 ได้มีคำรัสให้ถวายอากรณหลังใหญ่พร้อมที่ดินแก่พระผู้เป็นเจ้า²⁵

วีเรนทรากรม

จารึกหมายเลข 3 กล่าวถึงการประกอบพิธีตั้งวัดจอมมณี ถวายชาพระแก้วนวีเรนทรากรม²⁶ กล่าวว่า วีเรนทรากรม นี้คงหมายถึง ที่อยู่ของท่านวีเรนทระ นักบวชท่านหนึ่ง ซึ่งโดยปกติแล้วนักบวชทั้งพุทธและฮินดูจะมีอาษา คือนามที่ตั้งขึ้นหลังจากถือเพศบรรพชิต

การสร้างเทวรูป

ในพื้นที่อีสานใต้ มีเทวรูปชนิดและขนาดต่าง ๆ ที่ผู้คนค้นพบทั้งโดยจงใจและโดยไม่ตั้งใจจำนวนมาก มีทั้งที่ทำด้วยทองคำ สัมฤทธิ์ หิน ดินเผา และปูนปั้น เทวรูป และพระพุทธรูปเหล่านี้มีอายุตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 เป็นต้นมา

เนื่องจากศาสนสถานในแถบอีสานใต้ ส่วนใหญ่สร้างขึ้นตามลัทธิไสยเวทย์ จึงมักมีการพรรณาถึงลักษณะของพระกิวะ คุณสมบัติของพระกิวะ และคำมนต์การพระกิวะไว้เป็นพิเศษกว่าเทพองค์อื่น เพื่อให้เห็นภาพของพลังศรัทธาของคนในสมัยนั้น ต่อเทพเจ้าองค์อื่นจึงได้นำจารึกที่เกี่ยวข้องกับเทพองค์นั้นมากล่าวไว้ค่อนข้างละเอียดกว่าเทพเจ้าองค์อื่น

พระกิวะ (พระอิศวร หรือพระศิวะ ฯลฯ)

จารึกเมืองเสมา พ.ศ. 1514 ได้กล่าวถึงการสร้างรูปพระกิวะ พระเทวี และพระพุทธรูปไว้รวมกัน ๗ องค์ แม้ทั้งนี้ยังได้สร้างถ้ำลึงไว้ด้วย²⁷

จารึกปราสาทเขาพระวิหาร พ.ศ. 1581 ได้กล่าวถึงศรีสุกรรมากำแสดง
ว่าได้สร้างกำแพงแก้วรอบเขตศรีสุกรรมากำแสดง เพื่อเทิดพระเกียรติบูชาพระศิวะ²⁸

จารึกพนมวัน 2 พ.ศ. 1598 กล่าวถึงการนมัสการพระศิวะ ผู้มีรัศมีอัน
รุ่งโรจน์ ผู้ประเสริฐ อันธราชนกเป็นต้นบูชาแล้ว เพื่อความหลุดพ้นจากสังสารวัฏ²⁹

จากจารึกพนมรุ้ง 9 พุทธศตวรรษที่ 18 กล่าวถึงเทพเจ้าสูงสุดของศาสนา
ฮินดูในวนิกายไว โดยที่สาระสำคัญของเนื้อความดังนี้

1. พระองค์มี 3 ดวง สองดวงจตุรงคองอาทิตย์ ดวงจันทร์ และดวงไฟ
2. พระองค์ประทับอยู่บนเขาไกรลาส
3. พระองค์ทรงกลืนความร้อน หนาวและไม่ร้อนไม่หนาวไว้ในพระโอษฐ์ของ
พระองค์
4. พระองค์มีงูพันรอบพระวรกาย
5. พระศิวะ ทรงเป็นสภาพกลับ ไม่อาจรู้ได้ด้วยศาสตร์ หรือปรากฏการณ์
อยู่เหนือความนึก ประทับอยู่ในสถานที่กลับ
6. พระองค์ทรงสถิตในเวทมนต์ทั้งปวง เคียงห่อออกมาจากพระโอษฐ์ของพระองค์
คือ ศรุติ (พระเวท)
7. พระองค์ทรงพักใน คือพระจันทร์ครึ่งเสี้ยว มีพระกายครึ่งหนึ่งของพระอุมา
พระองค์ทรงสละพระกายกับแก้วแล้ว เพื่อจะเข้าไปร่วมกับพระวิษณุ พระนางเคารี พระขันธ
กุมาร และพระจันทร์
8. พระองค์ทรงบำเพ็ญพรต กลางรัศมี ดวงอาทิตย์บนเขาไกรลาส อันรุ่มรมย์
ด้วยหมอกม่านาชนิก
9. พระองค์เสวยผลไม้ และไม้มันเป็นอาหาร งคขาว-น้ำ เป็นเวลา 7 เดือน
เดินทางไปกับหมู่โยคีอย่างสม่ำเสมอ ไม่เหนื่อยเพราะอภินิหาร³⁰

มีพระเนตรวงที่ 3 ขวางอยู่ที่พระนลาฏ มีพระจันทร์เสี้ยว คือดวงจันทร์
ชั้น 2 คำ บนเศียรเหนือเนตรที่ 3 มีวัวเป็นพาหนะ ถือดอก หรืออุทุมปนาถ บางรูปอาจเป็น
พระอุมาเทวี กรงองค์เบื้องซ้าย ส่วนพระทิวะ หรือพระอิศวร เป็นครึ่งชกขวา จึงมีชื่อว่า
พระอัครนารีศวร อีกปางหนึ่ง

พระอิศวรนี้มีพระบาท และพระหัตถ์ประทับค้ำคายนกคอกบัว รูปงามพระเกศาสลวยยาว
ประทับบนอาสนะ ดอกบัว (ปางหนึ่ง) พระองค์ทรงเป็นบิดาของโลก พระหัตถ์ยาวจรพระ
ชานุ มีพระศรีวิฆเนศวร (คือพระโลมา) ที่พระอุระ³¹ พระองค์มีพระกายสีเขียว (แต่ในขุรเวท
ว่า สีแดง อาถรรพเวท ว่า สีดำ) พระเกศานูนเป็นชฎา สวมลูกประคำ ทำด้วยกระโหลก
กีรยะมนุษย์ มีสังวาลย์เป็นงู มีพระศอสีนํ้า ทรงนั่งหงัดเสื่อ นั่งข้าง หรือนั่งกว้าง³²
บางปางเปลือยกาย ที่เรียกว่า นกัมพร (คือนุ่งผ้า)

จารึกเมืองเสนา พ.ศ. 1514 ได้พูดถึงพระทิวะว่า เป็นผู้ประทานทางแห่งสวรรค์
มีพระกายเป็นจริง สองสว่างดุจพระจันทร์วันเพ็ญ³³

จากหลักฐานจารึกจะเห็นว่าพระทิวะเป็นเทพผู้ยิ่งใหญ่ที่สุดในอีสานใต้ นอกจาก
พูดถึงพระทิวะแล้ว ก็จารึกหลักต่าง ๆ ยังได้พูดถึงเทพเจ้าสำคัญของคอน ๆ คือ

พระวิฆเนศวร พระพรหม พระอินทร์ พระอาทิตย์ พระคเณศวร เป็นต้น

พระวิฆเนศวร

พระวิฆเนศวร มีทั้ง 8 กร 4 กร และ 2 กร ประทับค้ำคายนกคอกบัว³⁴ มีแก้ว
เกศสกุณมี ประทับที่พระอุระ ภูษาทรงสีเหลืองคล้ายดอกปอคำ ทรงขมหู และมงกุฏ

พระหัตถ์ขวา (8 กร) ทรงพระขรรค์ ๓๓๓ กร และประทานพร (จากบนลงล่าง)
พระหัตถ์ซ้ายทรงธนู โล จักร และสังข์สามลำค้ำ (จากบนไปหาล่าง)

สำหรับรูป 4 กร พระหัตถ์ขวามือประทานพร พระหัตถ์ขวาล่างทรงคทา

พระหัตถ์ซ้าย-บน ทรงตั้งขี พระหัตถ์ซ้ายล่าง ทรงจักร

ส่วนรูป 2 กร พระหัตถ์ขวาประทานพร พระหัตถ์ซ้ายทรงสังข์³⁵ จารึกเมือง
เสมากลางเป็นประกอบขององค์ 4 เป็นต้นเหตุให้เกิดจักรวาลของพระพรหม มีอำนาจ
มีความกล้าหาญ องค์ 4 คงหมายถึงพระกรทั้งสี่³⁶

พระพรหม

รูปพระพรหมมี 4 ชักตร ประทับนั่งบนดอกบัว

รูป 8 กร พระหัตถ์ซ้าย ทรงนาครา หนู คอกระบือ และกัมภีร์ (จากบนลงล่าง
ตามลำดับ) พระหัตถ์ขวาประทานพร ทรงกรแว่น และลูกประคำ (จากบนลงล่างตาม
ลำดับ)

สำหรับรูป 4 กร พระหัตถ์ซ้าย-บน ทรงถือกัมภีร์ พระหัตถ์ซ้าย-ล่าง ทรงดอก
บัว ส่วนพระหัตถ์ขวาบนประทานพร และพระหัตถ์ขวาล่างถือพวงลูกประคำ³⁷

จารึกเมืองเสมากลางว่า เป็นผู้สร้าง เป็นผู้ใดกล่าวมธุรพรหมทั้งหลาย ทรง
สร้างจักรวาลให้เป็นอาณาเขต อันงานที่เกิดจากสมาธิ ดอกบัวจึงเป็นสัญลักษณ์หนึ่งของ
พระพรหม

พระอินทร์

ทรงช้างเผือก 4 งา พระหัตถ์ถือวัชร ไม้เท้าอาวธยัน เข็มมธุร ไม้เท้า
พระอินทร์เป็นเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ แรกภายหลังถูกกลืนฐานะเป็นเทพนั้นเอง ในพุทธศาสนา
พระอินทร์เคยมาอุปฐากพระพุทธเจ้า เมื่อทรงประสูติ โคกท่าแห่งแถวพระองค์เป็น
จอมเทพในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีช้างเอราวัณสามเศียร เป็นพาหนะ

ในศาสนาฮินดู พระองค์เป็นโอรสของพระกัณเฑาะฐ ผู้เป็น เทพมิตร มีนาม
หลายนาม เช่น มหาวาหะ วัชรปาณี อมรินทร์ เป็นต้น อาวุธอย่างอื่นมี ศร พระขรรค์

ขอ และร่างแหหรือตาข่าย มีรัดทอง เติมนควมาสีแดง บางครั้งทรงมาขาว มีมเหสี 4 องค์ มีชายา 92 องค์ และมีพระสนมบำเรออีก 24 ลานองค์ หน้าทอนหลังของพระอินทร์ คือ รักษาทิศตะวันออก³⁸

พระอาทิตย์

มีรัศมียังทอนล่างกางทรงออก บ้างก็ขึ้นในพระหัตถ์ทั้งสอง ทรงมงกุฎ มีรัศมีประดับตุ่มหู ห้อยลงมาด้วยยาวอยู่ภายในวงกลม ทรงมาลัยทำด้วยดอกบัวแดง ใบสวมเสื้อ มีประภามณฑล (แสงสว่างเป็นวงกลม) โชติช่วงเหมือนดวงแก้ว³⁹

พระกนิเศวร

เป็นเทพเจ้า ผู้เป็นใหญ่แก่ปรมณะ (เทพบริวารของพระกนิเศวร) หน้าเป็นช้าง พระอุทรป่องโต ถู้อชวามังงาช้างเกี้ยว รูปงาม ถู้อมัวเขียวทั้งเหง้า⁴⁰

การสร้างรูปเคารพบางครั้งก็ไม่ได้บอกตรง ๆ ว่าเป็นรูปใครหรือเทพเจ้าองค์ใด ผู้อ่านต้องใช้ดุลยพินิจเอาเอง และบางครั้งก็มีการสร้างรูปเหมือนของกษัตริย์ หรือรูปของบุคคลที่กษัตริย์ยกย่องนั้น ๆ เคารพถวาย บางครั้งมีการสร้างเทวรูปและพระพุทธรูปไว้ในสถานที่แห่งเดียวกัน และในบางโอกาส นอกจากจะสร้างรูปนั้น ๆ ไว้แล้ว ยังมีการจัดพิธีสมโภชและถวายทาส ขาวของอื่น ๆ ไว้เป็นการบูชาอีกด้วย

จารึกปราสาทหินพนมวัน 2 พ.ศ. 1598 กล่าวว่า วีรกรรมัน ได้รับแต่งตั้งจากพระเจ้าสุริยวรมัน (ศุริยวรมัน) ให้เป็นผู้ตรวจการกองทัพอันสร้างเทวรูปไว้ในเมืองสุขาลัย อันนารันรมย์ ไถถวายทาสชาย-หญิง (ทาสทาสี) จำนวน 200 คน แก่เทวรูปองค์นั้น นอกจากนั้นยังไถถวายที่ดิน ปศุสัตว์ มีกระบือ ผู้-เมีย ไถปักเขตอาศรมไว้ 8 ทิศ จารึกหลักเดียวกันนั้น ไถกล่าวถึงพระพรหม พระวิษณุ และพระอิศวร ในสมัยพระเจ้าอุทัยทิตยวรมัน ด้วย⁴¹

จาริกโนนสัง บ้านบึงแก อ.มหาชนะชัย ยโสธร พ.ศ. 1432 กล่าวว่า
 พระเจ้าโสมนัสติยะ ได้สร้างรูปศิลาตามลัทธิคัมภีร์ของจอมุนีทั้งปวง อันเป็น
 ที่พึ่งของโลกทั้งสาม เพื่อความหลุดพ้นพระจอมุนี อันเป็นที่พึ่งของโลกทั้งสามนี้อาจหมายถึง
 พระพุทธเจ้า หรือพระกัระกัโค แต่พบที่แถบนี้ในช่วงเวลาดังกล่าวอยู่ภายใต้อิทธิพลของฮินดู
 มีศาสนสถานใกล้เคียงเช่น กุพระโกธา กุพระหนองมะเหียะ เป็นต้น มีอายุรุ่นเดียวกัน
 กับจารึกนี้ และสร้างขึ้นในลัทธิฮินดู

สร้างรูปมารคา

จารึกบ้านคากทอง ยโสธร พุทธศตวรรษที่ 15 กล่าวว่า พระเจ้าอโศกธรรมน
 ไตรังสร้างรูปอันสวยงามของมารคาของพระองค์ แล้วจัดขบวนแห่ 5 ครั้ง บริจาคข้าวสาร
 วันละ 10 ทะนาน ออหาร เหยยได้ กับข้าว มะพร้าว หนมเปรี้ยว เครื่องดนตรี ขับริง
 ของหอม และดอกไม้ เป็นการบูชารูปปั้นและปฏิบัติส่วนกุศลไปให้⁴³

จารึกนี้ชี้ให้เห็นถึงการสร้างรูป อันเป็นตัวแทนของบุคคลสำคัญ ซึ่งอาจเป็นคน
 ธรรมดา ไปให้เทพเจ้าก็ได้ เพื่อให้รูปนี้สร้างขึ้นมีความสำคัญก็จัดพิธีบูชา และเซ่นไหว้
 ด้วย พร้อมทั้งจัดฉลองเพื่อให้ประชาชนรับรู้และมีส่วนร่วม

พุทธศาสนา

จากหลักฐานทางโบราณคดี พุทธศาสนา แพร่เข้ามาในเขตอีสานใต้ ในเวลา
 ใกล้เคียงกับศาสนาฮินดู ที่เมืองฝาย อำเภอหนองบัว จังหวัดบุรีรัมย์ มีการพบพระพุทธรูป
 ศิลา พระพุทธรูปสัมฤทธิ์ และทองคำ สมัยทวารวดียุคต้นซึ่งโดยเฉพาะพระพุทธรูปนาคปรก
 ศิลา ศาสตราจารย์หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล ได้ทรงกำหนดอายุเอาไว้ว่าอยู่ใน
 พุทธศตวรรษที่ 12⁴⁴ หลักฐานของพุทธศาสนาในสมัยนี้พบกระจายอยู่ทั่วไปในอีสานใต้ เช่น

ที่อำเภอตากสิน จังหวัดมหาสารคาม เขาพระอังคาร อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์
เมืองเสมา อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา เป็นต้น

ข้อที่น่าสนใจก็คือ เมื่อจารึกพูดถึงกิจกรรมทางพุทธศาสนา บางครั้งจะมีการพูดถึงกิจกรรมทางศาสนาอื่นด้วย อันแสดงถึงความกลมกลืนกันระหว่างพุทธศาสนากับศาสนาอื่น ๆ อย่างเช่นในสมัยปัจจุบัน ประเทศไทยยังยอมรับว่ามีพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ องค์พระปฐมเจดีย์จะเป็นพุทธมามกะ ในการพระราชพิธีและรัฐพิธีที่สำคัญ แม้จะนิมนต์พระภิกษุสงฆ์มาเป็นผู้สวดพระทำพิธี ก็ยังมีพระภิกษุร่วมประกอบพิธีด้วย เพื่อความมั่นคงของพิธีนั้น ๆ จารึกที่กล่าวถึงพุทธศาสนาในยุคต่าง ๆ มีดังนี้

จารึกปราสาทหินพิมาย 2 พ.ศ. 1589 กล่าวว่า พระองค์ใด ทรงอุปถัมภ์มา
ทำโลกให้ร่มรื่นเสมอ ตั้งแต่โลกนี้ถึงโลกุตระ มีพระพักตร์ 4 ทิศ ประหนึ่งว่าเกรงมารทั้ง 4
ทิศ ขอนมัสการพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น

พระองค์ใด ประกอบด้วยคอกบัวคือ พระบาทเสมอ อันตั้งอยู่บนคอกบัว แม้
จะมีภาวะหลายอย่าง แต่ประกอบด้วยภาวะทั้งหมดเป็นสภาพอันหนึ่ง คือภาวะแห่งความศุข
ข้าพเจ้าขอนอบน้อมนมัสการ พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น เพื่อความเจริญ⁴⁵

การพูดถึงพระพุทธเจ้าในลักษณะเช่นนี้แสดงถึงแนวปฏิบัติของพุทธศาสนา ฝ่าย
มหายาน เน้นศุขสุตา แทนอนัตตาของฝ่ายเถรวาท

จารึกคานปะคำ พุทธศตวรรษที่ 18 (ข้อความเหมือนกันกับจารึกพิมาย, ทราบ
พ่อง ตาเป็นโคจ และจารึกปราสาท) เริ่มต้นด้วยการนอบน้อมต่อพระพุทธเจ้า ดังนี้

ขอนอบน้อมแด่พระพุทธเจ้า ผู้เป็นนิรมานกาย ภรรพกาย และสัมโภคกาย ลวงพัน
ภาวะ และอภาวะทั้งสอง หาอาตมัมมิโค

ขอนอบน้อมพระชินะ ผู้เป็นเจ้าแห่งรัศมี คือพระไภษัชยคุรุไวฑูรยะ ประชาชนได้
พึ่งเพียงพระนามของพระองค์ก็ปลอดภัย และไร้โรค

ขอพระศรีสุรยไวโรจนจันทโรจิ และพระศรีจันทร์ไวโรจนโรหิตะ ผู้จัด
ความมั่งคั่งของประชาชน จงชนะที่เจียงเฮา คือพระพุทธรูปเจ้า

จารึกนี้กล่าวถึงการให้ ตัวสัณนิษฐานของพระมหากษัตริย์คือพระเจ้า
ชัยวรมันที่ 7 ว่าพระองค์ได้ทรงสร้างโรงพยาบาล (อาโรคยศาลา) และสร้างรูปของ
พระโพธิสัตว์ ไทเมษสุกต และรูปของพระสิโรตัสทั้งสองโดยรอบ เพื่อความปราศจาก
โรคของประชาชน

พระองค์ได้ทรงสร้างวิหารของพระสุกต และรูปจำลองของพระไวโรจนชินเจ้า
ที่ชั้นบนด้วยสุรยะ และจันทร์ คือ สุรยไวโรจนชินเจ้า จันทนไวโรจนชินเจ้า หรือ
พระศรีสุรยไวโรจนจันทโรจิ และ พระจันทร์ไวโรจนโรหิตะ ที่กล่าวไว้ในตอนต้น เพื่อ
ทำลายโรคของประชาชน⁴⁶ สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นี้ ศาสนาพุทธนิกายมหายาน
ได้แพร่หลาย ในเขตอบอุ่นใต้ พระพุทธรูปแบบ มหายานได้มีการสร้างขึ้นทั่วไป

กิลจารึกเมืองเสมา อำเภอดงเนิน จังหวัดนครราชสีมา พ.ศ. 1514 ได้
กล่าวถึงการสร้างถ้ำลิงก์ และพระพุทธรูปไวกวญ ดังข้อความว่า

พระเจ้าชัยวรมัน (ที่ 5 พ.ศ. 1511-1544) ทรงเป็นกษัตริย์ที่นารัก เป็น
ครูของพระเจ้าแผ่นดิน ทรงนับถือศาสนาฮินดูไศวนิกาย ใ้รับการอภิเษกในราชสมบัติจาก
พวกพราหมณ์ชวบไครเมต ได้ทรงสร้างถ้ำลิงก์ไว้ในถ้ำรุมบุรี เป็นสิ่งที่มีกำลังแผ่ไปด้วย
อำนาจของพระพิฆะ อุจอำนาจแห่งมนตร์จำนวนโกฏิ

(แสดงว่าในยุคนี้พระราชอำนาจของกษัตริย์ขอมแผ่มาถึง ดินแดนแถบนี้)

ท้าวชัยวรมัน ได้สั่งให้สร้างพระประติมากรรมของพระพิฆะ เพื่อเป็นนิมิต
หมายไว้ในเขตนั้น ได้สร้างรูปพระพิฆะ พระวิษณุ และพระพรหม ไว้ในที่แห่งเดียวกัน
เทวรูปเหล่านี้ได้จมลงไปที่ฝั่งน้ำคานตะวันออกเป็นเวลานานแล้ว

ปี พ.ศ. 1468 ทานกษิรสาวิ ไคสร้างรูปพระกิริ และพระพุทธรูปไว้ ณ สถานที่นั้นอีก และไคสร้างรูปพระเทวี จากศิลาگونใหญ่อีกด้วย

ปี พ.ศ. 1484 ทานกษิรสาวิไคสร้างลึงคชนาคใหญ่ของกษัตริย์ทั้งหลาย (นราธิปคินา) อันเป็นลึงคที่มีอำนาจของพระกิริแฉงอยู่

โฆลกีชัย นามว่า ศรีทฤชกคคิงหรวบไคสร้างรูปของศรีโรทรวรมา ผู้เป็นพี่ (หรือน้อง) จำนวน 2 รูป และพระพุทธรูปจำนวน 7 องค์⁴⁷

จารึกบออีกา พ.ศ. 1411 ไคผู้กถึงพระราชแห่งศรีจนาศะไคถวายทาส ไค และกระบือ แก่พระภิกษุสงฆ์ เพื่อหวังผลคือ สัมมาสัมโพธิญาณ⁴⁸ (ต้องการ เป็นพระพุทธรูปเจ้าในอนาคต)

สรุป

ศาสนาในอีสานใต้ เมื่อจารึกถึงมี 2 ศาสนา คือ ฮินดู และพุทธศาสนา โดยในชั้นแรก คือในราวพุทธศตวรรษที่ 15 พุทธศาสนาจะแพร่หลายในพื้นที่นครราชสีมา ตามลุ่มน้ำมูลมา แต่ในพุทธศตวรรษที่ 16-17 ไคแพร่เข้ามาในแถบพนมรุ้ง ส่วนศาสนาฮินดูแพร่หลายอยู่ทั่วไปในราวพุทธศตวรรษที่ 15-16 แต่มีการถดถอยกลับกันทั้งสองศาสนา ในราวพุทธศตวรรษที่ 17-18 ปี อากลาวไควา บังคับวันแฉกแม่น้ำมูลเป็นแหล่งพุทธศาสนาทั้งแม่น้ำโขงตลอด

สำหรับศาสนาฮินดูมี ลัทธิไวศณวิกาย ได้รับความนิยมอย่างกว้างขวาง คงเป็นเพราะประชาชนในเวลานี้ถูกภัยสงครามคุกคามเป็นครั้งคราว การถือศาสนาเพื่อความมีอิทธิฤทธิ์จึงจะเป็นการเหมาะสม แม้ลัทธิไวศณวีกายก็นำเอาลัทธิวัชรณะเข้ามาประยุกต์ใช้จนกลายเป็นลัทธิคานเกร่องรางของลัทธิคานเกราถึงปัจจุบัน

เมืองวรรณ

¹R.C. Majumdar, Kambuja-Desa, (Philadelphia : Institute for the Study of Human Issues, 1980), pp.17-18.

²R.C.Majumdar, Hindu Colonies in the Far East, (Calcutta : Firma K.L. Mukhopadhyay : 1963), p.180.

³G. Coedes, The Indianized States of Southeast Asia, translated by Susan Brown Cowing, Malaysia : University of Malaya Press, 1968), p.17.

⁴Ibid, pp.15-16.

⁵นาถิก วักคิโยม และคณะ, โครงการและรายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณวัตถุสถานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พ.ศ.2502. (กรมศิลปากร : 2503), น.32.

⁶พธ. 3, น.23-29.

⁷พธ. 3, น.88.

⁸พธ. 3, น.105-117.

⁹กนกเดช ประพันธ์ทอง, ศิลปวิทยา. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพของนาง. 10 ธ.ค. 50), น.75-80.

¹⁰ สรเชต วรคามวิชัย, ปราสาทหินพนมรุ้ง. (ชมรมศิลาจารึกวิทยา จังหวัดบุรีรัมย์ : 2530), น.173-179.

¹¹ ทธ. 4, น.90-95.

¹² ทธ. 3, น.105-117.

¹³ ทธ. 3, น.122.

¹⁴ ทธ. 3, น.134.

¹⁵ ทธ. 3, น.167.

¹⁶ ทธ. 4, น.91.

¹⁷ ทธ. 3, น.39.

¹⁸ ทธ. 4, น.92.

¹⁹ ทธ. 4, น.92.

²⁰ ทธ. 4, น.95.

²¹ ทธ. 3, น.35, ทธ. 4, น.61.

²² ทธ. 4, น.93.

²³ ทธ. 4, น.102.

²⁴พธ. 3, น.242.

²⁵พธ. 3, น.133.

²⁶พธ. 4, น.39.

²⁷พธ. 3, น.105-117.

²⁸พธ. 3, น.167.

²⁹พธ. 3, น.228-234.

³⁰พธ. 4, น.187-188.

³¹วราหมณีกร, พุทธจริยา. แปลโดย ร.ค.ค.แสง ภาววิบูล, (กรมศิลปากร : 2505), น.67.

³²พระยาจักรีกรณีย์, แนวคำแปล. (เสริมวิทย์บรรณาการ : 2517), น. 17-30.

³³พธ. 3, น.105-117.

³⁴พระศรีวิสุทธิ ภาณานาถ เป็นสิริวิสุทธิ แปลว่า ผู้ไกล ก็ไกล ผู้รัก ก็ใกล้ ในที่นี้หมายถึง พระโศมา อันเกิดขึ้นที่พระอุระ ตั้งแต่พระมหากษัตริย์ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ประวัติศาสตร์-โบราณคดี (กษัตริย์มนตรี พิมพ์ในงานมหาสมณชานสูตร 50 ปี : 2514), น.233.

³⁵ พุทธกัณฑ์คำ, เฉลิมเกษม, น.65.

³⁶ พธ. 3, น.105-117.

³⁷ พุทธกัณฑ์คำ, เฉลิมเกษม, น.65-66.

³⁸ พระยาธำมาจักรนิพนธ์, เรื่องเกษม, น.63-72.

³⁹ พุทธกัณฑ์คำ, เฉลิมเกษม, น.69.

⁴⁰ เฉลิมเกษม, น.71.

⁴¹ พธ. 3, น.228-234.

⁴² พธ. 3, น.30-35.

⁴³ พธ. 3, น.84-89.

⁴⁴ มจ. สุภัทรทิศ กิจกุล, "พระพุทธรูปขนาดปรกติลาที่กมรภูมิใหม่ในลือ
ถาวรวิกิ: ไมราณกลั่นกรราชสีมา. (มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2511), น.10-30.

⁴⁵ พธ. 3, น.173-180.

⁴⁶ พธ. 4, น.197-199.

⁴⁷ พธ. 3, น.107-117.

⁴⁸ พธ. 3, น.29.

มัททิก - ผู้นำในพิธีกรรมของชุมชน

พิธีกรรมเป็นแกนของกิจกรรมในสังคม เป็นสิ่งที่สร้างความสำคัญในเกิดขึ้นกับบุคคล องค์กร หน่วยงาน และกิจกรรมของชุมชน สถาบันที่สำคัญในสังคมจะมีความยิ่งใหญ่ และมีคนคอยช่วยพิธีกรรม ประมุขของรัฐ หรือองค์พระมหากษัตริย์ จะต้องพิจารณาว่าพิธีการ และขนบธรรมเนียมประเพณีต่างหากจากประชาชนโดยทั่วไป การปกครองจึงจะมีคน การวางแผนร่วมกันเองกับประชาชนโดยขาดพิธีกรรมนั้น อาจเป็นที่ขบขันของประชาชนในระยะสั้น อาจมีการกล่าวขวัญถึงว่าไม่ถือตัว หรือไม่ถือพระองค์ แต่เมื่อกาลผ่านไป ประชาชนจะเห็นว่าประมุขของรัฐ หรือองค์พระมหากษัตริย์ไม่มีสิ่งใดแตกต่างจากเขา จึงเห็นว่าไม่มีความจำเป็น¹

ศาสนา เป็นสถาบันหนึ่งที่อยู่โดยพิธีกรรม ถ้าขาดพิธีกรรมแล้ว ความเห็นศาสนาก็หมดไป มีการให้คำจำกัดความศาสนาว่า จะต้องประกอบด้วยความศรัทธาในสิ่งศักดิ์สิทธิ์

1. มีศาสนา ผู้ตั้ง หรือผู้สถาปนาศาสนา และเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ ซึ่งมีคุณสมบัติสำคัญ 11 ประการคือ เป็นผู้ประเสริฐงามอดทนอดกลั้น เป็นสัจนิยม, เป็นปรุมนเทอ, เป็นพลัง และจุดหมายของสรรพสิ่ง, สถิตสถาพร, ดี, เที่ยงธรรม, ฉลาด, ไม่สิ้นสุด, มีอำนาจยิ่งใหญ่ และเสรี

2. ประชาชนประกอบพิธีกรรมคือการบูชาเทพเจ้านั้น โดยถือว่าเทพเจ้านั้นเป็นศูนย์กลางของพิธีกรรม

3. การสวดมนตร์ กราบไหว้ บูชาเทพเจ้า หรือประมุขสูงสุดของศาสนา นั้นจะต้องกระทำด้วยความบริสุทธิ์ใจ และจงรักภักดี

4. ผู้ทำผิดต่อเทพเจ้าสูงสุด หรือประมุขของศาสนา หรือประเพณีคัมภีร์ของพระองค์ สามารถประพฤติปฏิบัติหรือทำกิจกรรมเพื่อลบล้างความผิดนั้น ๆ ได้

5. มีจริยธรรม คือคำสอนที่ทำให้ประชาชนในโลกมีศีลธรรมอันดีงาม คือมีแนวทางแห่งการปฏิบัติปฏิบัติชอบ เพื่อประโยชน์สุขทั้งในชาตินี้ และชาติหน้า²

พิธีกรรม เป็นส่วนสำคัญของศาสนาทุกศาสนา ทุกขั้นตอนที่สำคัญของศาสนา ซึ่งต้องการให้เกิดความเปลี่ยนแปลง ต้องการให้เกิดคุณเกิดโทษ ต้องการให้เกิดศรัทธา ต้องการให้เกิดความกลัว ต้องการให้เกิดความคล้อยตาม และอื่น ๆ จะต้องจัดพิธีกรรมให้สอดคล้อง และเหมาะสม พิธีกรรมต่าง ๆ จึงเกิดขึ้นในทุกศาสนา พิธีกรรมเหล่านั้นจะผ่านขั้นตอนการทดลองใช้ต่อเนื่องกันมาหลายชั่วอายุคน พิธีกรรมใดไม่เหมาะสม ใช้แล้วไม่ใคร่ผล หรือไม่เป็นที่นิยม พิธีกรรมนั้นจะหมดไปเอง และจะมีพิธีกรรมใหม่ขึ้นมาแทนที่

ความสำเร็จอันเกิดจากพิธีกรรม หรือประโยชน์ที่ได้จากพิธีกรรม อาจนำมากล่าวได้ดังนี้.-

1. สร้างอาชีพ

อาชีพเกิดจากพิธีกรรมเป็นส่วนหนึ่งของอาชีพที่สำคัญของโลก เช่นมีการผลิตเครื่องบูชา เช่น ดอกไม้ รูป เทียนจำนำชาย มีสถานิก วิศวกร เกี่ยวกับศาสนสถาน มีอาชีพประกอบพิธีกรรมแบบต่าง ๆ ซึ่งสามารถมีชีวิตอยู่ได้อย่างเพียงพอในสังคม และอาชีพอื่น ๆ อีกในทำนองเดียวกันนี้

2. สร้างสถาบันทางศาสนา

สถาบันทางศาสนา เช่น วัดวาอาราม ระบบวัด ระบบของคณะสงฆ์ สถานภาพของนักบวช เป็นต้น ที่อยู่ได้ในสังคม ล้วนยึดพิธีกรรมเป็นหลักทั้งนั้น ถ้าพระสงฆ์ไม่มีพฤติกรรม และกิจกรรมอันเกี่ยวข้องกับพระวาจา สถาบันศาสนาก็คงหมดไปนานแล้ว

3. สร้าง และเสริมอำนาจ

สถาบันการปกครอง จะต้องนำพิธีกรรมเข้ามาใช้จึงจะสามารถยกระดับ ประมุข หรือผู้ปกครองขึ้นเหนือประชาชนธรรมดาได้ เรายังถือกันว่า ผู้ปกครองจะต้อง อยู่เหนือผู้ถูกปกครอง ในด้านใดด้านหนึ่ง หรือโดยวิธีใดวิธีหนึ่ง เหมือนตนไม่จะเป็น รมเงาแก่หญ้าใดจะต้องสูงกว่าหญ้า การทำคนธรรมดาให้เป็นกษัตริย์ หรือจักรพรรดิ หรือประธานาธิบดี หรือตำแหน่งเช่นนี้ แต่เมื่อเรียกอย่างอื่น จะต้องผ่านพิธีกรรม เช่น พิธีราชาภิเษก อุปราชาภิเษก พิธีสาบานตนก่อนรับตำแหน่งประธานาธิบดี และตำแหน่ง อื่น ๆ จะต้องผ่านขั้นตอนของพิธีกรรมทั้งสิ้น แม้ในประเทศที่ปกครองด้วยระบอบสังคมนิยม พิธีกรรมก็ยังคงมีความจำเป็น และนำมาใช้ในโอกาสเขาสู่ตำแหน่งของประมุข และโอกาส ที่สำคัญอื่น ๆ

4. ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลง

พิธีกรรมทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงส่วนบุคคล เช่น จากคนธรรมดา เป็นพระภิกษุ เป็นลามะ (พระทิเบต) เป็นพราหมณ์ (การเกิดครั้งที่สองของศตวรรษะ พราหมณ์) หรือแม่แทนเม่สาว จะกลายเป็นสามีภรรยาของกันและกัน ก็ยังต้องผ่านพิธี กรรมที่เราเรียกว่า พิธีมงคลสมรส หรือพิธีอาวหะ - วิวาหมงคล พิธีนี้กับปฏิบัติกัน ทั่วโลก แม้ในรายละเอียดจะแตกต่างกัน แต่หลักการอันเดียวกัน

5. เป็นการสร้างความพร้อมเพื่อการถ่ายทอดวัฒนธรรม

การถ่ายทอดทางวัฒนธรรมด้านต่าง ๆ เช่น ศิลปะการป้องกันตัว (ซามูไร พันดาบ เป็นต้น) ศิลปะการถนอม และการศึกษาเล่าเรียน จะต้องใช้พิธีกรรมในเบื้องต้น เช่น การไหว้ครู การแสดงความเคารพต่อครู และอื่น ๆ เป็นการเตรียมการ หรือสร้างความพร้อม เพื่อให้ถ่ายทอด และผู้รับทอดเชื่อมโยงกลมกลืนกันได้

ดังนั้น เราจึงเห็นได้ว่าพิธีกรรมมีความสำคัญต่อชุมชน และประชาชนทั่วโลก และจะยังมีความสำคัญสืบต่อไปอีกนาน

หลักการของพิธีกรรม

พิธีกรรมที่จะประสบผลสำเร็จหรือบรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้เนั้น จะต้องยึดถือหลักการ และปฏิบัติตามขั้นตอนที่การปฏิบัติต่อเนื่องกันมา อันอาจสรุปได้เป็นข้อ ๆ ดังต่อไปนี้³

1. ตัวประกอบพิธี

ตัวประกอบพิธี หรือพิธีกรมีความสำคัญที่สุด จะต้องเป็นบุคคลที่มีวิสัยทัศน์ที่กว้างไกลเท่าที่จะเป็นไปได้ ศาสนาอันถือเครื่องเรื่องวรรณะมาก พราหมณ์จะต้องเป็นบุรุษวิเศษโดยชาติตระกูล คือไม่แต่งงานกับคนนอกวรรณะตลอดเจ็ดชั่วโคตร นอกจากนั้นยังต้องปฏิบัติความวินัยของพราหมณ์ด้วย มีความรู้รอบไตรเพท สำหรับศาสนาอื่นก็ต้องมีศีลตามมาตรฐานแห่งศาสนาของตน

นอกจากคุณสมบัติส่วนตัวอันเป็นคุณสมบัติภายในแล้ว คุณสมบัติภายนอกของบุรุษประกอบพิธีก็มีความจำเป็นไม่น้อย นั่นคือเครื่องแบบ หรือเครื่องแต่งกาย ทุกศาสนาทุกลัทธิต้องมีเครื่องแบบของตนอันมีรายละเอียดแตกต่างกัน เครื่องแบบด้ายยังรักษาไว้นานก็ยิ่งมีความหมายมากขึ้น เช่น เครื่องแบบพระในพุทธศาสนา ถ้ายทอดมาตลอดเวลากว่า 2,500 ปีแล้วยังไม่มีการเปลี่ยนแปลง ความศักดิ์สิทธิ์ก็ยิ่งมาก เรื่องของเครื่องแบบนี้ภายหลังมีพัฒนาไปเป็นเสื้อกุญวีทยฐานะ เป็นเครื่องหมายสำหรับผู้เรียนจบชั้นปริญญาตรี - โท - เอก

2. เครื่องเซ่น - บูชา

เครื่องบูชา มีความสำคัญอย่างหนึ่ง สามารถโน้มน้าวจิตใจผู้ร่วมพิธีให้เกิด

ศรัทธาได้ เครื่องบูชาแต่ละศาสนา แต่ละลัทธิจะแตกต่างกัน หรือมีสูตรในการจัดแตกต่างกันออกไป ที่รวบรวมกันระหว่างพุทธศาสนา กับศาสนาฮินดูก็คือ ดอกไม้ ธูป เทียน สำหรับพิธีกรรมที่ถือการถวายสักการะให้เป็นพิเศษจะมีเครื่องบูชา มาก เช่น เครื่องกระยาสมาในพิธีค่าน้ำ และลอบเพลิงเพื่อพิสูจน์ความบริสุทธิ์ของโจทก์ และจำเลย ซึ่งมีรายการต่อไปนี้ เงิน กระแสธูป ถวายนาง-หม ไก่ตัวผู้ เหล้า ขาวสารเจ้า ขาวสารพี่เฒ่า หมอขาว หมอแกง กระธูปใบน้ำ ครก สาก จะหัก กระบวย จอก ศรีษะ ข่ายมังกอด พริก หอม กระเทียม กระโถน กระชาย หนาก พลุ ฆ้อง ยาสูบ เคบ เกือบ น้ำมัน กระแจะ จวงจันทร์ ใบเตย ไผ่ขาว กระแสธูป หัว เครื่องใบศรี ธูป เทียน มะกรูด สมป่อย⁴

สำหรับพิธีอื่น เครื่องกระยาสมาที่แยกพิเศษออกไป และเมื่อนำพิธีไปใช้ยังท้องถิ่นต่าง ๆ เครื่องแบบบูชาที่นิยมใช้กันก็ท้องถิ่นตามเหมาะสม

3. สถานที่

สถานที่และบรรยากาศมีผลเป็นอย่างมากในการสร้างศรัทธาแก่ผู้ประกอบพิธี สถานที่ที่เหมาะสมที่สุดก็คือโบสถ์ ซึ่งอาจเรียกชื่อแตกต่างกันออกไปตามศาสนา ลัทธิ และท้องถิ่น รูปทรงของโบสถ์หรือศาสนสถานก็เปลี่ยนแปลงไปตามความนิยมของท้องถิ่น และของศาสนาด้วย แต่ที่คงเหมือนกันคือใช้ประกอบพิธีกรรมให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์ หรือเกิดความวิจิตรวาทะศักดิ์สิทธิ์

แนวข้อ และรูปแบบจะแตกต่างกัน แต่มีส่วนที่คล้ายกันคือ ความมืดเพื่อให้เกิดจินตนาการ เช่น โบสถ์ฮินดูในอินเดีย ในระยะต้น ๆ จะมีเพียงประตูเดียว นอกนั้นก็เปิดประตูออก คือเปิดไม้ไผ่ แนวรูปแบบจตุรมุขในสมัยนครวัดก็ทำประตูหลัก ไม้ไผ่แสงสว่างลอดเข้ามาซึ่งจะทำลายจินตนาการ⁵

นอกจากความมีค่านิยมแล้วศาสนสถานยังต้องมีความยิ่งใหญ่เพื่อชมขวัญ หรือเพื่อความน่าเกรงขาม ส่วนนโยบายนั้นอาจมีน้อย แต่ส่วนยอดจะต้องมีความประณีต สูง และสง่า เช่น ปราสาทหินพนมรุ้ง ปราสาทหินพิมาย หรือพระปรางค์สามยอดที่ลพบุรี เน้นส่วนยอดเป็นสำคัญ

4. สัญลักษณ์ ภาษา และทำนองการสวด

การสวดเป็นการกล่าวคำสรรเสริญ อธิษฐาน เจริญพร เจริญกับเบื้องบน ซึ่งอาจเป็นมหาเทพ เทวดา หรือวิญญาณศักดิ์สิทธิ์อื่น ๆ ดังนั้น สัญลักษณ์ที่พูดออกมาจึงไม่ใช่สัญลักษณ์ หากต้องมีการคัดแปลงให้เรียกศรัทธาได้ ภาษาพูดก็เช่นเดียวกัน ต้องเป็นภาษาจำเพาะ ประชาชนทั่วไปจะฟังรู้ หรือไม่รู้จักไม่ใช่สาระสำคัญ ส่วนใหญ่จะเป็นภาษาที่ตายแล้ว หรือภาษาที่มาจากดินแดนทางไกล เช่น ภาษาบาลี ภาษาสันสกฤต ภาษาปรากฤต ภาษาละติน ภาษาอาหรับ เป็นต้น ส่วนทำนองการสวดก็จะมีเอกลักษณ์เฉพาะของแต่ละศาสนา ส่วนใหญ่จะเป็นทำนองตามลักษณะของคำประพันธ์ เช่น การสวดแบบสังโยค สวดแบบมกฐิในศาสนาพุทธฝ่ายหินยานในประเทศไทย

5. ขั้นตอนของพิธีกรรม

การมีขั้นตอนพิธีในการประกอบพิธีกรรมทำให้หมู่ประกอบพิธีเป็นคนมีค่า และมีความหมาย เพราะถือเป็นขั้นตอนที่มีความสำคัญก็เพราะเป็นขั้นตอนของการประกอบพิธีกรรม และบางพิธียังถือเป็นความลับสำหรับชนชั้นผู้ประกอบพิธีเท่านั้น ยิ่งไปกว่านั้น บางพิธียังมีการสะกดกับความพยายามของคนอื่นที่จะเป็นผู้นประกอบพิธีอีกด้วย เช่น มีการบอกก้าวก้าวแต่แรกว่า ถ้าชนชั้นไม่ถูกวิธี หรือไม่ถูกตามขั้นตอน จะเกิดความวิบัติ หรือเทพเจ้าไม่ยอมรับการบูชา นั่น เป็นต้น

ขั้นตอนบางอย่างก็มีความเหมาะสมตายตัว ถ้าสลับขั้นตอนจะเกิดการขัดข้องทันที เช่น การจุดเทียน-จุดธูป-กราบ สำหรับการบูชาพระตามปกติ ในพิธีรดน้ำาว-สาว

ที่เขาพิฆิณกลสมรส ประชาภิเษิจะตองทำตามขั้นตอน คือ สวมทวงนาลัย-สวมมงคล
เจิม และสวดทวยรคนำสังข

6. บทสวด

บทสวดก็เ็นส่วนประกอบที่สำคัญอย่างหนึ่งที่จะทำให้พิธีมีความศักดิ์สิทธิ์ได้
ข้อความที่เป็นบทสวดมักจะตกทอดมาจากบรรพบุรุษหลายชั่วอายุคน การแต่งเติมบทสวด
ไม่ว่าในศาสนาใด ๆ จะกระทำน้อยที่สุด ในพิธีต่าง ๆ จะมีข้อความที่บูรพาจารย์ได้
เลือกเฟ้นและจดจำต่อ ๆ มา ในภาคอีสานของประเทศไทย โดยเฉพาะในแถบอีสานใต้
บทสวดต่าง ๆ มักจะขึ้นทวนกายคำว่า "โอม" ซึ่งหมายถึง ศรีมูรติ คือ พระวิษ
(อะ) พระวิษณุ (อุ) และพระพรหม (มะ) เป็นการบ่งบอกถึงอิทธิพลของศาสนา
ฮินดูที่แพร่หลายอยู่ในท้องถิ่นนี้ ก่อนที่พุทธศาสนาจะแพร่เข้ามา และแม้ว่าพุทธศาสนาแล้ว
การประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ยังคงมีพิธีตามแบบของศาสนาพราหมณ์เข้ามาปนอยู่เสมอ
ทั้งนี้เ็นเพราะความคงการของประชาชนที่ยังยอมรับความศักดิ์สิทธิ์ของพิธีกรรมอยู่⁶

ราชพิธีที่สำคัญบางประการ

สำหรับประเทศไทย พิธีกรรมอยู่ค้ำกับราชสำนัก และสถาบันผูกครองทุกระดับ
มาโดยตลอด พิธีกรรมที่นำมาใช้อาจแยกได้เป็นแบบพุทธศาสนา และ แบบพราหมณ์
หรือฮินดู ซึ่งบางครั้งก็แยกกันเด็ดขาด และบางครั้งก็ผสมกลมกลืนกันจนแยกกันไม่ออก
ในที่นี้จะนำมากล่าวเฉพาะแบบพราหมณ์เท่านั้น เพื่อความสอดคล้องกับประวัติศาตร์ซึ่งยก
อีสานใต้ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 - 19

ผู้ประกอบพิธีกรรม หรือผู้บริหารพิธีกรรม เราเรียกว่า พราหมณ์ หรือบัณฑิต
ท่านเหล่านี้เ็นผู้ทรงวิทยายุทธ์มีความรู้ และเกิดในตระกูลสูง (ในประเทศอินเดีย
มีการแบ่งชนชั้นออกเป็น 4 ชั้น เรียกว่า วรณะ เ็นการแบ่งโดยอาชีพ และสืบต่อกัน

โดยสายเลือด แต่ละวรรณะมีความเป็นมาแตกต่างกัน คือ 1. วรรณะพราหมณ์ ทำหน้าที่เป็นครของปวงชน ถือว่าเกิดมาจากพระโอษฐ์ของพระพรหม 2. วรรณะ กษัตริย์ ทำหน้าที่เป็นนักรบ ปกป้องรักษาความสงบสุขแก่ปวงชน 3. วรรณะ แพศย์ หรือ ไวยาณะ เป็นพวกคนที่ประกอบอาชีพเป็นนักธุรกิจ รักษาผลประโยชน์ของสังคม ชนชั้นนี้ถือว่ามีกำเนิดมาจากส่วนตะโพกของพระพรหม 4. วรรณะ ศูทร เป็นคนชั้นต่ำ เกิดมาเพื่อรับใช้วรรณะอื่น ถือว่าเกิดมาจากส่วนพระบาทของพระพรหม ระบบวรรณะนี้เป็นส่วนหนึ่งของศาสนา พราหมณ์ หรือ ฮินดู แต่เมื่อศาสนาได้ออกนอกประเทศ โดยเฉพาะเข้ามายังประเทศไทย หรือประเทศอื่น ๆ ในเอเชียอาคเนย์ การถือเรื่อง วรรณะเกือบจะถูกละเลยโดยสิ้นเชิง ยังคงมีความสำคัญเฉพาะวรรณะพราหมณ์เท่านั้น

เนื่องจากทำหน้าที่พราหมณ์ หรือบัณฑิต เป็นศูนย์กลางความเป็นเจ้าแห่ง พิธีกรรม จึงต้องศึกษาหาความรู้ให้ลึกซึ้งกว่าบุคคลทั่วไป จึงมีข้อกำหนดประกอบอาชีพที่ แมแต่การคชาชาย คนวรรณะพราหมณ์จะกระทำมิได้ ทั้งนี้เพื่อให้สนใจศึกษาหาความรู้ เพียงอย่างเดียว จึงจะเห็นอรรณะอื่นได้ จากหน้าที่และข้อบังคับนี้ พราหมณ์จึงเป็นผู้ ศึกษาค้นหาความรู้ หรือสรรหาวิทยการควย

เพื่อให้เห็นความสำคัญของงานประกอบพิธีกรรมของพราหมณ์ หรือบัณฑิต จะ ให้นำส่วนหนึ่งของราชพิธีที่สำคัญ จากปัจจุบันย้อนกลับไปหาอดีต เพื่อให้เชื่อมต่อกับ ประวัติศาสตร์อีสานใต้ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 - 19 ดังต่อไปนี้.-

พระราชพิธีสมโภชเดือนและขึ้นพระอู่ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าสิริภา จุฑาภรณ์ ซึ่งเป็นพระองค์เจ้าในสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี จักให้ขึ้นในวันที่ 11 พฤศจิกายน 2525 ในพระราชพิธีนี้ พระกรุณานันทมนี (ละเอียก รักนพพราหมณ์) เป็นหัวหน้าพราหมณ์ประกอบพิธี พระครูสุตาทนันทมนี ไก่จุกเทียนติดแว่นรายเวทย์ เบิกแว่น เจิมค้ำพระขวัญ ประกอบพิธีทำนํ้ารดขันธ์

พระตำรา และเทวดา เป็นส่วนหนึ่งของพระราชพิธี ซึ่งพราหมณ์เป็นผู้ดำเนินการ โดยตรง นอกนั้นเป็นพิธีที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงกระทำ ส่วนพิธีสงฆ์นั้น สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (วาสน์ วาสโน) วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม ทรงเป็นประธาน โดยมีพระสงฆ์ ทรงสมณศักดิ์อีก 9 รูป (รวมเป็น 10) รวมประกอบพิธี⁸

พระราชพิธีสถาปนาสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าวชิราลงกรณ เป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช องค์ที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พระราชพิธีนี้เรียกว่า "พระราชพิธีสถาปนาเฉลิมพระนามาภิไธยสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร" ซึ่งจัดให้มีขึ้นเมื่อวันที่ 28 ธันวาคม 2515 ในราชพิธีนี้ คำนพิธีสงฆ์ สมเด็จพระสังฆราชทรงเป็นประธานพร้อมทั้งพระสงฆ์ชั้นสมเด็จพระราชาคณะ รองสมเด็จพระราชาคณะ เทียบรองสมเด็จพระราชาคณะ พระราชาคณะชั้นธรรม และเจ้าคณะภาค รวม 45 รูป ได้รับนิมนต์มาสวดรัชทายาททรงมงคลคาถา และพิธีกรรมอื่น ส่วนพิธีพราหมณ์นั้น พระมหाराชครูวามเทพมูณี เป็นผู้ดำเนินการ พิธีที่สำคัญเช่น ถวายใบสมิต แด่สมเด็จพระบรมมา เพื่อทรงบัดพระองค์ เป็นการบัดเป่าอบควันธูป และถ้อยตราย และถวายน้ำเทพมนต์ เป็นต้น พระราชพิธีนี้ เริ่มตั้งแต่วันที่ 21 ธันวาคม 2515 ถึงวันที่ 29 ธันวาคม 2515⁹

ราชพิธีราชาภิเษกสมเด็จพระเจ้าศรีสว่างดี พระเจ้ากรุงกัมพูชาธิบดี

พระเจ้าศรีสว่างดี ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2383 เป็นพระโอรสองค์ที่ 2 ในสมเด็จพระหริรัถยรามาวดีศรีราชินิดี (พระองค์ควง) เจ้ากรุงกัมพูชาธิบดี และสมเด็จพระวรวราธิณี (พระองค์เพา) ประสูติในกรุงเทพฯ เมื่อสมเด็จพระราชบิดา ได้เสด็จเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ในสมัยสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ได้รับอัญเชิญให้ครองราชสมบัติ สืบสานกิติวงศ์ต่อจากพระเชษฐาธิราช คือสมเด็จพระนโรดม

ซึ่งสวรรคตเมื่อ พ.ศ. 2447 พระราชพิธีราชาภิเษก มีขึ้นในระหว่างวันที่ 23 - 28 เมษายน 2449 ขณะพระองค์มีพระชนมายุได้ 65 พระพรรษา

ในราชพิธีนี้ ได้มีการจัดตั้งศาลเทพารักษ์ ประดิษฐานเทวรูป มีพระนารายณ์ พระอิศวร พระลักษมี เป็นต้น ในแต่ละศาลมีพราหมณ์กำกับอยู่ 4 นาย หัวหนา 1 นาย ศาลใหญ่มีพราหมณ์กำกับอยู่ 8 นาย หัวหนา 1 นาย บุคลากรในพิธีกรรมทั้งหมดได้แก่ สมเด็จพระอริสัณฺธิ์ เจ้ากรมพราหมณ์พิธี เป็นหัวหนา มีออกญาโหราธิบดี เจ้ากรมโหร และพระพรหมานุรักษ์ หัวหนาพราหมณ์ เป็นช่วยพิธีราชาภิเษก ถือว่าเป็นงานใหญ่ เป็นการทำคนให้เป็นเทพเจ้า จึงมีพิธีกรรมต่อเนื่องกันถึง 6 วัน ซึ่งมีกิจกรรมที่สำคัญคือ

วันที่ 1 เป็นการอัญเชิญพระเจ้ากรุงกัมพูชาธิบดีขึ้นพระตำหนัก พิธีเริ่มจากพราหมณ์ทั้งศาลเทพารักษ์ พราหมณ์วงสรวงเทพ 8 ทิศ เชิญเทพเจ้าเข้าสิงสถิต อยู่ในพระตำหนัก นำพระพุทธรูป เทวรูปเข้าประดิษฐานในพระตำหนัก พระสงฆ์เจริญพุทธมนต์ 18 รูป และมีมหรสพสมโภช

วันที่ 2 สมเด็จพระอริสัณฺธิ์ หัวหนาพราหมณ์พิธี นำเทวรูปพระวิฆเนศวร ตั้งเจดีย์พระพักตร์ สมเด็จพระเจ้าศรีสวัสดิ์ธิเบศร์ทำพิธีสักการะบูชา พระสงฆ์ 16 รูป เจริญพุทธมนต์ เสร็จแล้วพระพุทธรูปเพื่อทรงสรงในพิธีราชาภิเษก

วันที่ 3 ถวายภัตตาหารแก่พระสงฆ์ พระราชทานเหรียญราชาภิเษกแก่พระบรมวงศานุวงศ์ พระสงฆ์ 6 รูปสวดอัญเชิญเทวดา มีการประกาศพระนามาภิไธย และอัญเชิญสมเด็จพระเจ้าศรีสวัสดิ์ธิเบศร์ขึ้นครองราชย์ โดยพระสงฆ์เป็นผู้นำสวดประกาศ (พระสงฆ์ 6 รูป) พร้อมทั้งกล่าวสรรเสริญพระบรมเดชานุภาพ

วันที่ 4 สมเด็จพระเจ้าศรีสวัสดิ์ธิเบศร์ทรงทอนรับ และปราศรัยกับแขกสำคัญจากต่างประเทศ และข้าราชการในประเทศ การทำน้ำพระพุทธมนต์เพื่อพิธีราชาภิเษกก็ดำเนินต่อไป และมีมหรสพสมโภชเช่นวันก่อน

วันที่ 5 เป็นวันเสด็จไปสู่สุคติของพระราชพิธี เจ้ากรมพราหมณ์นำเทวรูปพระ
นารายณ์ พระอิศวร พระวิฆ्नุ มาตั้ง ณ วัดพระเจาศรีสุวดีศรีนคร จากนั้นเป็นการ
สร้างน้ำอภิเษก ออกญาไธราธิบดีประกาศชุมนุมเทวดา พราหมณ์แปลเครื่องสังฆปริณาย
คณกร เสร็จแล้วทรงเปิดมณเฑียรทรงเป็นเครื่องประคัมภ์สำหรับกษัตริย์ พราหมณ์นำรูป
พระอิศวร และพระนารายณ์ไปวางเหนือพระหัตถ์ ขว - ซ้าย ตามลำดับ จากนั้นมีการ
อ่านพระสุพรรณบัฏ จารึกพระนามาภิไธย และมีพิธีอื่น ๆ อีกรวมทั้งสวมมงกุฎ ถวาย
ปราศรัย และเวียนเทียน

วันที่ 6 เป็นวันเสด็จเวียนพระนคร มีขบวนต่าง ๆ ถึง 100 รายการ มี
ทั้งชาวเขมร และชาวต่างประเทศ ผู้ท่ายมีการเลี้ยงอาหารแก่แขกสำคัญทั้งชาวเขมร
และต่างประเทศ 44 คน เป็นเสร็จพิธี¹⁰

งานพิธีกรรมสมัยกรุงศรีอยุธยา

สมัยกรุงศรีอยุธยา เป็นสมัยที่ไทยเรานำเอาระบบเทวราชระ หรือระบบ
สมมติเทพ เขามาใช้ในการบริหารราชการแผ่นดิน โดยเฉพาะในราชสำนัก ทำให้การ
บริหารแผ่นดินเปลี่ยนจากแบบพ่อปกครองลูก มาเป็นแบบเทพเจ้าปกครองไพร่ฟ้า ทั้งนี้
เพราะอาณาจักรกว้างขวางขึ้น ประชากรภายใต้ปกครองมีมากขึ้น การให้ราษฎรมีความ
รัก และสนิทสนมอาจทำได้ไม่ทั่วถึง แทนที่เปลี่ยนมาเป็นให้ราษฎร ศรัทธา และยำเกรง
จะทำให้การปกครองสะดวก และเหมาะสมยิ่งขึ้น ดังนั้น ระบบธรรมเนียม พิธีกรรมต่าง ๆ
ที่ใช้อยู่ในราชสำนักของเมืองพระนคร (เขมร) ได้ถูกถ่ายทอดเข้ามา และส่วนหนึ่งก็
ได้มาจากอินเดียโดยตรง

งานราชพิธี และรัฐพิธี ถือว่ามีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง เพราะเป็นส่วนช่วย
ให้เกิดความมั่นคงแก่การปกครองราชอาณาจักร จึงมีการแต่งตั้งข้าราชการชั้นรับดิศยอม

หลายตำแหน่งคิด

1. พระมหาราชาครู พระกรุมหิธธรรมราชสุภาวดี ฯ ถักคินา	10,000
2. พระราชาครู พระครูพิเชตรราชานิต์ศรีสรคณ	5,000
3. พระธรรมศาสตรราชโหราจารย์ ปลัดมหาร	3,000
4. พระอภัยมณีราชานิต์โหราจารย์ ปลัดพระครูพิเชตร	5,000
5. พระยาประภาส อธิบดีโหราจารย์	3,000
6. พระศรีสังกร อธิบดีโหราจารย์	3,000
7. ขุนไชยอาญาท้าวสุทนต์วิชาจารย์	1,500
8. ขุนจินดาภิรมย์พรหมเทพวิสุทนต์วิชาจารย์	1,500

นี้ในฝ่ายพระมหาราชากรุมหิธ¹¹

9. พระมหาราชาครู พระราชบุโรหิตาจารย์ ฯ	10,000
10. พระราชาครูพิรามราชสุภาวดี ฯ	5,000
11. พระเทพราชชาดาศึกษาวิสุทนต์ ปลัดพระราชาครูบุโรหิต	3,000
12. พระจักรปราชสีห์ศรีวิสุทนต์ ปลัดพระครูพิราม	3,000
13. พระเกษมราชสุภาวดีศรีมนธาตุราช เจ้ากรมแห่งเกษม	3,000
14. ขุนสุภาเทพ	400
15. ขุนสุภาพิน	400
16. ปลัดนั่งศาล	400
17. ขุน หลวง พระไกรสีห์ราชสุภาวดีศรีมนธาตุราช	3,000

(เจ้ากรมแห่งกลาง)

18. ขุนราชสุภา	400
19. ขุนสุภาชัย	400

20. ปลัดนั่งศาล	ศักดิ์นา	400
21. พระครูราชพิธี จางวาง	"	1,000
22. พระครูสัญญาจารย์ เจ้ากรม	"	800
23. หลวงราชสมบัติ ปลัดกรม	"	600
24. ขุนพรหมสมบัติ ครูโละชิงช้า	"	400
25. ขุนธรรมนารายณ์ สมุหบัญชี	"	300
26. ขุนในกรม	"	300
27. หมื่นในกรม	"	200
28. พระหม่อมเลอรักษาเทวสถาน	ศักดิ์นาคนละ	50 ¹²

จะเห็นได้ว่า ตำแหน่งต่าง ๆ ที่กำหนดไว้ในกฎหมายตราสามดวงนี้ เพียงพอที่จะบริหารพิธีการที่สำคัญทั้งในราชสำนักและทั่วไป พระราชพิธีที่จะต้องกระทำประจำเรียกว่า ทวารโศก หรือพระราชพิธีที่จะต้องทำใน 12 เดือน ซึ่งกำหนดไว้ในกฎหมายเพิ่มเติมขนาดนี้

เดือน 5 ราชพิธีเฒ่าจตุรทิศเจดีย์จักรวาลิมงคล กิจงานสงฆ์มีเก่า ถอนรับมีใหม่ มีราชพิธีฉลองโศก มีการสวนสนามแสดงแผนยุทธการด้วย

เดือน 6 พระราชพิธีวิสาขะ จรดพระนังคัลแรกนาขวัญ

เดือน 7 พระราชพิธีทอดน่องพระบาท

เดือน 8 พระราชพิธีเข้าปริมพรรษาของพระสงฆ์

เดือน 9 พระราชพิธีทอดถวญ ตั้งตราฐในพระโรง

เดือน 10 พิธีตรึงศพ ทอดเชือก คามเชือก ฉวยบังคม เฝ้ายดุกขมณีน้า
พิธีตรึงศพ

เดือน 11 ราชพิธีอัฐยข แสงเรือ

เดือน 12 ราชพิธีจองเปรียง ลอยโคมลงน้ำ

เดือน 1 พระราชพิธีโล้เรือ และพระราชพิธีตรียัมปวาย

เดือน 2 พระราชพิธีบุษยามภิเษก เฉลยวันพระโคตมสาร

เดือน 3 พระราชพิธีอานนบทาปะ

เดือน 4 พระราชพิธีสังวรณ์นที พิธีสงท้ายปีเก่า¹³

ข้าราชการฝ่ายพิธีกรรมตำแหน่งต่าง ๆ จะได้รับเกียรติเป็นพิเศษจาก
ข้าราชการฝ่ายอื่น ๆ แม้ทำนุกิจหมายก็ได้รับการขนานปรน หรือลดหย่อนโทษ เช่น
กฎหมายเทียบบาปกล่าวหา พรานพญาจารย์ โยคี เป็นต้น ประพฤติผิด คมสุรา ปาณาติฆาต
ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม เป็นต้น ซึ่งมีโทษต่างกันตั้งแต่ปรับ จนถึงประหารชีวิต
ให้ทำโทษเพียงเกิดสังวาล เกิดสายขรุขระ แล้วเนรเทศไปต่างเมือง¹⁴

พระมหाराชครู พระราชครู อาลักษณ์ พระโหราธิบดี พระศรีมโหสถ
พระศรีศักดิ์ ทำนุกิจพลาด เช่น จัดพิธีไม่ถูกต้องตามศาสตร์ บอกคำหวั่นผิดพลัด
พระอาลักษณ์ได้รับโทษ มักแขวน ส่วนพระมหाराชครู พระราชครู พระโหราธิบดี
พระศรีมโหสถ พระศรีศักดิ์ ได้รับโทษเอาประคำใหญ่แขวนคอ¹⁵

ผู้ดำเนินการพิธีกรรมในเขตอีสานใต้

อีสานใต้ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15-19 เป็นช่วงที่มีความเจริญรุ่งเรือง
สูงสุด ทางด้านศิลปวัฒนธรรม และอุตสาหกรรม โดยปกติความเจริญก้าวหน้าของสังคม
ใดสังคมหนึ่งนั้น จะคงมีความสัมพันธ์กันในระหว่างการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม
ถ้าการเมืองการปกครองมั่นคง สังคมมีความสงบสุข คนก็มีโอกาสศึกษาหาความรู้
และมีการซื้อขายมากขึ้น อันเป็นการส่งเสริมเศรษฐกิจให้ดีขึ้น การไปมาหาสู่กันเพื่อ
ธุรกิจการค้าขาย นำไปสู่การแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรม สังคมจึงมีความกลมกลืนกัน

ทางความคิดวัฒนธรรมที่สาบใตในสมัยนี้มีหลักฐานของความเจริญด้านต่าง ๆ มาก ซึ่ง
เป็นสิ่งที่ชี้ให้เห็นถึงความเจริญก้าวหน้าทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม
เช่น

มีหลักฐานอุตสาหกรรมเครื่องเคลือบดินเผา อายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่
15-19 โดยมีหลักฐานเผาเครื่องเคลือบดินเผาในเขตจังหวัดบุรีรัมย์ มากกว่า 200
16
จุด

มีการสร้างศาสนสถานขนาดใหญ่ เช่น ปราสาทหินเวมียาย ปราสาทหิน
พนมรุ้ง ปราสาทหินเขาพระวิหาร และขนาดเล็กลงมาอีกกว่า 100 แห่ง¹⁷

มีหลักฐานเมืองและชุมชนโบราณ ที่มีคนอยู่อาศัยกันหนาแน่นในสมัยนี้ จำนวน
มากเฉพาะในเขตลุ่มน้ำมูล-ชี มีมากกว่า 600 แห่ง¹⁸

มีพระพุทธรูป และเทวรูปจำนวนมากที่มีผู้พบในแถบอีสานใต้แทบทุกวันนี้ จน
ทำให้ธุรกิจการค้าขายของเก่าในกรุงเทพฯ เฟื่องฟู

หลักฐานดังกล่าวนี้บ่งชี้ถึงความสงบสุขของสังคมในขณะนี้ การที่สังคม
อีสานใต้มีความสงบสุข ซึ่งที่อยู่เบื้องหลังคือกิจการทางศาสนา ผู้นำทางศาสนาเป็นผู้
มีส่วนสำคัญในการเสริมสร้างความสงบสุขแก่สังคม จากหลักฐานคานคิลลจารึกสมัยนี้
อำนาจรัฐเกือบจะไม่มี ความหมาย กิจกรรมของประชาชนส่วนใหญ่เพื่อพระผู้เป็นเจ้า
หรือเพื่อพระพุทธเจ้า ศาสนาจึงเป็นจุดรวม หรือหัวใจของชุมชน เป็นจุดเริ่มต้นของ
กิจกรรมสังคม ผู้นำทางศาสนาจึงทำหน้าที่อบรมสั่งสอนไปทั่ว ควบคู่ไปกับการเป็น
เจ้าพิธีกรรม ผู้นำทางศาสนาที่สำคัญจึงกล่าวไว้ในคิลลจารึกสมัยนี้

นิลกันณะ

จารึกบ้านตาตอง จังหวัดยโสธร (พศ.15) กล่าวถึงท่านนิลกันณะไว้
ว่า ท่านเป็นผู้เชี่ยวชาญในการบูชาด้วยพิธีพราหมณ์ ท่านได้บูชาสัตว์ถึงคควายควายศักดิ์

เป็นประจำทุกวัน ในการบูชาสิ่งศักดิ์นั้น ได้จัดให้มีรำถวายและร้องเพลงถวายด้วย¹⁹

ศิขรสวามี

จารึกเมืองเสมา จังหวัดนครราชสีมา (พ.ศ.1514) กล่าวถึงท่านศิขรสวามีไว้ว่า ในปีมหาศักราช 847 (พ.ศ.1468) ท่านศิขรสวามี ได้สร้างศิขรสวามี ได้สร้างพระพุทธรูป และรูปพระกฤษณ์ พร้อมทั้งรูปพระเทวี ด้วยศิลาขนาดใหญ่

ในปีมหาศักราช 863 (พ.ศ.1484) ท่านได้สร้างสิ่งศักดิ์ขนาดใหญ่ เพื่อ ฌัฏฐิยทั้งหลาย นอกนั้นท่านได้สร้างปราสาทหลังหนึ่ง และได้ถวายเงินมณฑป 25 คนแก่พระมหากษัตริย์ ซึ่งอยู่ในรูปของสิ่งศักดิ์ ท่านได้สร้างอาศรม 2 หลัง พร้อมกับ สวนแห่งหนึ่ง (เพื่อเก็บผลประโยชน์บำรุงอาศรม) และได้ถวาย (ปวารณา) ข้าราชการ 1 ทะนานเป็นประจำ (ทุกวัน)²⁰

จะเห็นว่าศิขรสวามีนี้ นอกจากเป็นผู้นำทางศาสนา หรือเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมตามแบบของสวามีทั่วไปแล้ว ท่านยังก่อสร้างศาสนสถาน และปฐนียวัตถุคือ พระพุทธรูปและสิ่งศักดิ์อีกด้วย ทั้งนี้คงสร้างถวายผู้มี คือเป็นแกนกลางในการก่อสร้าง ไม่ใช่ลงมือสร้างเอง

อนึ่ง คำว่าสวามี เป็นชื่อที่ใช้เรียกนักบวชฮินดู ซึ่งใช้ชีวิตแบบอนาคาริกะ คือ ไม่มีบ้านเรือนเป็นของตัวเอง และจะต้องเป็นคนมีความรู้ หรือทรงวิทยาคม สามารถ แนะนำสั่งสอนประชาชนได้เป็นอย่างดีด้วย สวามีที่มีชื่อเสียงมากคือ สวามีวิเวกนันทะ ในประเทศอินเดีย เป็นผู้นำในการเรียกร้องเอกราชจากการปกครองของอังกฤษ ในคริสต์ศตวรรษที่ 19-20 ด้วย

ปฤถิวีนทรบัณฑิต

จารึกปราสาทเขาพระวิหาร (พ.ศ.1581) กล่าวถึงท่านปฤถิวีนทรบัณฑิตไว้ว่า พระกัมมร เตงอัญศรีปฤถิวีนทรบัณฑิต ซึ่งเป็นสภายคี่ชั้นเอก แห่งเมืองกุดิรุ้ง ได้แจ้งพระบรม

ราชโองการแก่ กำนันสงฆ์เถรวาทราชบัณฑิตที่วัดนั้น แห่งเมือง อรัญประเทศ ซึ่งเป็นผู้ควบคุมดูแลมณฑลสงฆ์เถรวาท และให้สร้างจารึกไว้ที่มณฑลสงฆ์²¹

จากจารึกนี้แสดงให้เห็นว่า ท่านปฤถิวินทรบัณฑิต เป็นบุคคลระดับราชครูหรือเป็นที่ยอมรับของภิกษุทั้งหลายในท้องถิ่น และพระนคร โดยตำแหน่งของท่านก็เป็นสมณศักดิ์ซึ่งอาจจะเท่ากับประธานสภา อาจเป็นธรรมเนียมว่าการสื่อสาร หรือการนำพระบรมราชโองการไปยังเมืองต่าง ๆ นั้น ถ้านำไม่โดยบัณฑิต หรือข้าราชการฝ่ายราชพิธี อาจมีความน่าเชื่อถือมากกว่า เพราะท่านเหล่านั้นคงไม่คิดที่จะก่อเติม หรือบิดเบือนเพื่อประโยชน์ของตน

ภควัฒนาทกัมมรเตงอัญญคุรุสรีทิวากรบัณฑิต

ตำแหน่งภควัฒนาทกัมมรเตงอัญญคุรุสรีทิวากรบัณฑิตนี้ เป็นตำแหน่งสูงส่งฝ่ายพราหมณ์ มีการเลื่อนยศขึ้นเป็นลำดับ จนสุดท้ายได้รับตำแหน่งดังกล่าว ท่านผู้นี้เป็นที่เคารพของภิกษุในเมืองพระนคร (ประเทศเขมร) หลายรัชกาล จารึกปราสาทหินเขาพระวิหาร 2 (พ.ศ. 1664) กล่าวถึงประวัติของท่านไว้ดังนี้²²

สมัยพระเจ้าอภัยทิตยวรมัน ที่ 2 (พ.ศ. 1593-1609)

ในปีมหาศักราช 972 (พ.ศ. 1595) ท่านภควัฒนาทกัมมรเตงอัญญคุรุสรีทิวากรบัณฑิต แห่งเมือง พระนครเขมร (เขมรประเทศ) ได้รับเชิญให้ประกอบพิธี (ราชพิธี) ในโอกาสที่พระบาทกัมมรเตงอัญญคุรุสรีทิตยวรมันเทพ เสด็จขึ้นครองราชสมบัติ ในโอกาสนี้ได้มีการสร้างกิวลิ่งคทองไว้มากมาย

สมัยนี้เขาใจว่าท่านทิวากรบัณฑิต คงจะเป็นคนหนึ่งในจำนวนพราหมณ์ประกอบพิธีราชาภิเษก เพราะเป็นราชพิธีที่ต้องใช้พราหมณ์จำนวนมาก

สมัยพระเจ้าทรงธรรมวรมันที่ 3 (พ.ศ. 1609 - 1623)

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมวรมันที่ 3 ท่านภควัฒนาทกมรเตง
อัญญคุรุศรีทิวากรมบัณฑิต ได้รับเชิญให้เป็นประธานในราชพิธีใหม่ ชั้น 4 ราชพิธีนี้เน้น
การบูชาบุญ หรือบวงสรวงตามแบบของพราหมณ์

สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 6 (พ.ศ. 1623 - 1650)

เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าชัยวรมันที่ 6 หรือพระเจ้าชัยวรมัน เสด็จขึ้น
ครองราชสมบัติ ท่านภควัฒนาทกมรเตงอัญญคุรุศรีทิวากรมบัณฑิต ได้รับเชิญให้เป็น
พระครู ประกอบราชพิธีราชาภิเษก และทำการบวงสรวงในราชพิธีทั้งปวง จากความ
สำเร็จในราชพิธีนี้ พระเจ้าชัยวรมันทรงโปรด และไต่พระราชนามนาม (เป็นการ
เลือกยศ และตำแหน่ง) ว่าภควัฒนาทกมรเตงอัญญคุรุศรีทิวากรมบัณฑิต

ในโอกาสสถาปนาในตำแหน่งนี้ ท่านได้รับพระราชทานเครื่องยศ และเครื่อง
บูชาหลายอย่าง เช่น -

เสด็จทรงสำหรับเป็นแท่น นั่ง พร้อมผู้ชายซึ่งเป็นพนักงานกันร่ม (สัปประพณ)

และประจำคานหาญ

หม้อทอง (ชาตนาถ)

พาน (วาน)

ถวย

กระโถน

ชาม

บา

หม้อขาน (สุก) เพื่อเก็บผลประโยชน์

พาสราย และพาสทึง (พาสทาสี)

สิ่งของที่ได้รับพระราชทานเหล่านี้ ท่านภควัฒนาทกัรเตงอัญคุรุศรีทิวากร
บัณฑิต มิได้เก็บไว้ใช้เพื่อส่วนของตนเอง แต่เพื่อเป็นการเสริมสร้างบารมีต่อไป ท่าน
ไคมอบให้แก่เวสสถาน หรือกัรเตงชคต นอกจากนั้นท่านยังได้สร้างเขวรูป ชุดสระน้ำ
บริจาคนรพัยอื่น ๆ อีกแก่พราหมณ์ และบัณฑิตทุกชั้น บริจาคนรพัยให้แก่คนป่วย และ
คนจนตา สิ่งของที่ให้ทานมีเป็นต้นว่า -

หมอบทอง

ถวย

กระโถน

ขาง

มา และ

หาล เป็นต้น

ในโอกาสที่พระบาทกัรเตงอัญคุรุศรีชัยวรมันเทพ เสด็จพระราชดำเนินไปสู่
เกษตราธิคม และเสด็จไปสู่กัรเตงชคตศรีจัมเปศวร ท่านภควัฒนาทกัรเตงอัญคุรุศรี
ทิวากรบัณฑิต ก็ได้รับเชิญให้ตามเสด็จไปประกอบพิธี (บูชา บวงสรวง) ณ เวสสถาน
คังกลาวนั้นด้วย

สมัยพระเจ้าบรมอินทรวรมัน ที่ 1 (พ.ศ. 1650 - 1655)

เมื่อพระบาทกัรเตงอัญคุรุศรีอินทรวรมันเทพ พระเชษฐาของพระบาทกัร
เตงอัญคุรุศรีชัยวรมันเทพ ขึ้นครองราชสมบัติ ท่านภควัฒนาทกัรเตงอัญคุรุศรีทิวากรบัณฑิต
ก็ได้รับอัญเชิญให้เป็นประธานประกอบพิธีราชาภิเษก และพิธีกรรมทั้งปวงโดยท่านดำเนินการใน
ฐานะเป็นพระครูในพิธีดังกล่าว

ในราชพิธีนี้พระเจ้าบรมอินทรวรมัน ได้ทรงถวายทรัพย์สิน และเครื่องบูชา
แด่ท่านทิวากรบัณฑิต ซึ่งท่านก็ได้มอบแก่พราหมณ์ และบัณฑิตทุกชั้น พร้อมทั้งแจกจ่ายให้แก่

คมเจ็บ และกมมนาถถวาย สิ่งของที่ถวายมี เป็นต้นว่า

หมอบทอง

ถวย

กระโถน

ชาม

มา

ทาส เป็นต้น

นอกจากนี้ ท่านโคชบุตร ในสถานนั้น ๆ ถวาย

สมัยพระเจ้าสุริยวงษ์ที่ 2 (พ.ศ. 1655 - 1693)

ในปีมหาศักราช 1035 (พ.ศ. 1656) เมื่อพระบาทสมเด็จพระอัฐิสุริยวงษ์มเหสี หรือพระเจ้าสุริยวงษ์ที่ 2 ขึ้นครองราชสมบัติ ออกจากพระบาทสมเด็จพระอัฐิสุริยวงษ์มเหสี และพระบาทสมเด็จพระอัฐิสุริยวงษ์มเหสี ตามลำดับ พระอภิวรราชกุมารแห่งอัฐิสุริยวงษ์มเหสีท้าวกรมมอพิทได้รับบัญชาให้ท่านที่ในพระครูประภคณราชสีห์ราชาภิเษก และตำหนารบวงสรวงในพิธีกรรมทั้งปวง

พระเจ้าสุริยวงษ์ที่ 2 ได้ทรงศึกษาตำราทั้งปวง เป็นต้นว่า ยุทธศาสตร์ หรือศาสตร์อันใด เมื่อศึกษาสรรพศาสตร์สำเร็จ พระองค์โปรดให้จัดพระธรรมโศภนโคตรถวายทั้งปวง และเครื่องยศ เครื่องบูชา แด่ท่านภคิยาทมิฬแห่งอัฐิสุริยวงษ์มเหสีท้าวกรมมอพิท อันประภคณถวาย

เสื้อทองคำ ประดับด้วยรูปพญานาค 5 เศียร

พัดขนนกยูง ลามทอง 2 อัน

ฉัตร

รัตนะ เป็นต้นว่า มงกุฎ กุณฑล กุณฑล สร้อยคอ กำไลมือ แหวนนพรัตน์

เครื่องใช้ เช่น พาน ถ้วย กระโถน แก้วน้ำ เครื่องนุ่งห่ม หมอทอง เป็นต้น
สิ่งของต่าง ๆ ที่นำมาถวายนี้ ได้ทรงนำมาจากทองพระคลัง

ในราชพิธีโกฐโหม (บูชาโกฐครั้ง) ก็คือ ถักโหม (บูชาเส้นครั้ง) ก็คือ
ศตโหม (บูชารอยครั้ง) ก็คือ ปตัญญู (บูชาบรรพบุรุษ) ก็คือ ทานภควัฒนาทกัรเอง
อัญชลุศรัทิวาการบัตติโก ไกรวัณชัยให้เป็นผู้ประกอบพิธีทุกครั้ง ทุกปี

พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ได้ทรงถวายสิ่งสอง และเครื่องบูชา แก่ศาสนา
เป็นต้นว่า

เครื่องประดับ มี ทอง เงิน รัตนะ

เครื่องใช้พื้นดิน ถ้วย กระโถน

หมอบาน

ทาสชาย ทาสหญิง

ช้าง ม้า โค และอื่น ๆ

สมัยต่อมา ทานภควัฒนาทกัรเองอัญชลุศรัทิวาการบัตติโก ได้สร้างเกณฑ์รา
ชิกม มอณถวายสิ่งของแก่เขตสถานหลายแห่ง เช่น ที่สำคัญได้ถวายแก่กัรเองชคตศรี
กัรเองรเอน เป็นกรปฏิบัติตามพระราชนิพนธ์ของพระเจ้าสุริยวรมัน ที่โปรดให้จารึกลง
ไว้เสฉียงทอง และพระองค์เองก็ได้พระราชทานราชทรัพย์สิ่งของแก่เขตสถานหลายแห่ง
เช่นเดียวกัน

ในใบหาศักราช 1038 (พ.ศ. 1659) ทานภควัฒนาทกัรเองอัญชลุศรั
ทิวาการบัตติโก เมื่อประกอบราชพิธี ทานไถวางเพาลงบนพระเพียรและบนกระพุ่มพระหัตถ์
ของพระเจ้าสุริยวรมัน (ที่ 2)

ทานทิวาการบัตติโก ไชยคุสระ ให้ชื่อว่า ชะศรีทิวาการ ๓ สถานที่สำคัญสถาน
คือกัรเองชคตศรีกัรเองรเอน นอกจากชคตสระแล้วท่านยังได้สร้างอาศรม และถวายทาส
ชาย ทาสหญิงแก่ศาสนาเหล่านั้นด้วย

ท่านโดยมอบถวายสรุภ (บ้าน) มัธยมเทศ และสรุภกัฏจาล แก่ท่านสนสถาน
อีกส่วนหนึ่งพร้อมทั้งถวายทาสชาย - หญิง และสิ่งของต่าง ๆ เป็นต้นว่า

ชาวสาร

น้ำมัน

เสื่อผา

เพียน ฐป

เครื่องกระยา

น้ำสรง

ระบำ จำเรียง และยูเลนคนตรี

เครื่องอบไล

คอกไม้

ที่ถักรเตงชกตศรีกัฏจเรศวร เมืองพระนุรทะนง ท่านทิวากระบัตติคักโคธร้าง
ถักรเตงชกตศรีกัฏจเรศวร ถวายทองคำ มอบถวายสรุภ (บ้าน) อีสวรรกรรม, คัมพูกรรม และ
ภกรรม ในหมมบาย และอากรรมทั้งหมค โคชคระไวพร้อมทั้งมอบทาสชาย ทาสหญิงไว้
ท่านโคมอบ - ถวาย ทรัพย์ สิ่งของ และเครื่องบูชาไว้ซึ่งมีรายการต่อไปนี้

ชาวสาร

น้ำมัน

เสื่อผา

เพียน ฐป

เครื่องกระยา

น้ำสรง

ระบำจำเรียง พร้อมยูเลนคนตรี

เครื่องอบไล คอกไม้บาเรอประจำวัน

สำหรับกัมรเตงชคตกริทธิสัตว์ นั้น ท่านภควัฒนาทกัมรเตงอัญญครุทิจากร
 บัณฑิต ไคณณถวายเครื่องยศ เครื่องบูชา เครื่องประดับ และสิ่งของต่าง ๆ ซึ่งได้รับ
 จากพระเจ้าสุริยวรมัน (ที่ 2) ซึ่งมีรายการต่อไปนี้

เกือกทอง

มงกุฎ

กกรทล

สร้อย

กำไลมือ

เครื่องประดับคอ

สายรัด

เข็มขัด

กำไลข้อเท้า

รองเท้า

मानทองที่เขียนลายคอกบัวประดับด้วยรัตนะ

รัตนะ

พาน ถ้วย กระโถน

ชาม มา

ชง ขมสาย ฉัตร

คองโตะ กุณฑิกา กระทะ

บุปผีปราสาททั้งหมด

คลุมปราสาท พระปรางค์ และถนนเชื่อมกับลานเอนกขาวเปลือย (บุษบัญญ)

นอกจากนี้ ท่านภควัฒนาภิรมย์แห่งอัญชลีบุรีวิภากรบัตินิคม ยังได้ถวาย
ทักษิณาทนแด่พระภิกษุสงฆ์อภิวาสนา, พระภิกษุสงฆ์ประจำสภาแต่ละปักษ์ แจกทานแก่
โสดมวิชัย หัวหน้าคนงาน บุรุษบำเรอ สตรีบำเรอ และประชาชนทั้งปวงเป็นประจำ
ทุกปี

สำหรับภิกษุสงฆ์ชกตแห่งภิกษุสามเณร ใกล้เมืองพระนคร ท่านภควัฒนา
ภิรมย์แห่งอัญชลีบุรีวิภากรบัตินิคม ได้ถวายหมอบาน 5 หมอบานคือ

หมอบาน (สรง) จะรง

หมอบาน (สรง) กว้างแรง

หมอบาน (สรง) ชะโชน

๓. ภิกษุสงฆ์ชกตแห่งนี้ ท่านโคชคุสระ สร้างอาศรม ถวายหาสชาย ทาสหญิง
จำนวนมาก (ทาสทาสี) ถวายสิ่งของ เครื่องบูชา และเครื่องประคัม ดังมีรายการ
ต่อไปนี้

ระบำ จำเรียง พระมณเฑียรนคร

ชาวสาร

น้ำมัน

เสื่อผ้า

เทียน ๑๐๐

เครื่องกระยา

น้ำสรง

น้ำมันยาง 4 สติโก

เครื่องบูชา

เครื่องอบไฉ

ดอกไม้

คอกไม้

หมอบทอง

แหวนประกับแก้วบริษัณ

สาม ถ้วย กระโถน

ข้าง ภา

ทอง ฉัตร ขลุ่ยฟ้าย (ฝ่ายรุ่ง)

คอกโหล กบฏึกา หมอบ กระตะ

เครื่องมุงหม

เครื่องคลุมปราสาท พระปรางค์ และถนน

ทานนภควัฒนาภิรมย์ เสด็จอัญชลุครุทรีวิภากรบัตินิต ได้อวาทักนิลา และแจกทาน

แกมกลกกระดิมทาง ๆ เสด

พระกัณท์เริงอัญชลุเป็นคร

พระกัณท์เริงอัญชลุอำนาจที่แต่ละปักย์ แห่งพระสภา

โชนอัญชลุ

ตัวนากนงานราย (ปฐมธิการ)

บุรุษบำเรอ (ปฐมปรี) และ

สตรีบำเรอ (สตรีปรี) และ

ประชาชนทั่วไ

เป็นประจำทุกปี

สำหรับกัณท์เริงอัญชลุวิชัยแปดวัน ทานนภควัฒนาภิรมย์ เสด็จอัญชลุครุทรีวิภากรบัตินิต
ก็ได้อสร้างเมืองอวาท ธรรมวาสนมอโยให้ อวาททาสชาย ทาสหญิง พรหมทั้งอวาทนิงของ
เครื่องกระยาบูชา ตามรายการที่มีบัญญัติประกาศไว้ในศิลาจารึก

พระเจ้าสุริยวงษ์ (ที่ 2) ได้ทรงมณฑปขึ้นที่มณฑปเดิมซึ่งตั้งอยู่หน้าประตูเมือง
ท่านภควัฒนจารย์เถรได้อัญเชิญพระพุทธรูปมาประดิษฐานไว้ที่มณฑปนี้
ซึ่งท่านได้นำไปขาย เพื่อนำเงินรายได้มาเป็นค่าอาหารและค่าสิ่งของอื่น ๆ

บ้านโพธิ์สาเกตต์ สายตระกูลของกัณท์เถรได้อพยพเป็นครูแห่งหมู่บ้านกัณท์
ซึ่งทองโหม และถูกพระเจ้าแผ่นดินไปถวายแก่ท้าวแสน ท่านภควัฒนจารย์เถรได้อัญ
เชิญพระพุทธรูปมาประดิษฐานไว้ที่มณฑปเดิมซึ่งตั้งอยู่หน้าประตูเมือง
ท่านภควัฒนจารย์เถรได้อัญเชิญพระพุทธรูปมาประดิษฐานไว้ที่มณฑปเดิม
ซึ่งตั้งอยู่หน้าประตูเมือง

ส่วนมณฑปทองโหม ถูกตั้งชื่อไว้ ท่านภควัฒนจารย์เถรได้อัญเชิญพระพุทธรูปมา
ประดิษฐานไว้ที่มณฑปเดิมซึ่งตั้งอยู่หน้าประตูเมือง

ยศสูงสุดของท่านภควัฒนจารย์

ในใบหาญกราช 10 (42) ตรงกับ พ.ศ. 1663 เดือน 3 ขึ้น 15 ค่ำ
วัน 1 ชั่วโมง 3 วินาที พระเจ้าสุริยวงษ์ (ที่ 2) ได้ประกอบพิธีพระราชทานนาม
(เลื่อนชั้น) ท่านภควัฒนจารย์เถรได้อัญเชิญพระพุทธรูปมาประดิษฐานไว้ที่มณฑปเดิม
ซึ่งตั้งอยู่หน้าประตูเมือง (มีชื่อเดิม คือ พระเจ้าสุริยวงษ์) พร้อมทั้งได้ประกอบพิธี
ทั้งปวงถวายทานในการประกอบพิธีนั้น ได้เห็นหน้าพระพุทธรูป

ใบหาญกราช 1043 (พ.ศ. 1664) ชื่อเดิมกัณท์เถรได้อัญเชิญพระพุทธรูปมา
ประดิษฐานไว้ที่มณฑปเดิมซึ่งตั้งอยู่หน้าประตูเมือง ท่านภควัฒนจารย์เถรได้อัญ
เชิญพระพุทธรูปมาประดิษฐานไว้ที่มณฑปเดิมซึ่งตั้งอยู่หน้าประตูเมือง

๗ สถานที่ที่กัณท์เถรได้เคยอยู่ ชื่อเดิมกัณท์เถรได้อัญเชิญพระพุทธรูปมา
ประดิษฐานไว้ที่มณฑปเดิมซึ่งตั้งอยู่หน้าประตูเมือง

นเรนทราธิบดี

ปราสาทหินพนมรุ้ง ซึ่งตั้งอยู่ในเขตอำเภอพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์ เป็นที่ยอมรับ
กันว่าเป็นปราสาทหินที่สวยงามที่สุดแห่งหนึ่ง สร้างอยู่บนภูเขาไฟ ซึ่งดับสนิทแล้ว สูงจาก

ระคัมภ์ทะเลปานกลาง 1,302 ฟุต องค์ปราสาทหรือปรางค์ประธานสูงถึง 26.60 เมตร ทั้งองค์ปรางค์ และส่วนประกอบอื่น ๆ ของศาสนสถานแห่งนี้ล้วนจำหลักภาพ และฉาบลายฉลุฝีมือประณีตมาก ข้างใต้พระคัมภีร์ราชสำนักเท่านั้นจึงสามารถทำได้ถึงระดับนี้ ผู้เฝ้าก่อสร้างและดูแลเป็นการก่อสร้างเราไม่อาจทราบได้แน่นอนลงไป แต่มีศิลาจารึกกล่าวนามถึงบุคคล 2 ท่าน ซึ่งน่าจะเป็นหลักให้ในการสร้างศาสนสถานแห่งนี้ เพราะการสร้างศาสนสถานที่สำคัญ จะต้องมียุคคลผู้มีความรู้สูงพอที่จะเรียบเรียงเรื่องราวประชาชนใหม่รวมมือกันสร้างได้ บุคคล 2 ท่านนั้นคือ นเรนทราทิตย์ และหิรัญยะ ซึ่งทั้งสองเป็นนักบวช หรือสันยาสี และเป็นมอหิต ศิลาจารึกได้กล่าวถึงประวัติของท่านไว้ดังนี้²³

ท่านนเรนทราทิตย์ เกิดในราชตระกูล และได้เป็นกษัตริย์ด้วย แต่ไม่มีในราชพระนามกษัตริย์ที่ปกครองกับพราหมณ์ในสมัยนั้น จึงสันนิษฐานกันว่าเป็นกษัตริย์ท้องถิ่นที่ปกครองอาณาจักรพื้นเมืองในแถบนี้ ลำดับราชตระกูลของท่านมีดังนี้

1. พระเจ้าหิรัญยะ แห่งกษัตริย์นครทรมาน หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า หิรัญยวรมัน เป็นสายอาทิตยวงศ์ (กษัตริย์กัมพูชา มี 2 สายราชวงศ์ คืออาทิตยวงศ์ และโยชยวงศ์ หรือจันทรวงศ์) ได้อภิเษกสมรสกับพระนางหิรัญยลักษมี

2. โอรสองค์หนึ่งของพระเจ้าหิรัญยวรมัน และพระนางหิรัญยลักษมี คือพระเจ้าชัยวรมันที่ 6 (พ.ศ.1623-1650) และโอรสองค์หนึ่งคือ พระเจ้าวรมันทวรมันที่ 1 (พ.ศ.1650-1655)

3. ราชบัลลังก์ของพระเจ้าหิรัญยวรมัน องค์หนึ่งทรงพระนามว่า กษัตริย์นเรนทราทิตย์ ได้อภิเษกสมรสกับพระราชนัดดา (ธิดา ของ ธิดา) ของพระนางหิรัญยลักษมี (จารึกปราสาทเขาตฤา ว่า พระนางมีพระนามว่า นเรนทรลักษมี) ได้กำเนิดแก่พระเจ้าสุริยวรมัน ที่ 2 (พ.ศ.1655-1693)

4. พระนางกษัตริย์นเรนทรลักษมี ราชธิดาของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 มีโอรสทรงพระนามว่า นเรนทราทิตย์ จารึกกล่าวว่า นเรนทราทิตย์เป็นนักรบที่กล้าหาญ

ท่านขึ้นครองราชสมบัติ (ไม่ใช่ในกัมพูชา) หลังจากปราบปรามประเทศอื่นได้ด้วย
อำนาจของพระองค์

จารึกได้พูดถึงการรบของพระองค์ว่า สามารถสู้กับศัตรูได้ทีละ 2 คน
และสามารถฆ่าศัตรูออกเป็นคนละสองเสียงในขณะเดียวกัน และสามารถพิชิตช้างศึก
ตัวผู้ทีละ 2 เชือกได้ ซึ่งแต่ละเชือกมีค่าเท่ากับศัตรู 100 คน ท่านสามารถใช้หญิง
สังหารศัตรูได้โดยมีทองแดง

ท่านนเรนทราทิตย์ ภายหลังคงสละเพศชราว่าสออกบวชเป็นฤๅษีอยู่ที่
ปราสาทเขาพนมรุ้ง มีบารมีสูงจนสามารถสร้างปราสาทหินแห่งนี้ได้ อย่างน้อยที่สุด
ก็ช่วงหนึ่งของการก่อสร้าง เป็นบุคคลที่ท่านหิรัญยฤๅษีเอยนมาดิ่ง และกล่าวสวดวิ
โดยเรียกท่านว่าเป็นครู และเป็นบิดา ท่านหิรัญยฤๅษี ได้ให้ทางหล่อประติมากรรม
ทองคำ อันเป็นรูปของท่านไว้อย่าง

จารึกบทที่ 9 ได้กล่าวสรรเสริญท่านนเรนทราทิตย์ว่า เป็นครูของ
โลกทั้งสามและกล่าวว่า ท่านได้ประดิษฐานครูทั้ง 3 ไว้ (คือ พระอิศวร ครู และ
วิทยา) ไว้ในสถานที่ชื่อ นินราคราม²⁴

ท่านนเรนทราทิตย์ได้ถวายชิงราชอำนาจ (อินทโรด) แก่พระอิศวร คือ
กัตเรศวร และถวายยาอันยิ่งใหญ่แก่พระศิว ซึ่งสดีศยอุมมยอคเขาใหญ่ (สถลสารี
ซึ่งจารึกหลักอื่น ระบุว่า ชนุ รุง คือ เขาพนมรุ้ง นั่นเอง) นอกนั้นยังได้ถวายชิง
ทองแด่พระเทวี ในราชคฤหา เพื่ออธิศีให้แก่มารคาญเป็นที่เคารพ

เรื่องทั้งหมดนี้ เชื่อว่าท่านหิรัญยะ หรือ หิรัญยะ ฤๅษี ได้ประพันธ์ขึ้นเป็น
บทประพันธ์ ประเภทคำฉันท์ โดยภาษาสันสกฤต เพื่อเป็นการสรรเสริญท่านนเรน-
ทราทิตย์ ซึ่งท่านหิรัญยะ เรียกว่าเป็นครู และเป็นบิดา

หิรัญยะ หรือ หิรัญยณี

ท่านหิรัญยะ หรือหิรัญยณี เป็นบุคคลหนึ่งที่ปรากฏในศิลาจารึกเขาพนมรุ้ง 7 และ 9 (พุทธศตวรรษที่ 18) เชื่อกันตามหลักฐานที่ว่า ท่านเป็นบุคคลหนึ่งที่อาศัย อยู่บนเขาพนมรุ้งนี้ และคงต้องเป็นคนที่มีการมีสูงส่ง จนสามารถให้มีการก่อสร้างถ้ำบน สถานที่ขึ้นมาได้ จากศิลาจารึกดังกล่าว ประวัติดังกล่าวจะทราบได้ดังนี้²⁵

1. มีพระราชโอรสองค์หนึ่งทรงพระนามว่า หิรัญยวรมัน เป็นบรรพบุรุษของท่าน หิรัญยะ ท่านตั้งถิ่นฐานอยู่ที่บ้านพรหมราม ราชตระกูลของพระองค์ทรงสืบเชื้อสายมาจาก พระอาทิตย์ (อาทิตย์วงศ์) และพระนางฉัณดี พระเจ้าหิรัญยวรมัน ได้อภิเษกสมรสกับ พระนางหิรัญยฉัณดี

2. พระเจ้าหิรัญยวรมัน และพระนางหิรัญยฉัณดี มีโอรสทรงพระนามว่า พระเจ้าชัยวรมันเทพ หรือพระเจ้าชัยวรมันที่ 6 (พ.ศ. 1625-1650)

3. พระเจ้าหิรัญยวรมัน และพระนางหิรัญยฉัณดี มีพระโอรสองค์หนึ่ง คือ พระเจ้าบรมโพธิ์นพวรมันที่ 1 (พ.ศ. 1650-1655) และเป็นพระยุพราชองค์ที่สอง (สิ้นพระชนม์ก่อนโคกกรองราชสมบัติ)

4. พระเจ้าภานุโพธิ์นพราชิตย ราชันดลของพระเจ้าหิรัญยวรมัน ซึ่งได้อภิเษก สมรสกับพระธิดา ของธิดา (ภานีโพธิ์) ของพระนางหิรัญยฉัณดี (ในจารึกปราสาท บาบบากุ พระนางที่นามว่า นเรนทรฉัณดี) ได้ให้กำเนิดแก่พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 (พ.ศ. 1655-1693)

5. ราชธิดาของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 คือพระนางภานุโพธิ์นพฉัณดี มีโอรส ทรงพระนามว่า นเรนทรราชิตย ท่านนเรนทรราชิตยมีทายาทจารึกได้เป็นกษัตริย์ แต่มีใ้ ในเมืองพระนครหลวง หรือกรุงวัด ภายหลังออกบวชเป็นฤๅษีอยู่ที่ปราสาทเขาพนมรุ้ง

6. ท่านหิรัญยะ กิลจารีกกล่าวว่า เป็นบุตร และเป็นศิษย์ของท่าน
นเรนทราทิตย์ ดังที่กล่าวมาแล้ว ประวัติของท่านที่ได้จากจารึก คือ เมื่ออายุ 15 ปี
ท่านได้ศึกษาอรรถกถา และพิธีการบูชาอื่นๆ ที่สุวรรณดิงเคสะ เมื่ออายุ 16 ปี
ท่านสำเร็จการศึกษา เมื่ออายุ 18 ปี ได้ไปอาวาส โดยปราศจากความกลัว และ
ความหวั่นไหวแมกอนาชาดที่เมานัน

เมื่ออายุ 20 ปี ท่านหิรัญยะได้ให้ช่างสร้างประติมากรรมทอง อันเป็นรูป
บิดาของท่าน คือ นเรนทราทิตย์ ซึ่งท่านถือว่าเป็นครูของท่าน ท่านได้กล่าวสรรเสริญ
ท่านนเรนทราทิตย์ไว้ในจารึกว่า เป็นนักบุญกล้าหาญ แม่นยำในการใช้สน สามารถ
ยิงศรได้โดยไม่ต้องเล็ง ภายหลังออกบวชเป็นฤๅษี อยู่ในถ้ำมีคัสตัว ใช้สมาธิเปดง
รัศมีออกมาจุกองอาทิตย์ ท่านมีความเพียรกล้า ออกถ้ำอยู่ถึง 8 วัน รวมทั้งออกถ้ำ
ปัสสาวะควย ท่านมีชื่อเสียงอยู่ท่ามกลางเสนาบดี เป็นนักไวยากรณ์ เป็นประมุขของ
อาจารย์ทั้งหลาย นี่เป็นคำที่ท่านหิรัญยะกล่าวสรรเสริญท่านนเรนทราทิตย์

ในจารึกบทที่ 9 (พุทธศตวรรษที่ 18) ซึ่งสันนิษฐานว่า ท่านหิรัญยะ
เป็นบุตร มีประวัติของท่านหิรัญยะ ไวดังนี้²⁶

ที่ชื่อว่า หิรัญยะ เพราะมีผิวพรรณเหมือนหิรัญย์ (เงิน) มีความสกลใสเหมือน
หิรัญย์ เพราะบิดามีผิวเหมือนหิรัญย์ ท่านเป็นผู้ชำนาญในการประพันธ์โคลงบทประพันธ์
ทั้ง 5 ไวเพื่อสรรเสริญท่านนเรนทราทิตย์

ท่านหิรัญยะได้สร้างรดควยงาชาด (ทนต์ถ์ กุณฑ) สร้างชิงชา สร้างรูป
ท่านนเรนทราทิตย์ เชนเดียวกับรูปพระศิวะ ควยกิดากอนใหญ่ ประดิษฐานไวบนภูเข
ใหญ่ (พนมรุ้ง) เพื่อเป็นการบูชาตามคำสอนของนิกายปาสุปัต (ฮินดู ไศวนิกาย)

ท่านหิรัญยะ ได้กล่าวถึงคำสอน และข้อปฏิบัติตามแนวทางของศาสนาฮินดู
ท่านกล่าวสรรเสริญพระศิวะ พร้อมทั้งกล่าวประวัติบางตอนของพระศิวะควย โดยเฉพาะ
เกี่ยวกับการถือศพระศิวะ สถิตอยู่บนเขาไกรลาส อันเป็นที่ประทับถาวรของพระองค์

ซึ่งคล้ายกับจะให้ถือว่าเขาพนมรุ้งแห่งนี้เป็นคุุเจ้าโกรธาต อันเป็นศาสนสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ และเป็นศูนย์กลางของศาสนาฮินดู อหิไศวนิกาย ในภูมิภาคแห่งนี้

สมัย จาริกโลกาวจรเจ้าพนมรุ้งโดยความหมายว่าเป็นภูเขาใหญ่ ภาษาสันสกฤตก็ใช้คำว่า "สุธูด" ซึ่งก็แปลว่าใหญ่ ทั้งที่โดยความเป็นจริงแล้ว เขาพนมรุ้งเป็นภูเขาให้ที่คับแคบมีขนาดไม่ใหญ่นัก เขาใจว่าจะหมายถึงความยิ่งใหญ่มากกว่าในบริเวณใกล้เคียงกันนี้มีภูเขาใหญ่อีก เช่น เขาพระอังคาร เขาปลายดัต และเขาหลุม แต่ในจำนวนเหล่านี้เขาพนมรุ้งที่สูง และเด่นที่สุด โดยเฉพาะเกี่ยวกับเรื่องเขาลูกน้อยตะวันออกสุด ถิ่นหนาเป็นที่ราบที่เหมาะสมแก่การทำการเพาะปลูก จึงมีชุมชนโบราณอยู่หลายแห่ง เมื่อสร้างศาสนสถานบนเขาลูกนี้ เห็นหนาสนิทตะวันออกจึงเกิดการหันหนาเขาสู่ชุมชนถวญ เพราะความเด่น และความสำคัญถึงความมา เขาลูกนี้จึงมีชื่อในศิลาจารึกว่า "วน รุง" คำว่า รุง หมายถึงรู หรือโพรง ก็ไค้ ใหญ่ ก็ไค้ รุงเรื่องก็ไค้ แต่ที่นี้คงหมายถึง ใหญ่ หรือยิ่งใหญ่เท่านั้น เพราะจารึกภาษาสันสกฤตท่านใช้คำว่า "สุธูด" ซึ่งแปลว่า ใหญ่ อาจต้องการให้ความหมายอย่างนี้ลงไม่ใช้คำนี้

เชิงอรรถ

¹หลวงวิจิตรวาทการ, กุศโลบายสร้างควมยิ่งใหญ่. (วรรณะวิบูลย์ 2495), น.63-76.

²A.C.Booquet, Comparative Religion; (Great Britain : Penguin Books, 1958), pp.16-18.

³สรเชต วรคามวิทย์, การทำขวัญ - ความสำคัญ และความเป็นมา. (เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาผู้นำทางวัฒนธรรม เรื่อง การบาศรีสุทนต์). (ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดบุรีรัมย์ วิทยาลัยครูบุรีรัมย์ 28-29 สิงหาคม 2523), น. 60-64.

⁴กรมศิลปากร, เรื่องกฎหมายตราสามดวง. (กรมศิลปากร 2521), น.230 - 233.

⁵มานิต วังลีโกม และคณะ, รายงานการสำรวจ และตรวจแต่งโบราณวัตถุสถาน ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาค 2. (กรมศิลปากร 2510), น. 10-17,23.

⁶สัมภาษณ์ นายบัน ทะเวทย์รัมย์ บ้านกุดโกลน ต.ทวยสำราญ อ.กระสัง จ.บุรีรัมย์ สิงหาคม 2528.

⁷G. Buhler (tr.), The Law of Manu ; (Delhi : Motilal Banarsidass, 1979), pp.24-25.

⁸เพลินพิศ กำราชู, พระราชพิธีสมโภชเคียน และขึ้นพระอู่. ศิลปากร
ปีที่ 26 เล่ม 5, พฤศจิกายน 2525, น. 2 - 35.

⁹ม.ร.ว.แสงสุริย์ ตาวัลย์, สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร ๗ (อนุกรรมการเผยแพร่พระราชกรณียกิจ ในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ นปท.), น. 4-9.

¹⁰กรมศิลปากร, กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1. (องค์การศาลฎีกา 2515), น. 126-128, 129, 134, 149, 150.

¹¹เรื่องเดียวกัน, น.265.

¹²เรื่องเดียวกัน, น.266.

¹³เรื่องเดียวกัน, น.129 - 130.

¹⁴เรื่องเดียวกัน, น.126.

¹⁵เรื่องเดียวกัน, น.127.

¹⁶สรเชต วรคามวิชัย, เครื่องเค็ดอบคินเผาบริรักษ์. (ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม วิทยาลัยครูบุรีรัมย์ 2529), น.6-9.

¹⁷ธนวิทย์ เจริญสกุล, แบบโครงสร้าง และระเบียบการกวดขันสถาปัตยกรรม
สถาปนาเพชร และศรีวิชัย. (สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2524),
น.130.

¹⁸ ทิวา ศุภจรรยา และทองศรี วนาธิบ, ทะเบียนตำแหน่งที่ถึงมรณ
 โบราณในประเทศไทย. (โครงการวิจัยมรณโบราณจากลายถ่ายทางอากาศ
 สนับสนุนโดยมูลนิธิโกโกลา, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2524 - 2527) หมายเลข
 รย. 10/1-13, เม. 20/1-190, นร.26/1-143, นก.41/1-40, ยศ.43/1-13,
 รด.45/1-56, ศก.53/1-79, ดร.65/1-88, ฅ.71/1-24 รวม 651 จก.

¹⁹ ทธ. 3, น.84-89.

²⁰ ทธ. 3, น.105-117.

²¹ ทธ. 3, น.170.

²² ทธ. 4, น.77-95.

²³ ทธ. 4, น.171-174, สำนักนายก 4 น.130 - 140.

²⁴ ทธ. 4, น.184-185.

²⁵ ทธ. 4, น.156-174.

²⁶ ทธ.4, น.185.

หมายเหตุ

ทธ.3, ทธ.4 : จารึกในประเทศไทย เล่ม 3 และเล่ม 4, หอสมุด
 แห่งชาติ กรมศิลปากร 2529.

สำนักนายก 4 : ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 4 คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสาร
 ทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี 2513.

ชื่อ- ฐานะของทาส

ทาส คือ การยอม หรือจำนนมาทำงานเพื่อบุคคล หรือศาสนสถานโดยไม่จ่ายค่าจ้างแรงงาน ทาสเป็นภาวะชั่วคราวหนึ่งของโลกเป็นการนำคนที่มีการพัฒนาอยู่ในระดับต่ำมาอยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของคนที่พัฒนาแล้ว โดยลดฐานะลงสู่สภาพที่ไม่อาจเป็นหน่วยของสังคมได้ โดยให้ถือเป็นเพียงทรัพย์สินอย่างหนึ่ง

ระบบทาสนี้คงเข้ามาสู่เอเชียอาคเนย์สู่อาณาจักรขอม และสู่อีสานใต้พร้อมกับ การเข้ามาของอารยธรรมอินเดีย

ในศิลาจารึกมีการพูดถึงทาส ที่ผู้ปกครองยอมให้แก่ศาสนสถาน เป็นผู้ช่วยดูแลอำนวยความสะดวกแก่ภิกษุในศาสนสถานนั้น ๆ สิทธิพิเศษของทาสคือ ไม่ต้องออกกรม และไม่ต้องเสียภาษีบำรุงรัฐ ไม่มีหลักฐานการกบฏ ซึ่งโดยข้อเท็จจริงก็น่าจะไม่มี การกบฏ ชนเหล่านี้ เพราะทั้งอินท และพุทธศาสนาถือหลักอดิสงส์

ในจารึกภาษาเขมรถูกตีพิมพ์ว่า ทาสีทาส (ทาสี คือ ทาสหญิง ก่อนทาสชาย เหมือนคำว่า พ่อแม่-แม่ในภาษาเขมรถิ่นสกลุท จะใช้คำว่า มาตาปิโตร หมายถึง แม่ ก่อ พ่อ) ส่วนจารึกภาษาเขมรถูกตีพิมพ์ว่า "ซอ" ออกเสียงเป็น ซะยอม คำนี้ราวอีสานส่วนบนหรือกลุ่มที่พูดภาษาอว รับมาใช้แทนกัน แต่เสียงจะเพี้ยนไปเล็กน้อยเป็น "ซะโยม" และกระโยม ความหมายยังใกล้เคียงกับความหมายเดิมอยู่ คือหมายถึง ผู้รับใช้และช่วยงานจัก มีคำพูดเป็นสำนวนที่พบในแถบอำเภอศรีธาตุ จังหวัดอุดรธานี ว่า "สำป สำนปย ของกินกระโยมจัก" อันหมายถึง อาหารปนกันหลาย ๆ อย่าง เป็นอาหารของกระโยม เพราะต้องรับเศษจากพระ "ซอ" นี้เมื่อนำไปใช้ในภาคกลางก็เพี้ยนไปอีกเป็น "โยม" ซึ่งก็ยังมีความหมายหลักอันเดิมอยู่

ต่อไปนี้ได้นำรายชื่อของ "ซอ" จากจารึกหลักและสมัยต่าง ๆ มาเรียงไว้ในรูปของอักขรานุกรม เพื่อจะได้เห็นส่วนประกอบในการพิจารณาว่าบุคคลเหล่านั้นเป็น

เชื้อชาติอะไร ได้รับอิทธิพลในการตั้งชื่อมาจากไหน ซึ่งผู้จะต้องนำไปวิเคราะห์อย่างละเอียดอีกครั้งหนึ่ง

"ชว" เหล่านี้คือ คำนำหน้าหลายคำ คือ เคง ไท ไซ สี และโลญ มีหลายท่านในข้อสังเกตว่า เคง และไท ในคำนำหน้าหญิง ส่วน ไซ และ สี นำหน้าชาย ส่วนโลญ เป็นระคำหัวหนา ซึ่งข้อสังเกตนี้ยังไม่ถี่ เป็นที่น่าสังเกตอย่างหนึ่งว่า ในภาคอีสานยังใช้คำนี้บ้างคำอยู่ เช่น เรียกคนที่ไม่รู้จักมักคุ้นว่า "ไธย" นำหน้า เช่น จะถามว่าพวกเขามาจากไหน จะพูดว่า ไธยบ้านไหน? คำนี้เป็นต้น อีกประการหนึ่งเรียกถามเชื้อชาติก็เช่น เรียกชาวอินเดียนก็ว่า "แซก" นำหน้าชื่อ เรียก ชาวเวียตนามมีคำว่า "แกว" นำหน้า

คำว่า "เคง" ซึ่งนำหน้าหญิงนี้ อาจเพี้ยนมาเป็น "อ่าแดง" ในภาษาไทยสมัยกรุงศรีอยุธยาได้ ส่วนคำว่า "สี" ตรงกับคำว่า "สี" ในภาคอีสานนำหน้าทั้งชายและหญิง เช่น สีทา สีคา สีหา สีไม สีโก เป็นต้น

รายนามชว

ก

เคง- กญ (พระวิหาร 2 - พ.ศ.1664)

ไท - กโญน "

ไท - กนญก "

โลญ - กวี " ชื่อซ้ำกัน 3 คน

ไท - กรรณ (วัดสุปัฏ 2 ศตว.16)

ไท - กรันเด (เทพารักษ์ 5 ศตว. 16)

---- กรันไธ "

ไซ - กรันไธ "

ไท - กะ "

- ไถ - กะเขว (สระกำแพงใหญ่ พ.ศ.1585).
- ไถ - กะเขว (นิยาย 3 พ.ศ. 1655)
- เลง - กะกั (พระวิหาร 2 - พ.ศ. 1664)
- โฆ - กัญจน (พมรุง 5 ศก.16) และ สูงเนิน ศก.16
- ไถ - กัญจน " ชื่อซ้ำกัน 2 คน
- ไถ - กัญชาศ " "
- สิ - กัญชาบ (พมรุง 5 ศก.16) ชื่อซ้ำกัน 2 คน
- ไถ - กัญฐ " "
- สิ - กันเขศ อุกคณ 1 คน (อุบมุง พ.ศ.1536)
- โฆ - กัญโชศ (พมรุง 5 ศก. 16)
- เลง - กันกาล (พระวิหาร 2 - พ.ศ.1664)
- ไถ - กันค (นิยาย 3 พ.ศ.1655)
- สิ - กันค (พมรุง 5 ศก. 16)
- สิ - กันทบ " "
- โฆ - กันทรว (พมรุง 5 ศก. 16)
- ไถ - กันทวาค (พมรุง 5 ศก. 16)
- สิ - กันทา (พมรุง 5 ศก. 16)
- ไถ - กันเทง (พมรุง 5 ศก. 16)
- ไถ - กันเทศ (อุบมุง พ.ศ.1536 และ พมรุง 5 ศก. 16)
- ไถ - กันท (พระวิหาร 2 พ.ศ.1664 และ นิยาย 3 พ.ศ.1655)
- ไถ - กันธ (สระกำแพงใหญ่ พ.ศ.1585)
- ไถ - กันระ (อุบมุง พ.ศ.1536)
- ไถ - กันธบ " "

- โฆ - กัญจน (สูงเนิน ศทว. 16)
- โต - กัณร (อุบลฯ พ.ศ.1536)
- โต - กัณรุษยา (พิมาย 3 พ.ศ. 1655)
- โต - กัณรูก (พนมรุ้ง 5 ศทว. 16) ชื้อร้ำกั 2 คน
- โต - กัณเรียม (กัณรุษยา) (พิมาย 3 พ.ศ.1655)
- โต - กัณละ (พนมรุ้ง 5 ศทว.16) ชื้อร้ำกั 3 คน
- สี - กัณดา (พระวิหาร 2 พ.ศ.1664)
- โต - กัณดา (พนมรุ้ง 3 ศทว.16) ชื้อร้ำกั 5 คน
- สี - กัณโธ (พนมรุ้ง 3 ศทว.16)
- โต - กัณส (พนมรุ้ง 5 ศทว.16)
- สี - กัณส "
- โต - กัณสท (พิมาย 3 พ.ศ.1655) ชื้อร้ำกั 2 คน
- โต - กัณสยา (พนมรุ้ง 5 ศทว.16) ชื้อร้ำกั 3 คน
- โต - กัณสยา (พิมาย 3 พ.ศ.1655) ชื้อร้ำกั 2 คน
- โต - กัณสอ (อุบลฯ พ.ศ.1536)
- สี - กัณสอ (พนมรุ้ง 3 ศทว.16)
- โต - กัณสอ (พนมรุ้ง 6 ศทว.16)
- โต - กัณสอ (พนมรุ้ง 5 ศทว.16)
- สี - กัณโส (พนมรุ้ง 3 ศทว.16) ชื้อร้ำกั 3 คน
- โต - กัณโส (อุบลฯ พ.ศ.1536 และ สระกำแพงใหญ่ พ.ศ.1585) ร้ำกั 3 คน
- โต - กัณโสท (สระกำแพงใหญ่ พ.ศ.1585)
- สี - กัณกริ (พิมาย 3 พ.ศ.1655) ร้ำกั 2 คน

- โต - ก้นเหียง (อุบรู้ง พ.ศ.1536) ชำกัณ 2 คน
- โต - ก้นดอ " "
- สี - กัาพระ (อุบรู้ง 3 พ.ศ.16) " "
- สี - เก (นิยาย 6 พ.ศ.17) ชำกัณ 2 คน
- โต - กัาญาน (นิยาย 3 พ.ศ.1655) ชำกัณ 2 คน
- โต - กัาถอ (อุบรู้ง พ.ศ.1536) " "
- โต - กัาญอ " "
- สี - กัาญร " " ชำกัณ 2 คน
- โต - กัาญล " "
- โฆ - กัาญก (อุบรู้ง 3 พ.ศ.16) " "
- โต - กัาญก (อุบรู้ง 3 พ.ศ.16 และ อุบรู้ง พ.ศ.1536) ชำกัณ 6 คน
- โต - กัาญน (อุบรู้ง 3 พ.ศ.16) " "
- สี - กัาญ (อุบรู้ง พ.ศ.1536) " "
- โฆ - กัาญน (อุบรู้ง 3 พ.ศ.16) " "
- โต - กัาญร " "
- โต - กัาญระวาก (อุบรู้ง พ.ศ.1536) " "
- โต - กัาญระ " " ชำกัณ 2 คน
- สี - กัาญระ (อุบรู้ง พ.ศ.1536 และอุบรู้ง 3 พ.ศ.16) ชำกัณ 2 คน
- สี - กัาญระ (อุบรู้ง 3 พ.ศ.16) " "
- โต - กัาญเ " " " "
- โต - กัาญเ (อุบรู้ง พ.ศ.1536) ชำกัณ 2 คน
- โต - กัาญก (ระกัาญเ พ.ศ.1585 และนิยาย 3 พ.ศ.1655) ชำกัณ 3 คน

- โต - กำพิ (อุบมุง พ.ศ.1536) ชื้อน้ำกัน 3 คน
- สี - กำพิค (สระกำแพงใหญ่ พ.ศ.1585)
- โต - กำพิค (พิมาย 3 พ.ศ.1655)
- โต - กำนจ (อุบมุง พ.ศ.1536)
- โต - กำไพ (พนมรุ้ง 5 ศก.16 และ อุบมุง พ.ศ.1536) ชื้อน้ำกัน 3 คน
- สี - กำไพ ลูกอน 5 คน (อุบมุง พ.ศ.1536)
- สี - กำไพ (พิมาย 3 พ.ศ.1655 และสระกำแพงใหญ่ พ.ศ.1585) ชื้อน้ำกัน 3 คน
- โต - กำพะ (พนมรุ้ง 5 ศก.16)
- โต - กำระ (พนมรุ้ง 4 พนมรุ้ง 5 ศก.16) ชื้อน้ำกัน 4 คน
- โต - กำวาง (พิมาย 3 พ.ศ.1655) ชื้อน้ำกัน 2 คน
- โต - กำวิก (พิมาย 2 พ.ศ.1589)
- โต - กำเวรา (พนมรุ้ง 5 ศก.16)
- โต - กำโวะ "
- โฆ - กไว "
- สี - กำวค (พิมาย 3 พ.ศ.1655) ชื้อน้ำกัน 2 คน
- โต - กำศค (พิมาย 3 และ สระกำแพงใหญ่ พ.ศ.1585) ชื้อน้ำกัน 2 คน

๗

- โต - ขชะ (อุบมุง พ.ศ.1536)
- โต - ขคิง (พิมาย 3 พ.ศ.1655) ชื้อน้ำกัน 2 คน
- โฆ - ขพิค (พนมรุ้ง 4 ศก.16)

- ไค - สะทรวาก (ฉบับลง พ.ศ.1536)
 ส - สะนล "
 ส - สะทบ (พิมพ์ 3 พ.ศ.1655)
 ไค - สะ (ฉบับลง 4 พ.ศ.16)
 ไค - สะมา (ฉบับลง 5 พ.ศ.16)
 (ฉบับลง พ.ศ.1536)

ชื่อซ้ำกัน 3 กน

ค

- เคง - คญ (พระวิหาร 2 พ.ศ.1664)
 เคง - คัษะ "
 ไค - คัษะ (ฉบับลง พ.ศ.1536)
 ส - คัษะ (พิมพ์ 3 พ.ศ.1655)
 ส - คัษร (พระวิหาร 2 พ.ศ.1664)
 เคง - โคน "

ชื่อซ้ำกัน 4 กน

ชื่อซ้ำกัน 2 กน

ชื่อซ้ำกัน 2 กน

ฅ

- ไคญ - ฅ (พระวิหาร 2 พ.ศ. 1664)

ชื่อซ้ำกัน 2 กน

ง

- เคง - งา (พระวิหาร 2 พ.ศ.1664)
 เคง - ง "
 เคง - ง "

ชื่อซ้ำกัน 2 กน

จ

- จเก (บอธกา พ.ศ.1411)
 โท - จน(ลูก) (เมืองเขมา พ.ศ.1514)
 ลี - จน (พิมาย 6 ศก.17) ชื่อซ้ำกัน 2 คน
 โท - จริยา (พนมรุ้ง 5 ศก.16)
 เกง - จฤช "
 เกง - จาน "
 โท - จามย์ (พนมรุ้ง 5 ศก.16 พนมรุ้ง 3 ศก.16) ชื่อซ้ำกัน 2 คน
 โท - จามย์ ลูกโตภักดิ์ "
 ---- - เจทา (บอธกา พ.ศ.1411)
 เกง - จ่านก (พระวิหาร 2 พ.ศ.1664)
 โท - จำโบก (พนมรุ้ง 5 พ.ศ.1511 - 1544)
 ลี - จำพะเชก "
 ลี - จำเลา (อุบลฯ พ.ศ.1536)
 เกง - เจา (พระวิหาร 2 พ.ศ.1664) ชื่อซ้ำกัน 2 คน

ฉ

- โท - ฉก (พิมาย 3 พ.ศ.1655) ชื่อซ้ำกัน 4 คน

ช

- โท - ชน (พิมาย 6 ศก.17) ชื่อซ้ำกัน 5 คน
 เกง - ชวก (พระวิหาร 2 พ.ศ.1664)

โต - ชะเนา ลูกโลกำนิค (พมรุ้ง 3 กถว.16)

โต - ชาต "

โต - ชิดควน (พมรุ้ง 4 กถว.16)

เกง - ชีพ (พระวิหาร 2 พ.ศ.1664)

โธญ - ฌมพร "

ก

โธญ - คยก (พระวิหาร 2 พ.ศ.1664)

สี - คัมเทพ (อุบมุง พ.ศ.1536)

สี - คัมทวาร "

โธญ - คาก (พระวิหาร 2 พ.ศ.1664)

เกง - คิส "

โธญ - เคมพันดา "

โธญ - เคมลำนวน "

ก

โต - คฤป (เมืองเขมา พ.ศ.1514)

สี - คัมเขต (อุบมุง พ.ศ.1536)

สี - คีรณะ "

เกง - คำพางชู (พระวิหาร 2 พ.ศ.1664)

โต - กระบ (นิมาย 6 กถว.17)

ด

โต	- ดอยก	(ทตมรูง 5 ศก.16)	ชื่อซ้ำกัน 2 กน
โต	- ดะเกน	(ทตมรูง 5 ศก.16 สระก่าแพงใหญ่ พ.ศ.1585)	
โต	- ดะเง	(อุบมุง พ.ศ.1536)	
ดี	- ดะดก	"	
โต	- ดะเวียก	(เมืองเฒ่า พ.ศ.1514 อุบมุง พ.ศ.1536)	ชื่อซ้ำกัน 2 กน
ดี	- ดะเวียก	(อุบมุง พ.ศ.1536)	ชื่อซ้ำกัน 2 กน
โต	- เดม	(ทตมรูง 5 ศก.16)	
โต	- เดดม	"	
ดี	- เดลิม	(อุบมุง พ.ศ.1536)	ชื่อซ้ำกัน 2 กน

ด

โลญ	- ทราก	(พระวิหาร 2 พ.ศ.1664)	
เลง	- ทา	"	
โลญ	- ทิจ	"	ชื่อซ้ำกัน 2 กน
เลง	- เทง	"	ชื่อซ้ำกัน 2 กน
เลง	- เทม	"	
เลง	- เทวดี	"	
ดี	- ไท	(สูงเนิน ศก.16)	

ก

เคง - ฌ	(พระวิหาร 2 พ.ศ.1664)	ชื่อซ้ำกัน 3 คน
---- - ฌัญชัย	(บวรวิภา พ.ศ.1411)	
โฌย - ฌี	(พระวิหาร 2 พ.ศ.1664)	
โฌย - ฌ	"	
ไค - ฌรวม	(อุบลฯ พ.ศ.1536 พนมรุ้ง 5 ศก.16)	ชื่อซ้ำกัน 3 คน
โฆ - ฌรวม	(อุบลฯ พ.ศ.16)	
เคง - ฌาน	(พระวิหาร 2 พ.ศ.1664)	ชื่อซ้ำกัน 3 คน
เคง - ฌานี	"	
เคง - ฌี	"	
โฌย - ฌ	"	

ข

โฆ - ขะ	(พนมรุ้ง 6 ศก.16)	
--- - ขง	(บวรวิภา พ.ศ.1433)	
โฆ - ขาราย	(เมืองเขมา พ.ศ.1514 พนมรุ้ง 5 ศก.16)	
เคง - ขพ	(พระวิหาร 2 พ.ศ.1664)	
เคง - ขพรี	"	
ไค - ขราย	(พนมรุ้ง 5 ศก.16)	ชื่อซ้ำกัน 2 คน
เคง - ขัย	(พระวิหาร 2 พ.ศ.1664)	

บ

เลง	- บพ	(พระวิหาร 2 พ.ศ.1664)	
โต	- บวิตร	(ทณรุง 5 ศก.16)	
ลี	- บังคม	(ทณรุง 3 พ.ศ.1511 - 1544)	
โต	- บันพน	(อุบมุง พ.ศ.1536)	
โต	- บันทาน	(พิมาย 3 พ.ศ.1655 ทณรุง 5 ศก.16) 2 คน และ 1 คน	ตามลำดับ

เลง	- บาน	(พระวิหาร 2 พ.ศ.1664)	
โต	- บิ	(พิมาย 6 ศก.17)	
เลง	- บุ	(พระวิหาร 2 พ.ศ.1664)	
โธ	- บุรพะ	(อุบมุง ศก.16)	
โต	- บำนบ	(อุบมุง พ.ศ.1536)	

ป

โต	- ปโรง	(ทณรุง 5 ศก.16)	ชื่อซ้ำกัน 2 คน
เลง	- ปะเทบ	(พระวิหาร 2 พ.ศ.1664)	
โต	- ปะบาวต	(อุบมุง พ.ศ.1536)	
โต	- ปันเทพ	"	
ลี	- ปันพน	"	
โต	- ปันพน	(ทณรุง 5 ศก.16)	
โต	- ปันล	(อุบมุง พ.ศ.1536)	ชื่อซ้ำกัน 2 คน

ไถ	- พระ	(พิมพ์ 6 กว.17)	
ฉิ	- พระ	"	
ฉิ	- พระศ..	(พระวิจารณ์ 2 พ.ศ.1664)	
เกง	- พาง	"	
โถง	- พาง	"	ชื่อซ้ำกัน 2 คน
เกง	- พาง	"	
โถง	- พิศ	"	
โถง	- พก	"	ชื่อซ้ำกัน 2 คน
เกง	- ไพรักษ์เทิน	"	
เกง	- เพา	(พระวิจารณ์ 2 พ.ศ.1664)	
ไถ	- เพา	(พิมพ์ 6 กว.17)	
เกง	- เพรา :	(พระวิจารณ์ 2 พ.ศ.1664)	ชื่อซ้ำกัน 4 คน

ก

ไถ	- ภัทร	(พิมพ์ 5 กว.16, ฉบับ พ.ศ.1536)	ชื่อซ้ำกัน 2 คน
เกง	- ภาภ	(พระวิจารณ์ 2 พ.ศ.1664)	ชื่อซ้ำกัน 2 คน
เกง	- ภาภ	(พระวิจารณ์ 2 พ.ศ.1664)	ชื่อซ้ำกัน 2 คน
เกง	- ภาภ	"	

ข

ฉิ	- ขน	(พิมพ์ 3 พ.ศ.1511 - 1544)	
-----	ขจร	(ฉบับ กว.1411)	

---- มโนวัฑ	(บออีกา พ.ศ.1411)
---- มโนรี	"
---- มโนทร	"
---- มนุ	"

โณญ - มาง (พระวิหาร 2 พ.ศ.1664)

---- มาวระ (บออีกา พ.ศ.1411)

เคง - มาวรี (พระวิหาร 2 พ.ศ.1664)

โณญ - มก "

ลี - มล (พิมาย 3 พ.ศ.1655)

โฆ - มล (พมรุง 6 ศก.16)

เคง - เปื่อง "

ไท - ไม (พิมาย 6 ศก.17)

ชื่อซ้ำกัน 4 คน

ชื่อซ้ำกัน 2 คน

ย

เคง - ยวดี (พระวิหาร 2 พ.ศ.1664)

--- - ยวดี (บออีกา พ.ศ.1411)

ร

ลี - รโน (สูงเนิน ศก.16)

เคง - ราย (พระวิหาร 2 พ.ศ.1664)

โณญ - ราย "

เคง - รัตนะ "

ไค - ฤ (พินาย 6 ศทว.17)
 เกง - เณ (พระวิหาร 2 พ.ศ.1664)
 เกง - โรง "

ชื่อซ้ำกัน 2 คน

ด

เกง - ดวนี (พระวิหาร 2 พ.ศ.1664)
 ไค - ดะเงง (พนมรุ้ง 5 ศทว.16)
 ---- - ดังกาย (บออีกา พ.ศ.1411)
 โฆ - ดำวี (สูงเนิน ศทว.16)

ถ

ถิ - ถุทธิบุร (สระกำแพงใหญ่ พ.ศ.1585)

ว

โธญ - วยาส (พระวิหาร 2 พ.ศ.1664)
 เกง - วสันต์ "
 ถิ - วาขรวี "
 ไค - วาม (พินาย 3 พ.ศ.1655)
 โธญ - วารละเง (พระวิหาร 2 พ.ศ.1664)

เคง - วิง (พระวิหาร 2 พ.ศ.1664)
 ไท - วิง (พิมพ์ 3 พ.ศ.1655)
 เคง - วี (พระวิหาร 2 พ.ศ.1664)
 โดญ - วีระ "

ด

---- สกราง (พระวิหาร 2 พ.ศ.1664)
 โฆ - สงวน (พิมพ์ 5 ศตว.16)
 เคง - สด (พระวิหาร 2 พ.ศ.1664)
 โดญ - สด "
 เคง - สด "
 โดญ - สติรบุณย์ "
 โดญ - สติรภากย์ "
 เคง - สติระ "
 โดญ - สติระ "
 เคง - สนอ "
 ไท - สนม (ฉบับ 1 พ.ศ.1536)
 สี - สนม (พิมพ์ 3 พ.ศ.1511-1544)
 เคง - สนม (พระวิหาร 2 พ.ศ.1664)
 โดญ - สนมบุณย์ "
 ---- - สนม (บออีกา พ.ศ.1411)

โต	-	สมากุล	(สระกำแพงใหญ่ พ.ศ.1585)	ชื่อซ้ำกัน 2 คน
สี	-	สร	(พิมาย 6 กค.17)	
แดง	-	สรสวรรค์	(พระวิหาร 2 พ.ศ.1664)	
แดง	-	สราภ	"	
โต	-	สราจ	(พนมรุ้ง 5 กค.16)	
สี	-	สวัสดิ์	(อุบลฯ พ.ศ.1536)	ชื่อซ้ำกัน 2 คน
โต	-	สริภ	(พนมรุ้ง 5 กค.16)	
โม	-	สังวาร์	"	
โสด	-	สหน	(พระวิหาร 2 พ.ศ.1664)	
---	-	สันอก	(สูงเนิน กค.16)	
สี	-	สา	(พระวิหาร 2 พ.ศ.1664)	
แดง	-	सान	"	
โสด	-	สี	"	
โต	-	สุ	(พนมรุ้ง 3 พ.ศ.1511-1544)	
แดง	-	สุก	(พระวิหาร 2 พ.ศ.1664)	ชื่อซ้ำกัน 2 คน
แดง	-	สัมเพ	"	
โต	-	สัมภ	(พิมาย 3 พ.ศ.1655)	ชื่อซ้ำกัน 2 คน
โต	-	สารสวัสดิ์	"	
แดง	-	สุคนธา	(พระวิหาร 2 พ.ศ.1664)	
แดง	-	สุมิตรา	"	
แดง	-	สุคนธา	"	
แดง	-	สุภัตรา	"	ชื่อซ้ำกัน 2 คน

เค่ง - สุรภี	(บ่ออึกกา พ.ศ.1411)	
เค่ง - สุริยะ	(อุบมุง พ.ศ.1536)	
ไค - สุรภี	(พนมรุง 5 กตว.16)	
เค่ง - สุเรนทร	(เขาพระวิหาร 2 พ.ศ.1664)	
โฆ - เสนท	(พนมรุง 5 กตว.16)	
เค่ง - เสวก	(พระวิหาร 2 พ.ศ.1664)	
เค่ง - โส	"	ชื่อซ้ำกัน 3 คน
โฆ - ดำรว	(พนมรุง 5 กตว.16)	
ไค - ลำอบ	(อุบมุง พ.ศ.1536 และ พนมรุง 3 พ.ศ.1511-1544) 2 คน	
ลี - ลำอบ	(สระกำแพงใหญ่ พ.ศ.1585)	

ก

เค่ง - สกปี	(พระวิหาร 2 พ.ศ.1664)	
โถย - สี่	"	
โถย - ศรี	"	ชื่อซ้ำกัน 2 คน
เค่ง - ศรี	"	
โถย - ศรีมาน	"	
---- - เสวกุรภัค	(บ่ออึกกา พ.ศ.1411)	
---- - สิวคังค	"	
เค่ง - เกรมฐี	(พระวิหาร 2 พ.ศ.1664)	

ไค	-	อคค	(อุบมุง พ.ศ.1536)	
สิ	-	อติ	(พิมาย 3 พ.ศ.1655)	ชื่อซ้ำกัน 2 คน
---	-	อรุณ	(พิมาย 6 ศก.17)	
---	-	อวลา	(บออีกา พ.ศ.1411)	
ไค	-	อังการ	(พระวิหาร 2 พ.ศ.1664)	
ไค	-	อัญช	(อุบมุง พ.ศ.1536) คุมไค	
ไค	-	อาย	"	
ไค	-	อิน	(พิมาย 6 ศก.17)	
เคง	-	อทบด	(พระวิหาร 2 พ.ศ.1664)	
เคง	-	อมา	"	ชื่อซ้ำกัน 3 คน
โซ	-	อู	(เมืองเสมา พ.ศ.1514)	
ไค	-	เอมย	(พระวิหาร 2 พ.ศ.1664)	
เอมไค	-	อญ	"	บรรทัดบนเป็น ไคทิจ ถัดมา บรรทัดล่างเป็น เอมไค ถัดไปอีกมีชื่อว่า ไคทญ ควบ อาจเป็นไปไคที่จำหลักต่อกันโดย ไม่แยกคำ ซึ่งถ้าแยกตามอักขรวิธี ปัจจุบัน อาจเป็น ไค - ทิจเอม และ ไค - ทญ

ชนบทรวม เนียมประเพณี

ในช่วงเวลานี้ ศาสนาวิจิตรได้กล่าวถึงชนบทรวม เนียมประเพณีต่าง ๆ อันปรากฏในวิถีชีวิตของคนในสมัยนั้น บางอย่างสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน แต่บางอย่างก็ขาดหายไป เพื่อเทียบเคียงวิถีชีวิตของคนสมัยนั้นกับสังคมปัจจุบัน จึงได้นำชนบทรวม เนียมประเพณีที่ปรากฏในศาสนาวิจิตรมากล่าวไว้

ชนบทรวม เนียมประเพณี

ชนบทรวม เนียมประเพณีในการเขียนคำประพันธ์จะต้องไหวครู และบรรพครูนั้น ก็คือ ศาสนาในศาสนา หรือ เทพเจ้าสูงสุดในศาสนา ถ้ายูเครนคำประพันธ์นับถือพุทธศาสนา จะมีสักการพระรัตนตรัย แต่ถ้านับถือศาสนาฮินดู จะกล่าวนมัสการ ศรีมูรติ คือ พระศิวะ พระวิษณุ และพระพรหม หรือองค์ใดองค์หนึ่ง ชนบทรวม เนียมประเพณีที่สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน การไหว้ผู้นำไปใช้ในชีวิตประจำวัน กอนทำกร ไถ ๆ จะกล่าวคำนอบน้อมนั้น เพื่อเป็นการตั้งสติ แม้แต่การกล่าวคำอุทานในโอกาสต่าง ๆ ก็มักจะกล่าวคำนอบน้อมต่อพระพุทธเจ้า หรือ เทพเจ้าที่ตนนับถือ

นอบน้อมเทพศรีมูรติ

จาริกยานศาสดทอง ยโสธร (ศตว. 15) ขึ้นต้นด้วย โอม และถัดไปเป็น นอบน้อมต่อพระศิวะ พระนารายณ์ และพระพรหม โดยกล่าวสดุดีว่า พระศิวะ ผู้สร้างจักรของพระนารายณ์ และพระพรหมผู้ชนะวิสัยอันรุ่งโรจน์ของพระจันทร์แรกทีปปราศจากมลทิน¹

จารึกเมืองเสมา อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา พ.ศ. 1514 กล่าว
นมัสการพระพุทธรูป โดยพรรณมาถึงพระพุทธรูปที่พระเวฬุวนาราม ๓ องค์ว่า

ขอนอบน้อมแด่พระศิวะ ผู้มีเสียงเป็นร่าง มีเสียงลงดับ เป็นผู้ประทานทางสู่
สวรรค์ ผู้มีพระกายงามดุจดวงจันทร์วันเพ็ญ

ขอนอบน้อมแด่พระวิษณุ ผู้มีสิกร ผู้เป็นต้นเหตุแห่งจักรวาล

ขอนอบน้อมแด่พระพรหม ผู้สร้าง (โลก) ผู้ให้ความรู้แก่พราหมณ์ ผู้สร้าง

จักรวาล

ขอนอบน้อมแด่พระนางเคารี (อุม่า) ผู้ทรงแบบสันทพระพุทธรูป (พระศิวะ)
ผู้มีพระกายงามดุจแห่งทอง

ขอนอบน้อมแด่พระนางสรัสวดี ซึ่งสถิตอยู่ปากของคันทวีป เป็นเทพีแห่ง
การเจรจา²

บางครั้งการไหว้ครูก็น่าสงสัย ๓ ว่า "โอม" คำเดียว เช่นจารึกบ้าน
พังพวย อรัญประเทศ ปราจีนบุรี พ.ศ. 1484 กล่าววว่า โอม ๓ สัทธิ สวัตี ๓
เท่ากับได้ไหว้เทพเจ้าทั้ง 3 พระองค์พร้อมกัน เพราะคำว่า โอม แยกออกเป็น อะ
อุ มะ ซึ่งนำมาจากพยางค์สุดท้ายของพระนามเทพเจ้าทั้ง 3 พระองค์ คือ
พระศิวะ พระวิษณุ และพระพรหม

จารึกอุบลมุง วารินชำราบ อุบลราชธานี (1536) ขึ้นต้นจารึกด้วย
นมัสการพระศิวะ ผู้สถิตในดวงจันทร์อันแสง (จันทร์แรม) พระวิษณุ ผู้มี
เนตรงามดุจดอกบัว และ พระพรหมผู้เกิดแต่ดอกบัว³

จารึกปราสาทหินพิมาย (พุทธศตวรรษที่ 16 (1511-1544) กล่าวทั้งโอม
ทั้งค่านมัสการว่า

"โอม นมัสสิวาย" ซึ่งให้ความหนักแน่นขึ้น ต่อจากนั้นจะมีคำกล่าว

สรร เสริญพระคิ่วะและพระนางอุมะ

จารึกพนมวัน 3 พ.ศ. 1625 ก็กล่าวว่า สิทธิ สวัสดิ์ โอม นมัสสิวาย ขอความสวัสดิ์ก็มี ขอนอบนอมแก่พระคิ่วะ ผู้เป็นเจ้า แล้วจึงกล่าวขอความอื่นต่อไป⁴

จารึกปราสาทหินพระวิหาร 2 (พ.ศ. 1664) กล่าวในตอนต้นว่า ขอความนอบนอมจงมีแด่ท่านพันครั้ง โกฏีครั้ง ร้อยล้านครั้ง.....ขอความนอบนอมจงมีแด่ท่านเหมือนกระแสน้ำไหล ขอความนอบนอมจงมีแด่ท่าน⁵

จารึกบอฮีกา พ.ศ. 1411 ใ้พุดถึงการนมัสการพระผู้เป็นเจ้า ผู้มีพระเนตรดุจดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ และไฟ เพียบพร้อมไปด้วยคุณลักษณะชั้นต้นทุกประการ มีขงคือโค⁶ คำว่าพระผู้เป็นเจ้า อาจไม่ใช่พระพุทธรเจ้า

จารึกศรีจนาตะ พ.ศ. 1480 จากจังหวัดอยุธยา ซึ่งสันนิษฐานว่า เดิมคงอยู่แถบเมืองเขมา นครราชสีมา กล่าวเริ่มต้นถวญการ

นมัสการพระสังกร (คือพระคิ่วะ) ผู้ทรงเผาวลากลาม (กามเทพ) ด้วยเพลิงจากพระเนตรและทรงหักกลีบคอกไม้สวรรค์ คือพระจันทร์เสี้ยว

สรร เสริญอุทิศของพระหิมวัต (อุมะ) ซึ่งจะเข้าร่วมเป็นครั้งหนึ่งของพระหระ (พระคิ่วะ)⁷

การสมรส-ฝ่ายหญิงแต่งงาน

จารึกยานตากทอง บโศธร พุทธศตวรรษที่ 15 พุดถึงพระเจ้าศรีวิสาขามรรณ จักงานสมรสเกศิกาของพระองค์ คือพระนางสรัสวดี ผู้งามดุจพระนางสรัสวดี กับชายซึ่งมีศักดิ์เป็นญาติของพระองค์ ในงานสมรสนี้พระองค์ได้ประทาน

- บุตรหลาน
- ทรัพย์สินที่เก็บไว้นาน

... ทาสชาย-หญิง

... เงิน-ทอง

... วัตถุพืช หรือมรดกสมบัติและปราสาท

แกชชายหนุ่มที่มาสวมสร้อยคานี้ของพระองค์ เจ้าชายลงคำนับ เป็นเชื้อสายเจ้าเมืองกบฏประ
ประสูติในหมู่บ้านที่มั่นคง แห่งวงศ์ผู้สืบราชสมบัติ⁸ การสวมสร้อยคานี้คือการส่งพระภิกษา
มาสวมสร้อยกับเจ้าชายในท้องถิ่น เพื่อผลประโยชน์ทางการเมือง จึงมีการจัดมอบทรัพย์สิน
สมบัติสิ่งของหลายอย่างในงานพิธี และเป็นการแสดงถึงการรับภาระของฝ่ายหญิงใน
งานสมรส ซึ่งคล้ายกับธรรมเนียมของอินเดีย ในปัจจุบันที่ฝ่ายหญิง เป็นผู้จ่ายค่าสินสอด
และมอบวัตถุข้าวของอีกมากมายแก่ฝ่ายชาย และต้องนำไปไว้ที่บ้านฝ่ายชายพร้อมกับ
ตัวเจ้าสาว

มีการ เขียนพงศาวดาร

จารึกปราสาทหินเขาพระวิหาร พ.ศ. 1581 กล่าววว่า พระยาศรีราชนานะ
และเครือญาติเป็นผู้รักษาพระราชประวัติกับพุทธศต และองค์กรแห่งพระราชการ พร้อม
ทั้งประวัติของพระเจ้าแผ่นดินองค์ก่อน ๆ

ต่อมาได้มีการ เขียนเอกสารประวัติลงในใบลาน แล้วนำไปเก็บรักษาไว้ที่
กัมมร เถงชดศศรีวิชัยศวร ที่กัมมร เถงชดศศรีพทุชเชศวร และที่กันโลง⁹

ลำดับกษัตริย์ในพงศาวดาร

มีการจัดลำดับกษัตริย์ในพงศาวดารพอ เป็นตัวอย่างดังนี้

พระบาทสรุทธวรมัน เทวะ

พระบาทกัมมร เถงกำทวนอัญศรีสุริยวรมัน เทวะ สืบเชื้อสายมาจากราชตระกูลของพระบาท

กัมมร เถงอัญศรีอันทรวรมัน เทวะ ซึ่งได้เสด็จไปสู่สุวรรโลก

พระกัมม เองอยู่ศรีวิไลลักษณ์มหาเทวี สืบเชื้อสายมาจาก พระบาทศรีหรรษวรมันเทวะ
ซึ่งเสด็จไปสู่สุทรโลก

พระบาทศรีอีสานวรมันเทวะ ผู้เสด็จไปสู่บรมสุทรโลก¹⁰

ในจารึกนี้จะเป็นการ เสริมพระนามของกษัตริย์เมื่อสวรรคตแล้ว เป็นพระนาม
ในปรโลก

การบวชเป็นฤๅ

จารึกหินทราย พุทธศตวรรษที่ 15 กล่าวถึงฤๅท่านหนึ่งว่าเป็นผู้มั่นคงด้วย
ศรัทธา ชื่อของฤๅอาจเป็นฉวีราหิณะ¹¹ ซึ่งอยู่บรรพตแรก แต่ไม่มีรายละเอียดอย่าง
อื่น เพราะชำรุด ในการแสดงของศิลปินพื้นบ้าน เช่น อีเก หมอลำ เป็นต้น มักจะ
มีบทบาทของฤๅ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการบวชเป็นฤๅมีอยู่จริง และมีอิทธิพลต่อสังคมใน
สมัยหนึ่ง

การขอและขายทาส

จารึกปราสาทหินพนมาย 2 พ.ศ. 1589 กล่าวว่า

ถักราช 956 (พ.ศ. 1589) มะเถิง นักขัต วันศุกร์ ชื่อโตก้าวิต ทอง
2 บาท¹² จารึกนี้ชี้ให้เห็นถึงการขอ และขายทาส ว่าเป็นพฤติกรรมของสังคมในสมัย
นั้น ก่อนการประกาศเลิกทาส โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การขอ
ขายทาสมีประปรายในภาคอีสาน ส่วนใหญ่นำไปขายในภาคกลางของประเทศไทย ไม่มี
ระบบควบคุมทาสที่แน่นอน มีการหมุนเวียนขายกันเสมอ ๆ ไม่มีการหาทุนเพื่อทาส

อย่างไรก็ดี ทาสในสมัยพุทธศตวรรษที่ 16 ถ้ามอบให้ศาสนสถานจะไม่
พูดถึงการขอ-ขาย เพราะศาสนิกของศาสนาก็ถือว่าเป็นทาสอยู่แล้ว

ทาสเกิดจากความผิด

จารึกเขาพระวิหาร 2 พ.ศ. 1664 กล่าวถึงการทำโทษไว้ดังนี้

เมือง และสาบตระกูลของกัมร เตงอัมรมกร ซึ่งมีโทษเช่นบ้านโพสลา และบ้านกันสึง ถูกพระเจ้านเรนทรวายุภักทเวศดาบ ทานทิวาการบัตติโคได้ไถ่ถอนคืน

ทานทิวาการบัตติโคทูลขอพระราชทานต่อพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ขอให้ทรงไถ่ถอนผู้มีโทษที่ถูกสักข้อไว้ให้อิสระเหมือนแต่ก่อน¹³

จารึกนี้ทำให้เห็นที่มาของทาสและการหนึ่งว่าอาจไถ่มาโดยการถูกทำโทษ และสักไว้เป็นเครื่องหมาย เมื่อผู้ไถ่ถอนก็จะพบสภาพเป็นทาสได้

มีกิจกรรมบันเทิงในงานฉลอง

จารึกพระวิหาร 2 พ.ศ. 1664 กล่าวถึง การบันเทิงเอาไว้มาก่อนเช่น

1. ทานทิวาการบัตติโคได้ขุดสระในสถานที่กัมร เตงชคตศรีภักทเรศวร สร้างอาศรม ถวายทาส สิ่งของ รวมทั้ง ระบาย (ระบม) จำเรียง (จุมรยาง) ผู้เล่นดนตรี (เสมาตุรุษเย)

2. ที่กัมร เตงชคตศรีภักทเรศวร ทานทิวาการบัตติโคได้สร้าง กัมร เตงชคตผู้พอนรำ จากทองคำ สร้างอาศรม ถวายหมอบาน ทาสชาย ทาสหญิง พร้อมทั้งสิ่งของ และระบาย (ระบม) จำเรียง (จุมรยาง) ผู้เล่นดนตรี (เสมาตุรุษเย)¹⁴

จารึกนี้ทำให้มองเห็นสภาพของสังคมสมัยนั้นว่าการสร้างและถวายสิ่งก่อสร้าง บุคคล สิ่งของแก่ศาสนา ซึ่งถือว่าเป็นสมบัติส่วนกลางของสังคม แล้วจะต้องมีการจัดมหรสพฉลอง มหรสพในสมัยนั้นจะเป็นระบำ จำเรียง และดนตรี หรือ ร้อง รำ ดนตรี อันได้รับการถ่ายทอดมาถึงปัจจุบัน

การขุดสระกับการสร้างวัด

จารึกเขาพระวิหาร 2 พ.ศ. 1664 กล่าวถึงทวนภควัฒนทกัณเฑาะฏฐิต
คุรุศรีทิวาภรณ์ภักติ ได้เป็นพระครูประกอบพิธีราชาภิเษกแก่พระเจ้าชัยมื่น และพระเจ้า
ชนดินทรวรมัน ได้รับพระราชทานทรัพย์สิ่งของจำนวนมาก ทานไถ่มอบให้แก่เวทสถาน
ทั้งปวง ทานไถ่สร้างเทวรูป และขุดสระควมทุกเวทสถาน

ที่กัณเฑาะฏฐิตเรศวร ทานไถ่ขุดสระชื่อ สระศรีทิวาภรณ์ ที่หมู่บ้านอัสว
กรรม คัมภุกรรม ภกกรรม ทานไถ่ไถ่ขุดไถ่ทุก ๆ หมู่บ้าน บุทธากรรม

ที่กัณเฑาะฏฐิตวิปรัพันเพน ไกลเมืองพะนุระตะนง ทานไถ่ถวายหมู่บ้าน
ขุดสระ และสร้างอาศรม การขุดสระจึงถือว่าเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับศาสนสถาน¹⁵
ทุกแห่ง ดังที่ปรากฏในสมัยปัจจุบันนี้ในเขตกีสานใต้ มีชุมชนที่มีผู้นำค้ำคินรูปแบบต่าง ๆ
หนาแน่นมาก ถึงมีถึง 67 แห่ง ในจำนวนที่ขุดอยู่ทั้งหมดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
715 แห่ง เพราะทั้งชุมชนและศาสนสถานทางกัมพูธรรม เปี่ยมในการขุดสระน้ำในที่อยู่
อาศัยทั้งสิ้น

ทำบุญหว่านหลดพน

จารึกโนนสัง ยโสธร พ.ศ. 1432 กล่าวว่า พระเจ้าโสมนัสทิพย์ ได้ทำ
กิจกรรมร่วมกับประชาชนคือ

1. สร้างเทวรูปศิลา
2. ส่งเสริมกิจกรรมทำนา
3. ให้ทานทั้งที่เป็นวัตถุ เช่น เงินทอง และเป็นสถานที่ คือป่าบัวแดง และ
ป่าอื่น ๆ

ทรงตั้งปณิธานร่วมกับประชาชน เพื่อความหลุดพ้น¹⁶ และได้สร้างจารึกนี้
ไว้เป็นสำคัญ

การหวังความหลุดพ้น มีทั้งในพุทธศาสนา และศาสนาฮินดู ยังคงเป็นสิ่ง
 จูงใจสำหรับการทำบุญในสมัยต่อมา

การถือฤกษ์ยาม

ในการประกอบพิธีที่สำคัญ ฤกษ์จะเป็นวิธีกำหนดนัดหมายความพร้อมเพรียง
 ที่สำคัญ คนโบราณจะพยายามสร้างงานให้ตรงกับเวลาที่เหมาะสมแต่ละงาน เมื่อ
 ประชาชนยอมรับแล้ว จะพร้อมกันทำกิจกรรมนั้น ๆ โดยไม่ต้องเสียเวลานัดหมายอีก
 ในสมัยที่ไม่มีนาฬิกา และปฏิทิน การกำหนดฤกษ์จึงเป็นวิธีการที่มีความจำเป็น และ
 เหมาะสม

อนึ่ง การกำหนดนัดหมายทำกิจกรรมนั้น จะต้องคำนึงถึงความสะดวก-
 เหมาะสมตามฤดูกาลด้วย เช่นกำหนดวันเพ็ญ เพื่อให้มีแสงสว่าง กำหนดในเดือนที่
 อากาศไม่ชื้นไป สำหรับงานที่ประชาชนจะมาร่วมประชุมกัน

จารึกพนมวัน 3 พ.ศ. 1625 กล่าววา เพ็ญเดือน 12 พระจันทร์เสวย
 ฤกษ์ กฤติกา วันศุกร์ โคจรรีก รับพระบรมราชโองการพระเจ้าชัยวรมัน และมอบ
 หมายหน้าทูลแและรักษาศาสนสถาน¹⁷

ศิลาจารึกพิมาย 3 พ.ศ. 1655 กล่าววา ปีศักราช 1030 (พ.ศ. 1655)
 แรม 8 ค่ำ เดือนยี่ วันอาทิตย์ พระกัมมรเตงอัญศรี พิเรนทราธิบดีพรหม เมืองโฉวกุล
 ได้สถาปนากัมมรเตงชคคเสนาบดีไกรโลกวิชัย ซึ่งเป็นเสนาบดีแห่งกัมมรเตงชคคพิมาย¹⁸

จารึกพิมาย กล่าวอีกวา ขึ้น 5 ค่ำ เดือนยี่ วันพุธ ศักราช 1031 (พ.ศ. 1655)
 ได้สร้างเมือง ๘ ที่ดินว่างเปล่า.....

สังวัจนุโณม

จารึกนิมัยกล่าววว่า แรม 6 ค่ำ เดือนอ้าย วันพุธ ศักราช 1031 (พ.ศ. 1655) ได้มีพิธี สังวัจนุโณม (พิธีครอบปี) ในพิธีนี้ได้ถวายชำระ ใน อารามข้อศรีวิเรนทราศรม¹⁹ สังวัจนุ = ปี + โณม = เต็ม คงหมายถึงการทำบุญสงฆ์ปีเก่าและต้อนรับปีใหม่ สถานที่จัดงานก็คือวัด

พิธีบูชาญ

จารึกปราสาทเขาพระวิหาร 2 กล่าววว่า วันจันทร์ ขึ้น 5 ค่ำ เดือนสวณะ (เดือน 9) มหาศักราช 1041 (พ.ศ. 1664) พระบาทกัร เองอัญศรีสุริยารมณ เทพ ได้เสด็จไปสู่ประชุม เพื่อประกอบพิธีบูชาญรับเสด็จประกอบค้าย (ตามลำดับ ยศ)

- พระกัร เองอัญญ เป็นพราหมณ์
- พระกัร เองอัญราชตระกูล (บรมวงศานุวงศ์)
- ราชบุตรญ เป็นมนตรี
- เสนาบดี
- พระกัร เองอัญญโทหรรที 4 คน
- นายสัญญาแห่งโขลงคลัง 4 คน
- นายสัญญาแห่งโขลงพระดำทาง 1 คน

ในที่ประชุมนี้ ภควัฒาภกัร เองอัญศรีสุริยารมณจิต เป็นผู้ประกอบพิธี และได้จัดทำศิลาจารึก²⁰

พิธี เบิกพระเนตร

จารึกเมืองเสมา นม. พ.ศ.1514 กล่าวว่ มหาศักราช 893 (พ.ศ.1514) ขึ้น 5 ค่ำ เดือน 4 เสด็จอัญพระครู แจ่งพระบรมราชโองการแก่ ละครลาว (ซอ) สรีทฤณศักดิ์ถึงหรวมนั เพื่อทำพิธี เบิกพระเนตรพระกัณร เสด็จอัญ ผู้เป็น ราชชาติห่มรง และตั้งว่า ให้จัดตั้งการบูชาเป็นองค์ 18

ละครลาวได้ทำตามพระบรมราชโองการ ได้อวยภานะ ทาส และ ขาวสาร 1 ทะนานเป็นประจำ²¹

งานฉลอง

จารึกพนมวัน 1 พ.ศ.1544 กล่าวว่ ศักราช 812 (พ.ศ.1433) ขึ้น 10 ค่ำ เดือน 3 มีพระราชโองการของพระกัณร เสด็จอัญศิครมณั สั่งให้โชดณู พนม วาบโค โชดณูพิข และวาบศรี ประทึปรัตยะ จัดการฉลองประรำพระเพลิง และพระทำหนัก ขอใ้ปฏิบัติตามพระราชโองการของพระกัณร เสด็จอัญโยสวรมณั²²

งานฉลอง เป็นวัฒนธรรมดั้งเดิมของมนุษย์ เท่ากับเป็นการสำรวจ ประเมินผลของงานที่ทำไปว่า เป็นที่พอใจมากน้อยเพียงใด การจัดฉลองเป็นการวัดขึ้น ความสำเร็จของงาน อีกประการหนึ่ง การกำหนดวันฉลองไว้ล่วงหน้าเท่ากับเป็นการ กำหนดเป้าหมายของการทำงานไว้ เพราะเมื่อถึงวันฉลอง ถางานไม่สำเร็จก็จะ เสียหาย จึงต้องเร่งให้ทันตามกำหนด

วันสงกรานต์

จารึกปราสาทหินพิมาย 2 พ.ศ.1598 กล่าวถึงการจัดหาส ในวันศุกร์ ปีมะเส็ง และพูดถึงวันสำคัญคือ วันปรวทิวสนะ คือวันที่พระจันทร์ย้ายนักษัทร และ วันสงกรานต์²³ จารึกนี้แสดงให้เห็นถึงความต่อเนื่องของประเพณีสงกรานต์ ซึ่งเรา

มีหน้าที่สำคัญในการสร้างพระพุทธรูป และพระพิมพ์อื่น ๆ ซึ่งส่วนใหญ่จะสร้างโดยช่าง
โดยทั่วไปในท้องถิ่นส่วนใหญ่มีการสร้างพระ คือ พระพุทธรูปและเทวรูปด้วย ส่วนพระ
ซึ่งสร้างด้วยหินทราย มักทำเป็นร่อง และวางน้ำเพื่อสะดวกในการสร้าง

วันศรภาพ

จารึกตาเมียงโตจ, ปะคำ, ประมาณ ศก.18 กล่าวถึงการรับสิ่ง

บุชชาญ

สิ่งบุชชาญนี้ ซึ่งโคแก่ ขาวสาร เครื่องบุชชาเทวรูป 1 โหระ และเครื่อง
พลีทาน พึงใคร่รับจากคลังของพระราชอาณาเขต และอย่างควรให้ในวันเพ็ญ
เดือนใจตระ (เดือน 5) และในพิธีศรภาพ ในกาลที่พระอาทิตย์คล้อยไปทางเหนือ²⁴

การสร้างจารึก

จารึกปราสาทพระวิหาร 1 พ.ศ.1581 กล่าวว่า

มหากักราช 959 (พ.ศ.1580) ขึ้น 3 ค่ำ เดือนมาฆะ ขณะย่างเข้า
เดือนบุญบั้ง ฐานันท์นักร ตอนเที่ยง พระกัมร เองอัครีราชปติวรมัน ผู้เข้างเมือง
อวัชปุระ กราบบังคมทูลพระบาทกัมร เองำควนอัครีสุริยวรมัน เหวะ เกี่ยวกับ
ความจงรักภักดีของศรีสุกรรมเสตงจิ ที่ทำไว้ (กำแพง) ในกัมร เองชกตศรีศิรีศวร
และกัมร เองชกตศรีพิชชเสศวร

กักราช 960 (พ.ศ.1581) ขึ้น 3 ค่ำ เดือน 6 พระกัมร เองอัครี
ปติวินทรบัตติ ซึ่งเป้นสภากัชั้นเอก แห่งเมืองกุกิริง ได้แจ้งพระบรมราชโองการ
แก่กำเสตงศรีสมเรนทรามิถิวรมัน แห่งเมืองอวัชปุระ ซึ่งเป็นผู้ดูแลสิ่งของในกัมร
เองชกตศรีศิรีศวร และให้สร้างถึลาจารึก²⁵

จากจารึกนี้ จะเห็นว่าการสร้างศิลาจารึกนั้น กระทำอย่างเป็นทางการ และเปิดเผย เพื่อให้ประชาชนมีส่วนร่วมรับทราบและตรวจสอบได้

ปรัชญาเกี่ยวกับสตรี

สังคมอีสานใต้เป็นสังคมที่ยึดศาสนาเป็นหลักในการดำเนินชีวิต คำสอนและปรัชญาที่เป็นแนวทางแห่งการดำเนินชีวิต จะมีศาสนาทั้งที่เป็นฮินดู หรือพราหมณ์ และพุทธ เป็นพื้นฐาน ดังเช่นคำสอนที่ปรากฏในศิลาจารึกหลักต่าง ๆ ดังนี้

ศิลาจารึกภาษาสันสกฤต บนเขาพนมรุ้ง พ.ศ. 1693 กล่าวว่า พระจันทร์จะปรากฏ ณ ที่ใดก็ตาม ย่อมมีความงามที่ไม่เสื่อม ส่วนผู้หญิงบางคนแม้จะมีใบหนางามดุจดวงจันทร์ แต่เมื่อดูขอมารวมกันแล้ว ความงามย่อมค่อย ๆ เสื่อมหายไป ส่วนหญิงที่มีความงามพร้อมกายวิชาวามรูยย่อมมีความงามถาวร²⁶

ประเทศในอุดมคติ

จารึกอุบลมุง อุมลา พ.ศ. 1536 กล่าวว่า ประเทศที่ได้รับการยกย่อง จะต้องมีความรุ่งเรือง มีสันติสุข เหมือนรุทรโลก (โลกพระศิวะ)²⁷

ความสำคัญของตระกูล

จารึกพนมรุ้ง 7 พุทธศตวรรษที่ 18 กล่าวว่า ผู้เกิดในราชตระกูล ย่อมเอาชนะผู้เกิดในตระกูลอื่นได้²⁸ จารึกนี้ชี้ให้เห็นถึงความพยายามที่จะยกตระกูลกษัตริย์ขึ้นให้เหนือตระกูลอื่น อันเป็นการดัดลำดับกับการกำหนดตระกูล หรือวรรณะในประเทศอินเดียยกให้พราหมณ์มาเป็นอันดับที่ 1 ตามมาด้วย กษัตริย์ ไวศยะ และ ศูทร ตามลำดับ แต่ในประเทศไทยเรานิยมเรียง กษัตริย์ ไว้เป็นอันดับที่ 1 จารึกก็เชนกัน ยกวรรณะกษัตริย์ขึ้นสูงสุด

สตรีกับการศึกษา

จาริกทนมรุง 9 พุทธศตวรรษที่ 18 กล่าวว่า สตรีโดยทั่วไป แม้ใบหน้างามดุจดวงจันทร์ เมื่อผู้ชมมาอยู่ร่วมกันแล้ว ความงามอาจหมดไปได้ ส่วนสตรีที่งามด้วยความรู้ ย่อมมีความงามยั่งยืนถาวร²⁸ จาริกนี้ชี้ให้เห็นถึงการเปิดโอกาสทางการศึกษาแก่สตรี

ทัศนะเกี่ยวกับสตรีและกาม

จาริกทนมรุง 9 ได้กล่าวถึงสตรี และกามไว้ในทัศนะและแง่มุมต่าง ๆ เช่น กวี ควรมีใจมั่นคง ไม่หวั่นไหวในหญิงงาม และทรัพย์สิน บทประพันธ์ที่ถูกต้อง และสตรีผู้ประเสริฐเป็นอุบายทำให้จิตสงบมั่นคงได้ จิตนั้นคงนำไปสู่ความสำเร็จ ทัศนะต่อความงาม เกิดขึ้นเร็ว ดุจน้ำเซียว หรือเหมือนความเร็วของจิต ดังนั้นสตรีจึงมีอารมณ์เปลี่ยนแปลงเร็ว กามแม้เป็นสิ่งดี แต่ให้ความเพลิดเพลินน้อย ไม่ยั่งยืน แตกสลายไปพร้อมกับร่างกาย²⁹ ทั้งพุทธศาสนาและศาสนาฮินดู ต่างก็ถือว่า กาม และสตรี เป็นอุปสรรคต่อการบำเพ็ญพรตจรรยา แต่กามก็ยังมีส่วนคือยูบารง จึงมีคำว่า กามคุณ คือความดีของกาม

ทรัพย์สินสมบัติ

ทรัพย์สินสมบัติ เป็นสิ่งวัดค่านิยมของสังคมในแต่ละยุค แต่ละสมัย คนจะแลกเปลี่ยน ซื้อ ขาย และมอมของที่เขาเห็นว่ามีความหมายนั้น ของใดที่เขาเห็นว่าไร้ค่า เขาจะไม่ซื้อ ขาย แลกเปลี่ยน หรือยกให้คนอื่นเป็นอันขาด ราคาเป็นตัวกระตุ้น เสริมและกำหนดค่าของทรัพย์สินนั้น ๆ ของมีราคา และมีค่า แม้นามซื้อขายก็จะมี การแลกเปลี่ยนหรือ ลอยกระพวักกัน

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-18 มีทรัพย์สินที่ปรากฏในศิลาจารึกหลายอย่าง ซึ่งมีบางอย่างขาดการสืบต่อ แต่ส่วนใหญ่ยังคงได้รับการถ่ายทอดมาจนถึงปัจจุบัน โดยคงรูปแบบไว้ก็มี พัฒนารูปแบบไปก็มี จึงได้นำรายการทรัพย์สินเหล่านั้นมาไว้ โดยจำแนกเป็นประเภทต่าง ๆ ดังนี้

เครื่องประกอบพิธีบูชา

สังฆ

เชิงเทียน

คอกไม้เงิน

คอกไม้ทอง

รูป เทียน บูชา

เชิงทริบาท

เครื่องหอม

พลเพียดเชิงพลก

เครื่องประดับ

แก้ว

เงิน

ทอง

นิต

บุษราคัม

ประพาฬ

พลอย

เพชร

ไพฑูรย์

มรกต

มุกดา

แควน

เครื่องประดับ-แต่งกาย

จุมพลราชนิพนธ์

เครื่องนุ่งห่มสีขาว

เครื่องนุ่งห่มสีแดง

ขาวาว

”

ผาดาบกลด

เสื้อ-ผ้า

เครื่องใช้ในบ้าน

กระโถ

ขันทองแดง

ขันเงิน

ขันคัมภีร์

เชิงกราน

ถากมีชา

”

ถวย

ภานะ

”

หมอทองแดง

ของบริโภค

”

ธาวสาร

งา

มดดำดิ่ง

”

ยอไม้

”

คอกไม้

!

ถั่ว

”

น้ำอ้อยไม้

”

นมเปรี้ยว

เนยเหลว

”

น้ำผึ้ง

”

มะพร้าว

อาหาร

เครื่องยา

กฤษณา

การบูร

กระวาน

กำยาน

เกอ^๑อ

ชิง^๒แทง

ซี^๒ฝิง

ขาวบา^๑ดียบ

จัน^๑ทนเทศ

คอก^๑ไม

คิม^๑รื่อง

คำ^๑อิง

ตัว^๑ปักขาว

เพ็^๒ยซี^๒ฝิง

น้ำ^๒คอก^๑ไม

น้ำ^๒คา^๑ดกรว

น้ำ^๒ฝิง

เนบ^๑ไถ

น้ำ^๒กระ^๑เต็ย

บุ^๑นาค

เป^๑ด็อก^๑กระ^๑เต็ย

ผ^๑ดกระ^๑วาม

ผัก^๑ทอ^๑คยอก

ท^๑ริ^๑กช^๑ท

ท^๑รวา

ท^๑ริ^๑กไทย^๑พัน^๑ธุ^๑รา

ไม้จันทน์

มหาหิงค์

มิตรเพาะ (ตัวยา)

พญากระถาง

เหล็บบ

ขบเขย

สัตว์เลื้อย

กระบือ

มา

แม่โค-พระโค

หมู

สิ่งที่ยังไม่ทราบชัดเจ

กินนร

กระเวา

โอบ

โททิ

พลเพียด

มรรพณะ

สังเคามีค

สาร

สิ่งของอื่น ๆ

โกศวระ

จาปะทองแดง

กาลดาวิค

เครื่องดนตรี

หาล

เช็ดขึงทอง

ชื่อและฐานันดร

ชื่อ

ชื่อมีความสำคัญในทางประวัติศาสตร์ เพราะทำให้เราทราบถึงศาสนา วัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีของชุมชนนั้นได้เป็นอย่างดี เพื่เป็นที่ปรากฏในจารึก คนมีตำแหน่งมีหน้าที่การงาน หรือเป็นนักบวช ชื่อจะยาวหรือมีการเสริมขยายชื่อ ส่วนประชาชนธรรมดาชื่อจะสั้น ส่วนใหญ่เป็นชื่อพยางค์เดียว

ชื่อคนมียศ ตำแหน่ง และหน้าที่ มักนำภาษาบาลี-สันสกฤตมาใช้ในการตั้งชื่อ และชื่อของเขาจะบอกถึงศาสนา เทพเจ้าที่เขาเคารพนับถือ หรืออาชีพของเขาเอง หรือบรรพบุรุษของเขา ดังเช่น

กามังจิ

สุหรอุปถัมปะ

ศิริธะ

ธนาภะ

ราชปักษิณ

ศิขเรศวร

ศิขเรศวร

ศรีกรรณะ

ชื่อประชาชนชาวบ้านทั่วไป มักเป็นชื่อสั้น ๆ ใ้ภาษาถิ่นนำชื่อ สัตว์ ต้นไม้
ดอกไม้ กาลเวลา เหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องมาตั้งเป็นชื่อ เช่น

จเก

โค

พิน

เหม

ฉ

ชื่อ-ยศ-ตำแหน่ง-หน้าที่

ชื่อผู้มีบรรดาศักดิ์ หรือมียศ ที่พบในจารึกมักเรียงดังนี้

1. ยศ เช่น

ธูเจ้าเมืองพระกัมมร เก่งอัญ.....

พระกัมมร เก่งอัญ.....

เจ้าเมืองอัญ.....

กำทวน.....

อาดา

2. ชื่อตำแหน่ง เช่น

ราชเนตรธรรม

ทิวากรรมนิเทศ

ราชปักษิณ

ศรีภูวนาธิปไตย

โยคีธรรมนิเทศ

3. หน้าที่ ในบางแห่งบอกไว้ชัดเจน ต่อจากตำแหน่ง เช่น

ขุนพลกองทัพนาคกลาง

ปุโรหิตปักขางขึ้น

อาจารย์

ประธานมูลนิธิพากษา

นายช่าง

ฯลฯ

ลำดับชั้น-ยศ

จาริกเขาพระวิหาร 2 พ.ศ. 1664 ได้พูดถึงลำดับชั้น-ยศไว้ดังนี้

พระกัมมร เองอัญญ์ ผู้เป็นพราหมณ์

พระกัมมร เองอัญญ์ เชื้อสายราชตระกูล (ราชวงศ์)

ราชบุตร ผู้เป็นมนตรี

เดนาบตี

พระกัมมร เองอัญญ์ โขนทรรที

นายสัญญาแห่งโซลญ์ดำหาง

และอีกตอนหนึ่งของจาริกก็มีการจัดลำดับไว้ดังนี้

กัมมร เองอัญญ์ ยายปถ/กัมมร เองอัญญ์ เป็นพระครู

กัมมร เองอัญญ์ ทำหน้าที่สภาแต่ละปี

โซลญ์วินัย

หัวหน้างาน

บุรุษบำเรอ

สตรีบำเรอ

ประชาชนทั่วไป

ตำแหน่งข้าราชการมีการแบ่งชั้นและเก็บลงไปเป็นชั้นเอก โท ทรี และ จัตุร ซึ่งประเทศไทยเรานำมาใช้จนถึงพุทธศตวรรษนี้

ชั้นยศ และความสำคัญของตำแหน่งอาชวรียบได้จากคำนำหน้าชื่อเหล่านั้น ก็จะไ้คำนำมากล่าว ๗ ที่เพื่อเป็นแนวทางศึกษาและวิเคราะห์ต่อไป โดยเรียงลำดับ คำนำหน้าดังนี้

1. กั๊มร เองอัญ ซึ่งจะมีรบกปลักน้อยเป็น เองอัญ มรตามญ เป็นตน
2. โยลญ
3. โลญ
4. วาญ

กั๊มร เองอัญ

พระกั๊มร เองอัญพระศรีระ ญ เป็นตันที่กุด

พระกั๊มร เองอัญทิวหาต

พระกั๊มร เองอัญศิขเรตวัก

กั๊มร เองอัญ จุทรกูปกัลปกายต

พระกั๊มร เองอัญศรีราชปทิวรมัน

กั๊มร เองอัญประสาน

กั๊มร เองอัญศรีวิวิพรหม

บางครั้งมีกั๊มร เองอัญนำหน้าชื่อแล้วยังมีการกำหนดตำแหน่งหน้าที่ต่อท้ายอีก

กาย เชน

พระกั๊มร เองอัญ อักษะนัทรวรรมัน (นอง)

พระกั๊มร เองอัญ ญเบณทรวรรมัน ได้รับคำสั่งจากพระบาทกั๊มร เองอัญศรีชบ
วรรมันให้รักษาเทวาศรม รวมกัน

พระกัมมรเตงอัญ ราชนทรวรมัน	ขุนพลกองทัพนาคกลาง
พระกัมมรเตงอัญตระทั้งคัน โนค	ประธานผู้พิพากษา
พระกัมมรเตงอัญกัณทราลัย	อาจารย์
พระกัมมรเตงอัญโยคีศวรบัณฑิต	ปโรหิตบัณฑิตข้างขึ้น
พระกัมมรเตงอัญวากินทรบัณฑิต	ปโรหิตบัณฑิตข้างแรม
พระกัมมรเตงอัญวิวกุปต์	ผู้ทำสังเวद्यภาคเที่ยงบัณฑิตข้างขึ้น
พระกัมมรเตงอัญนิรวาณ	ผู้ทำสังเวद्यบัณฑิตข้างแรมเที่ยง

เสตงอัญ

เสตงอัญอาจารย์ภกวัน
 เสตงอัญพรพาร
 เสตงอัญภิการ
 เสตงอัญพระลำพาง

กำเสตง

กำเสตงโฆลนุระ โฆล
 กำเสตงโฆลนุชโร โฆจ
 กำเสตงทุเลา
 กำเสตงศรีราชปติวรมัน

มรตาญ

มรตาญศรีราชปติวรมัน
 มรตาญโฆลนุสินธุปนทรริมณะ

เทงกวน

เทงกวนประธานบุตรพระกัมมเทงอัญศรีวิเรนทราธิบคัพรหม

กัมมเทงก่าควนอัญ

จารึกปราสาทเขาพระวิหาร พ.ศ. 1581 กล่าวถึงพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 (พ.ศ. 1559-1592) โดยกำน่าหน้าพระนามว่า "พระบาทกัมมเทงก่าควนอัญศรีสุริยวรมันเทพ" คำว่า ก่าควนเป็นภาษามลายู แปลว่า เจ้า จึงทำให้สันนิษฐานว่าพระองค์ทรงมีเชื้อสายมลายู หรือมาจากภาคใต้ของประเทศไทย

เสถอญ

เสถอญบรมกักรุจิ

มรเเคย

มรเเคยวิทยา

โฆลญ

โฆลญพจนารระ

โฆลญทณ

โฆลญนิษ

โฆลญวิชัย

จารึกเมืองเสมา พ.ศ. 1514 กล่าวว่า โฆลญวิชัย ชื่อ ศรีทศภักคิสังหรวรมัน ผู้ทำพิธีกรรม เลื่อนไฟในพระมเหศวร สร้างรูปศรีโรทรวรมันไว้ 2 รูป และพระพุทธรูป 7 องค์

โดย

โดยศักดิ์พยาภิ

โดยสัตยานตราจารย์

โดยบพิตร

โดยนี้เป็นตำแหน่งหัวหน้าควบคุมบัญชี หรือคนของศาสนสถาน³⁰

วาม

วาม ไก่

วามทศารณะ

วามประหาสิต

วามพิษ

วามมน

วามลาน

วามศรี

วามศรีครรรณะ

วามหริ

วามเหม

วามณ

วามอยก

ตำแหน่งวามนี้เป็นตำแหน่งควบคุมระดับหนึ่งดังจะเห็นได้จากตัวอย่างพระบรมราชโองการรับสั่งให้ปฏิบัติหน้าที่ ในจารึกปราจีนบุรี พ.ศ. 1505 ดังนี้

วามสรพทิวะ

ผู้เป็นหัวหน้าแห่งกันเมียงพระกระลาละออง ได้รับพระราชโองการให้วามอัญ
ผู้เป็นตำรวจแห่งฉมฤตกมันนะ วามตบประตโย และวามพันรังวาง แห่งกระสิ ไชบ้าน
สระไมเอม เพื่อปักหลักเขตให้พระกรุณาประสาทแก่วามสรพทิวะผู้เป็นหัวหน้าพร้อมทั้ง
หมู่ญาติของวามสรพทิวะทั้งหมด

กระลา

เสด็จด้วยพระครู แจงพระบรมราชโองการ แก่กระลา (ชื่อ) ศรีพุทธภักดี
สิงหรวมน์ เพื่อให้ทำพิธีเบิกพระเนตรพระกัมรเตงอัญ ผู้เป็นราชที่พันรง กระลาได้
ทำตามพระบรมราชโองการ กระลาถวายถวายพระ ทาส และชาวสาร์ 1 ทะนานเป็น
ประจำ

กระลา (พุทธภักดีสิงหรวมน์) และกระลาภิโรจรวมน์ ผู้เป็นพี่ชาย
ใกล้ชิดกับพระกัมรเตงอัญประเมศวร พระกัมรเตงอัญภักดี แลถวายถวาย โภคะ
สร้างอาศรมทุ่งนา และสวนอุทิศแก่พระกัมรเตงอัญทั้งสอง

ตำแหน่ง

หน้าที่การงาน

จารึกไต่หุ่ถึงหน้าที่การงานทั้งที่เป็นราชการและงานเพื่อไพร่พลหลายแห่งเช่น
พระกัมรเตงอัญทิวาส รวบรวมพระกัมรเตงอัญตรวจราชการและปัก
ชื่อที่ดินมอบให้กำเริบ โขลนุชประคิบัน

พระกัมรเตงอัญราชนทรรวมน์ ขุนพลแห่งกองทัพภาคกลาง

พระกัมรเตงอัญตระพังตน โนต ประธานผู้พิพากษา

พระกัมรเตงอัญโยกสวรบัณฑิต ปุโรหิตแห่งปักขทางขึ้น

พระกัมรเตงอัญวาสินทรบัณฑิต ปุโรหิตแห่งปักขทางแรม

พระกัมร เองอัญจิวิคุปต ผู้ทำพิธีตั้งเวยภาคเพียงสำหรับปักข้างขึ้น
 พระกัมร เองอัญนิรวาณ ผู้ทำพิธีตั้งเวยภาคเพียงแห่งปักข้างแรม
 พระกัมร เองอัญ ผู้ทำหน้าที่ตั้งเวยทุกปัก
 หัวหน้าผู้ตรวจประชาชน
 ผู้รักษาวัด
 ผู้ควบคุมกอง-เงิน และนางขาว³¹

กฤตัญญวัลลภ

จารึกถนนวัน 2 พ.ศ. 1598 กล่าวถึง วีรกรรม เป็นผู้มีความคิด ภูมิ
 ทอพระเจาสุริยวรมัน เป็นนักรบ ได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ตรวจการกองทัพ ได้รับ
 พระราชทานโกศต่าง ๆ เสื้อขี้นทอง และงามากมาย ได้รับการขนานนามว่า
 กฤตัญญวัลลภ ได้สร้างเทวรูปไว้ที่เมือง สุชาลย์ อันนา (สุชาลยปุระ รับยะ)

พระครู

จารึกเมืองเดมา พ.ศ. 1514 กล่าวว่า เสด็จอัญพระครูแจ้งพระบรมราช
 โองการแก่พระลาวชื่อ ศรีพุทธภักดีสิงหวรมัน เพื่อทำพิธีเบิกพระเนตรพระกัมร เองอัญ
 ผู้เป็นราชาที่เข้มแข็งและสั่งให้ทำพิธีบูชา
 เสด็จอัญ พระครู สั่งให้จารึกไว้เพื่อให้เป็นที่ประจักษ์ต่อหน้ากับเสด็จอัญ
 ราชกุมหามนตรี แล้วนำไปตั้งไว้ที่เข้มแข็ง

ประวิชัย

จารึกถนนรุ่งกล่าวว่า ทางทิศตะวันออกแห่งกฤติ โขลุมพล ไคซื่อ (ที่ดิน)
 แก่ผู้เป็นประวิชัยแห่งถนนรุ่งชื่อว่าบร และที่ดินสำหรับสร้างกฤตินั้น โขลุมพล ไคซื่อให้
 แก่อาบร ผู้เป็นประวิชัยแห่งวิชัมบุรี

หน้าพระไฉ

มอ ๑ ๑ ตัวหน้าพระไฉ

หน้าข้างหลัก

มอ ๑ ๑ ตัวหน้าข้างหลัก

หน้าข้างคกแตงปลา

มอ ๑ ๑ ตัวหน้าคกแตงปลา หน้าข้างคกแตงปลา

เชิงอรรถ บทที่ 10

- ¹ พช. 3, น.84-89.
- ² พช. 3, น.108-117.
- ³ พช. 3, น.130-143.
- ⁴ พช. 4, น.25.
- ⁵ พช. 4, น.90.
- ⁶ พช. 3, น.29.
- ⁷ พช. 3, น.42-49.
- ⁸ พช. 3, น.84-89.
- ⁹ พช. 3, น.167-170.
- ¹⁰ เรื่องเดียวกัน
- ¹¹ พช. 3, น.68-70.
- ¹² พช. 3, น.176-180.
- ¹³ พช. 4, น.93-94.
- ¹⁴ พช. 4, น.77-95.

¹⁵ทช. 4, น.90-95.

¹⁶ทช. 3, น.30-35.

¹⁷ทช. 4, น.25-31.

¹⁸ทช. 4, น.36.

¹⁹ทช. 4, น.39.

²⁰ทช. 4, น.90.

²¹ทช. 3, น.105-117.

²²ทช. 3, น.144-147.

²³ทช. 3, น.176-180.

²⁴ทช. 4, น.226.

²⁵ทช. 3, น.164-170.

²⁶ทช. 4, น.186.

²⁷ทช. 3, น.131-132.

²⁸ทช. 4, น.187.

²⁹ทช. 4, น.186.

มาตราต่าง ๆ ในอีสานใต้

มาตรา เป็นข้อตกลงของสังคมที่ทำให้ภาษามนุษย์ใช้ในการถ่ายทอดความคิดจากฝ่ายหนึ่งไปยังอีกฝ่ายหนึ่ง ถ้าข้อตกลง หรือกติกาใด ๆ และยอมรับกันทั้งสองฝ่าย การทำความเข้าใจก็ง่ายขึ้น มาตรา และสัญญาที่ไว้ในอีสานใต้ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-19 นี้ส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลจากอินเดีย คือเป็นระบบเกี่ยวข้องกับอินเดียและบางครั้งที่ชาวพื้นเมืองเขียนบันทึกเป็นภาษา และในมาตราของจีนในบันทึกนั้น ๆ โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะสื่อความกันในหมู่ชาวจีน หรือราชการของจีน มาตราที่กล่าวไว้ในจารึกเป็นการนำมาใช้จึงไม่ครบตลอดมาตรา ผู้เรียบเรียงจึงได้ค้นหาจากแหล่งที่มาต่าง ๆ เพื่อให้มาตรานั้น ๆ ครบตามระบบให้มากที่สุด และไต่ถามประเภทเพื่อความสะดวก ดังนี้

1. กักราช ไหมหากักราชเป็นพื้น
2. การนับเวลาในระบบจันทรคติ มีวันสำคัญทางศาสนา เดือนละ 4 วัน คือวันพระจันทร์เพ็ญ วันพระจันทร์ดับ และกึ่งกลางของวันทั้งสอง
3. มาตราซึ่งนำหนักที่มีใบเงิน ทอง จารึกหลายหลักพูดถึง ชาวสาร 1 โตรอะ (ชริยะ) กฤษณา 1 ปละ ผักทอดยอด หนัก 2 ฝรปะ ชาวบาดียหนัก 1 บาท เป็นคน¹ ซึ่งมีมาตราที่สมบูรณต่อท้าย
4. มาตราซึ่งนำหนักเงิน ทอง ที่ใช้เป็นสื่อในการแลกเปลี่ยน ชื่อชาย ไขสดิง (บางแห่งออกเสียงเป็นดิง) เช่น จารึกปราสาทพนมรุ้ง² ไข บาท ไขรัง (บางแห่งออกเสียงเป็นเสียง ซึ่งตรงกับภาษาเขมร ปัจจุบันว่า ขยุง หรือ จวญง³) มาตราเงินนี้ ถ้านำไปใช้กับวัตถุ

มีกลาอย่างอื่นได้ เช่น ทอง เครื่องประดับ และแม้แต่เครื่องอบโลก
ขี้โลกอื่น ๆ โลหะ น้ำผึ้ง เนยเหลว ขมิ้น เป็นต้น ก็ยังออกมา
เป็นยาได้⁴

5. มาตรการง ในจารึกของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กล่าวถึงน้ำผึ้ง 2 ปรัชต์
เนยใส 3 กุทระ หิงแห้ง 2 กุทระ ขาวสาร 9 ชาริกา เป็นต้น
ซึ่งตรงกับมาตรการโบราณที่นำมาไว้ในบทนี้
6. วักระยะ ไซวันของร่างกายและสิ่งที่เกี่ยวข้องกับ เช่น เส้นผม ใต้เท้า
ก้น ผอก วา เป็นต้น มีหลายมาตรการ

1. กักราช

กักราชในวงนี้หมายถึงกักราชเป็นต้น กักราชนี้เริ่มเมื่อ พ.ศ. - 621 พระเจ้า
ศาคีวาหนะ กษัตริย์ของชาวสัทกะ ในทหิณประเทศทรงตั้งขึ้นในรัชกาลของพระองค์ โดยมี
ตำนานว่า ก่อนนี้ไซกักราชของพระเจ้าวิกรมมาทิดยแห่งอุชเชนนคร เรียกว่า วิกรมสวัติ แต่
พระเจ้าศาคีวาหนะ ไม่ทรงรับจึงตั้งกักราชใหม่ เรียกว่า กักราช สวัติ ภายหลังชาว
สุวรรณภูมิ นำมาใช้เรียกว่า มหากักราช และย่อว่า มค.⁵

พม่า พ.ศ. เป็น ค.ศ. เอา 621 บวก พ.ศ.

พม่า จ.ศ. เป็น ค.ศ. เอา 1181 บวก จ.ศ.

กักราช

เลข (สังขยา) กักราชในภาษามคธมี 3 แบบ คือ⁶

1. เลขกรรมกา

ไถยก เลข 1-9 และ 0 หรือ เอก ทวิ ตรี ฯลฯ นว

2. เลขกึ่งปายา

ไ้แกการใช้อักษรแทนตัวเลข คือ

เลข	1	2	3	4	5	6	7	8	9	0
ไ้อักษร	ก	ข	ค	ฌ	ง	จ	ฉ	ช	ฌ	ญ
	ฎ	ฏ	ท	ถ	ด	ถ	ด	ท	ช	น
	ป	บ	พ	ภ	ม					
	ย	ร	ล	ว	ศ	ษ	ส	ห	ฬ	อ

3. ไ้อักษรแทน

ไ้แก การใช้ไ้ที่มีคความหมายตรงกับตัวเลขต่าง ๆ และเป็นไ้
ยอมรับและขอจะรู้กัน บางครั้งก็เรียกว่า อังเกกสังขยา หรือการนับโดย
อังเกก กังแซ

ไ้ตัวรวมย 8

ไ้ตัวรับ 5

จารึกมออีกา พ.ศ.1411 พุดถึงกักราชที่อังกเทพไ้สร้างกัรวังกัทองไ้
ในปี เียงกนตรี แกว และอากาศ

เียงกนตรี 7

แกวหรือวรัณะ 9

อากาศ 0

จึงเป็นกักราช 790 เท่ากับ พ.ศ.1411

(วิ) ยหุรทุนสุวรรณจุเก เป็นุ กาเด 7

จารึกโนนสัง ยโธมร พ.ศ.1432 บอกกักราชไ้

มูรฤติไ้ยุมาษุณุกอปกัสมเย ซึ่งเท่ากับมหากักราช 811 (พ.ศ.1432)⁸

มรรค 1

โวหาร 1

บท เป็นดังขยายแล้ว 8

รวมเป็น 811

จารึกแผ่น 2 พ.ศ. 1598 บอกถึงราชวาท

พระเจ้าสุริยวงษ์มีกนิษฐาธิราชเจ้าในรัชกาล พวกรู้ และบุค

ถาวร 9

ก 2

บุค 4

จารึกเขาพระวิหาร 2 พ.ศ. 1659 กล่าววาท

ท้าวท้าวภักดีโกประกอบพิธีสำคัญแด่พระเจ้าสุริยวงษ์ โดยวางพระบาทลงบนพระเกียร และกระษัตริย์แห่งพระองค์ การบอกถึงราชวาทนี้ใช้เลขดังเกดดังขยาเป็น

วาทหุณเขนุภักดีโกประกอบพิธีวาท¹⁰

กวางจันทร์ 1

อากาศ 0

ไฟ 3

พศ 8

จากตัวอย่างที่กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่า จังเกดดังขยาเป็นที่นิยมใช้กันและรู้จักในหมู่นักปราชญ์ เปรียบกับคำทายที่นิยมใช้ในสมัยปัจจุบัน เป็นการฝึกให้คิดดีว่าสิ่ง

2. วันเวลา

นับเป็น วัน วัณ ฤกษ์ และปี ดังนี้

14 - 15 วัน เป็น 1 ปัก

2 ปัก " 1 เกือบ

4 เกือบ " 1 ฤดู

3 ฤดู " 1 ปี

ปัก แวงออกเป็น ข้างขึ้น และข้างแรม เป็น

ขึ้น 1 - 15 ค่ำ

แรม 1 - 14 ค่ำ หรือ 15 ค่ำ (ปักแคว้นและปักขาด โดยปกติ

จะวางเกือบหนึ่ง และขาดเดือนหนึ่งสลับกันไป)

ชื่อเดือน ทั้ง 12 เดือนดังนี้

ชื่อไทย	ชื่อบาลี	ชื่อสันสกฤต
เดือน 1 (อ้าย)	มาฆะ	มาฆะ, มฤกษะ
" 2 (ยี่)	ปูส	เปาละ, ภูมิ
" 3	มาฆะ	มาฆะ
" 4	ยักก	ยักก, ยักก
" 5	วิสา	วิสา
" 6	วิสา	วิสา
" 7	เชษฐ	เชษฐ
" 8	อาสา	อาสา, อาสา
" 9	สว	สว, สว
" 10	ภัท	ภัท, ภัท
" 11	วิศ	วิศ
" 12	กติก	กติก, กติก

3. ช้างนำหนัก

ในช้างงวงที่นอกจากใจและทอง

4	เด็กขาวเป็ดอก	เป็น	1	กฤษณา (กลอน)
2	กฤษณา	"	1	มาศก (กลอน)
5	มาศก	"	1	อักษะ
8	อักษะ	"	1	ชรณะ
10	ชรณะ	"	1	ปะละ
100	ปะละ	"	1	กุลา
20	กุลา	"	1	ภาระ

ช้าง (อีกอย่างหนึ่ง)

ในช้างงวงที่นอกจากใจและทองที่มีในรูปะ คือ ที่ทำเป็นเหรียญช้างงวงเป็นสื่อกลางในการซื้อขาย¹¹

4	เด็กขาวเป็ดอก	เป็น	1	กฤษณา
2	กฤษณา	"	1	มาศก
5	มาศก	"	1	อักษะ
8	อักษะ	"	1	ชรณะ
5	ชรณะ	"	1	สุวรรณะ
5	สุวรรณะ	"	1	นิกษะ

ช้างนำหนัก (อีกอย่างหนึ่ง)

?	เป็น	1	พิมพ์
2	ปะละ	"	นามะ
5	ปะละ	"	กัญฉิกา

100	ปะ	เป็น	1	กุดา
20	กุดา	"	1	ภาระ ¹²

4. มาตรการเงิน (रुपये) คือ สื่อกกลางในการซื้อขาย

25	สื่อก	เป็น	1	สิ่ง
4	สิ่ง	"	1	บาท
4	บาท	"	1	ตำดิ่ง
20	ตำดิ่ง	"	1	จั่ง

มาตรการเงิน (रुपये) อีกอย่างหนึ่ง

15	มาดก	เป็น	1	บาท
4	บาท	"	1	กตาปาณะ

5. ทอง ใช้สำหรับชั่งตวง

4	กุดา	เป็น	1	ปรัชตะ
16	ปรัชตะ	"	1	โพรตะ
4	โพรตะ	"	1	ชาริกา

ทองคำสำหรับชั่งตวง

4	กุดา	เป็น	1	ปรัชตะ
16	ปรัชตะ	"	1	มฤกา ¹³

ทอง (อีกแบบหนึ่ง)

4	กุดา	เป็น	1	ปัดตะ หรือ
4	ปัดตะ (ฟายมือ)	"	1	ปัดตะ (กอบ) ¹⁴

ทอง (อีกแบบหนึ่ง)

ไขทองนำ ขาว และทองอื่น ๆ

4	มุลูรี (กำมือ)	เป็น	1	กุกะ (ฟายมือ)
2	กุกะ	"	1	ปักตะ (กอบ)
2	ปักตะ	"	1	นาปี (ทะน่าน)
4	นาปี	"	1	อาเลกะ ¹⁵

6. นากราวัค

3'	ปรมาณู	เป็น	1	อญ
3	อญ	"	1	ปลายผม
3	ปลายผม	"	1	ไฮเตา
3	ไฮเตา	"	1	กัวเตา
3	กัวเตา	"	1	เมลักขาวเปลือก
3	เมลักขาวเปลือก	"	1	นิว (องคุลี) ¹⁶

นากราวัค (อีกแบบหนึ่ง)

3	อญ	เป็น	1	อูดี
3	อูดี	"	1	ปลายผม
3	ปลายผม	"	1	ไฮเตา
3	ไฮเตา	"	1	กัวเตา
3	กัวเตา	"	1	เมลักขาวเปลือก
3	เมลักขาวเปลือก	"	1	นิว
24	นิว	"	1	คอก

มาตราวัค (อีกอย่างหนึ่ง)

7	เข็ลล ^๒ าว	เป็น	1	น้ำ
12	น้ำ	"	1	กิม
2	กิม	"	1	ถอก
4	ถอก	"	1	วา
25	วา	"	1	อุษะ
80	อุษะ	"	1	การุท
4	การุท	"	1	โยชน ^{๑๖}

มาตราวัค (อีกอย่างหนึ่ง)

4	ถอก	เป็น	1	ชญ
500	ชญ	"	1	โกศะ
4	โกศะ	"	1	การุท
4	การุท	"	1	โยชน

มาตราวัค (อีกแบบหนึ่ง) วัค^{๑๗}

1	ฉลิก	400
1	กิม	20
1	วญ	400

มาตราที่ปรากฏในจารึก และที่นำมาดำนี หลายอย่างเล็กไ้ และหลายอย่าง
ยังงมไ้ในปัจุบัน ซึ่งผู้นานสามารถเปรียบเทียบไ้กับมาตราปัจุบัน

เชิงอรรถ

- ¹ ทธ. 4, น. 216 - 228.
- ² ทธ. 3, น. 245.
- ³ ทธ. 3, น. 174.
- ⁴ ทธ. 4, น. 30.
- ⁵ สมพงษ์ เกียรียงไกรเศรษฐ, ประเพณีทางชาติ และเรื่องนารุ. (แพรวพินิจ : 2505), น. 498.
- ⁶ ดนย. 4, น. 220.
- ⁷ ดนย. 4, น. 223 - 224.
- ⁸ ทธ. 3, น. 30 - 35.
- ⁹ ทธ. 3, น. 223 - 234.
- ¹⁰ ทธ. 4, น. 92.
- ¹¹ กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, ธรรมเนียม, หนังสือเรียนกลุ่มวิชาพระปริยัติธรรม, (โรงพิมพ์การศาสนา : 2521), น. 73 - 76.
- ¹² ดนย. 4, น. 169.

¹³เรื่องเกี้ยวกัน.

¹⁴พระบัญชาดำรัส, ภาณุวงศ์. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพสมเด็จพระพุทธเจ้าจารย์ (โสม ญานิ) 23 มี.ค. 2506), น. 99.

¹⁵กรมวิชาการ, เรื่องเดิม. น. 75.

¹⁶วราษมิตร, พฤกษศาสตร์, แปลโดย ร.ท.ท. แสง มนวิตร. (กรมศึกษาธิการ : 2505), น. 59.

¹⁷ภทนต์, นาฏยศาสตร์, แปลโดย ร.ท.ท.แสง มนวิตร, (กรมศึกษาธิการ : 2511), น. 47.

¹⁸กรมวิชาการ, ธรรมวินัย. เรื่องเดิม, น. 75.

¹⁹พ. 4, น. 39.

สรุป

ประวัติศาสตร์อีสานใต้จนถึงพุทธศตวรรษที่ 18 นี้ เป็นประวัติศาสตร์ประเภทวิถีชีวิตของชุมชนในสังคม ผู้เขียนพยายามเสนอภาพของสังคมในสมัยนั้นในลักษณะเป็นภาพวิถีชีวิตแบบรวมเินมากที่สุดเท่าที่จะหาหลักฐานได้ โดยถือว่าประวัติศาสตร์มีไยเป็น เรื่องของผู้นำอำนาจปกครองหรือนักรบเท่านั้น แต่เป็น เรื่องของคนทั้งหมดที่อยู่ในชุมชนนั้น จากการศึกษานี้ทำให้มองเห็นสภาพของอีสานใต้ชัดขึ้นในด้านต่าง ๆ ต่อไปนี้

1. ดินแดนอีสานใต้ เป็นดินแดนที่เคยอุดมสมบูรณ์ และยังคงอุดมสมบูรณ์อยู่เป็นส่วนใหญ่ จึงมีคนอยู่อาศัยหนาแน่นมาโดยตลอด คือเมื่อประมาณ 3,000 ปีมาแล้วก็มีคนอยู่อาศัยหนาแน่น โดยมีหลักฐานทางโบราณคดีขุดพบกว่าอีสานเหนือและส่วนอื่นของประเทศไทยความหนาแน่นนี้ยังคงมีต่อเนื่องมาถึงเมื่อประมาณกว่า 1 พันปีมาแล้ว หลักฐานการอยู่อาศัยของประชาชนยังคงหนาแน่นอยู่ตลอดมา โดยสามารถเปรียบเทียบกันไ้กับอีสานเหนือคือในอีสานเหนือพื้นที่ประมาณ 2,228.55 ตารางกิโลเมตร พบชุมชนโบราณเพียง 1 แห่ง ในขณะที่พื้นที่อีสานใต้เพียง 224.02 ตารางกิโลเมตร เราจะพบชุมชนโบราณที่มีผู้นำคันดินล้อมรอบ 1 แห่ง หลักฐานชุมชนที่เก่ากว่านั้น ซึ่งผู้นำคันดินเลือนหายไปจะมีมากกว่านี้อีก ความหนาแน่นในอดีตเมื่อประมาณพันกว่าปีมาแล้วในปัจจุบันคือชุมชนอีสาน โดยส่วนรวมจะมีความหนาแน่นที่สุดในประเทศไทย ยกเว้นเขตกรุงเทพมหานคร แต่ชุมชนอีสานใต้ยังมีความหนาแน่นกว่าอีสานเหนืออีก คือในอีสานเหนือความหนาแน่นเฉลี่ย 88.95 คนต่อตารางกิโลเมตร ส่วนอีสานใต้มีถึง 125 คนต่อตารางกิโลเมตร แสดงให้เห็นว่าประชาชนนิยมที่จะอยู่ในแหล่งที่บรรพชนอยู่อาศัย

มากกว่าที่จะบุกเบิกที่ใหม่

2. เนื่องจากชุมชนในอีสานใต้เดิมมีศาสนาที่เชื่อดั้งเดิมหลากหลาย ระบบศาสนาไม่แน่นอน หากเอกภาพ เมื่อชาวอินเดียเข้ามานำเอาศาสนาพุทธ และ ฮินดู เข้ามายัง ศาสนาทั้งสองมาขึ้นก่อนของการพัฒนามาตาม มีระบบศักดินา ชาวอีสานใต้จึงยอมรับและยึดถือเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตจนยากที่จะเปลี่ยน อาจกล่าวได้ว่า ศาสนาทั้งสองมีความมั่นคงพอ ๆ กับในประเทศอินเดีย หรืออาจมากกว่า

เมื่อศาสนาพุทธ และศาสนาฮินดูเข้ามา อารยธรรมอื่น ๆ ก็คิดเข้ามาด้วย คนอีสานใต้เริ่มมีตัวหนังสือในภาษาที่พัฒนาขึ้น โดยนำภาษาสันสกฤตเข้ามาผสม กับภาษาถิ่น ทำให้เกิดความสละสลวยทางภาษาขึ้น มีสถาปัตยกรรมอันงดงาม รูปแบบของสถาปัตยกรรม นำมาจากอินเดีย แต่ได้พัฒนารูปแบบไปมากจนมีความเป็นของตนเอง และคงอิทธิพลไปยังส่วนอื่นของประเทศ คือสถาปัตยกรรมในอีสานใต้ ซึ่ง แสดงออกในอาคารศาสนสถาน เช่น ปราสาทต่าง ๆ ก็คือ แสดงออกใน รูปหล่อ รูปปั้น และรูปแกะสลักของพระต่าง ๆ ก็คือ มีความประณีต เป็นตัวของตัวเอง ทำให้ คนรุ่นหลังได้สามารถศึกษาสืบค้นได้

3. การปกครองในอีสานใต้ ปีกศาสนสถานเป็นศูนย์กลาง รัชฎาการปกครองของชาวอีสานไม่ใช่อำนาจและผลประโยชน์ของผู้นำปกครองอันเป็นปัจเจกชน แต่เป็นความกลมกลืนกันของสังคมเป็นถึงสำคัญ ผลประโยชน์ที่จะถูกนำเข้าสู่ศาสนสถาน เพื่อใช้ในกิจกรรมส่วนรวม ผู้บริหารศาสนสถานจะเป็นผู้เสียสละ มีคุณธรรม และมีจิตใจดี ผ่านการฝึกและสั่งสอนมาเป็นอย่างดี และมาจากตระกูลใดก็ได้ ซึ่ง เป็นการเสนอแนะให้คนถึงกษัตริย์ อาจนับได้ว่า เป็นวิถีทางประชาธิปไตยอย่างหนึ่งเลย เมื่อพื้นฐานของพระหรือเจ้าสำนักเป็นเช่นนี้ การบริหารศาสนสมบัติ หรือ สาธารณสมบัติ จึงเป็นไปได้เป็นอย่างดี เป็นไปเพื่อมวลชนโดยแท้จริง การ

ปกครองที่ยึดศาสนสถานเป็นหลักเช่นนี้ จึงมั่นคงถาวร และเป็นแนวปฏิบัติของสังคม
รุ่นหลัง เช่น อาณาจักรกรุงศรีอยุธยา

4. การปกครองท้องถิ่นอีสานใต้ บางครั้งอาศัยอำนาจและบารมีจากภายนอก เช่น อาณาจักรเขมรพระนคร จะมีรายนามบุคคลสำคัญที่มาบริหารงานในชุมชน
ร่วมกับบัณฑิตในศาสนสถาน ท่านเหล่านั้นมีนามที่เป็นมรดกศักดิ์ อันแสดงถึงการไ้รับ
การแต่งตั้งมา เป็นธรรมเนียมของชาวอีสานใต้จนถึงปัจจุบันนี้ที่จะยอมเชื่อถือ ยกย่อง
ผู้นำที่มาจากถิ่นอื่น แบบอัคริณที่เข้ามา มามากกว่าที่จะยกคนในท้องถิ่น เพราะอยาก
คนในท้องถิ่นขึ้น ชาวบ้านจะพูดว่า "เห็นกำพืด" คือรู้เห็นพื้นเพเดิมของเขาอยู่ จะ
ให้ยกย่องนับถือก็ออกจะเป็นการเคอะเขิน ไม่สนิทใจ ดังนั้นใครก็ตามอ้างพระปรมา
ภิไธยของกษัตริย์อาณาจักรไหนก็ได้มาปกครองก็ยังสามารถต่อต้านรับ บางครั้งกษัตริย์ที่
ถูกอ้างพระปรมาภิไธยนั้นสวรรคตไปแล้วตั้งเกือบร้อยปีก็ยังนำมาอ้างได้

5. ศูนย์กลางของอำนาจในอีสานใต้ มีโค้วรวมอยู่จุดใดจุดหนึ่งเพียงจุดเดียว
แต่กระจายอยู่ตามพื้นที่อันเหมาะสมในการทำมาหากิน จากหลักฐานทางศิลาจารึก และ
แหล่งที่ตั้งชุมชน โบราณ อาจแบ่งกลุ่มศูนย์อำนาจออกเป็นหลายกลุ่ม เช่น

- 5.1 กลุ่มพนมรุ้ง
- 5.2 กลุ่มพิมาย
- 5.3 กลุ่มพนมวัน
- 5.4 กลุ่มเมืองเสมา
- 5.5 กลุ่มทุ่งกุลาร่องไฟซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ที่สุวรรณภูมิ
- 5.6 กลุ่มชลธาราชาลี
- 5.7 กลุ่มเขาพระวิหาร
- 5.8 กลุ่มศรีขรภูมิ

อาา

กลุ่มเหล่านี้ก็มีศูนย์บริหารงานชุมชนและสัมพันธ์กับกลุ่มอื่นในท้องถิ่นเอง ไม่ปรากฏความขัดแย้งถึงกองกำลังกรมกัน

6. ชนบวชนเียนประเพณีและวัฒนธรรมที่มีอยู่ในอีสานใต้ ปัจจุบันได้รับการถ่ายทอดมาจากอดีตโดยเฉพาะในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15-18 มากที่สุด ความแตกต่างก็มีเป็นธรรมดา แต่ก็สามารถสืบค้นหาเค้าที่มาได้ เช่น ธรรมเนียมการสร้างพระ การฉลองทาง ๆ งานวันสงกรานต์ เป็นต้น

7. ความกลมกลืนกันระหว่างเชื้อชาติที่มาโดยฉำฉะมอ ชาวกันพูชารับวัฒนธรรมอินเดีย และไมรังเกียจที่จะแต่งงานกับชาวอินเดีย จนถึงวงศ์ของกันพูชาได้ ในขณะที่เดียวกัน ชุมชนที่พูดภาษาส่วย และภาษาลาวก็ยอมรับทั้งภาษาและวัฒนธรรมของเขมรด้วย การแต่งงานข้ามเผ่าเป็นสิ่งที่ไม่หวงห้าม ในภาษาลาวจะมีภาษาเขมรแทรกอยู่มากในส่วนที่เกี่ยวข้องกับศาสนา โดยไม่มีคำภาษาลาวแทน เช่น

ธัญ เป็น สะโหม, กระโหม

กันพู เป็น กันพู

ประรำ เป็น ผาม

เบญจะ เป็น เบ็ง

ชะบาค เป็น กะบาค

จึงเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ที่คนลาวและเขมรจะอยู่อาศัยกันอย่างดีของแม่น้ำมูลและทุ่งกลารองไห ดังว่าแม่น้ำมูลมีหลักฐานทางวัฒนธรรมเขมรหนาแน่น ในขณะที่ฝั่งซ้ายมีหลักฐานของทวารวดีหนาแน่น และมีการค้าเกี่ยวกับเงินทอง ๆ เติบโตเมืองฝ่ายที่ประเคียม เป็นต้น

8. เมื่อประชากรหนาแน่นมาโดยตลอด มีการร่นลงมาของประชากรจากบนลงล่าง จากบนเขื่องเมื่อ 5-6 พันปีมาแล้วอีสานใต้ และหนาแน่นมากเมื่อราว 1,000-2,000 ปีมาแล้ว หากเขาเหล่านั้นหายไปไหน ไม่มีหลักฐาน สังคมกลางเผ่าพันธุ์

ไม่มีโรคระบาดที่ทำให้คนตายจนสูญสิ้น ถ้าไม่อพยพไปไหนเลยคงจะสิ้นแผ่นดิน เมื่อเป็น
เช่นนั้นพวกเขาไปไหน?

ธรรมชาติของมนุษย์จะลงตามน้ำ ส่วนอารยธรรมจะขึ้นจากปากน้ำ จาก
หาน้ำ เขาส่วนลึกของแผ่นดิน จึงเป็นการสวนทางกัน ชาวอีสานอยู่บนที่สูง ต้อง
ลงสู่ทะเลอย่างเนิ่นนาน เมื่อประมาณ 2,000 ปี ผังทะเลเล็กเขามาถึงจังหวัดชลบุรี
บางส่วน การที่ชาวอีสานลงสู่ทะเล คงจะไปแก่จังหวัดชลบุรีก็ถึงทะเลแล้ว ส่วนหนึ่ง
คงลงสู่ทะเลสาบแอมร์ มีหลักฐานที่ขุดถึงทะเล เมืองเสียมราฐ (เสียมราฐ เสียมเรียบ
หรือสยามบนพื้นทราย อันตรงกันข้ามกับ เสียมโลก หรือ เสียมลูก โคนแคว้นที่อยู่สาม
บนคืออีสานใต้) อีกส่วนหนึ่งหรือส่วนใหญ่คงมาลงทางนครราชสีมา ชลบุรี และ
อยุธยา คนพวกนี้เมื่อพบกับมอญ, จีน และไทยสยาม คือ ที่อพยพตามลำน้ำเจ้าพระยา
ลงมา ก็มีการผสมผสานกันระหว่างเสียงพูด จึงเกิดเป็นภาษาใหม่นี้ คือภาษาไทย
ในปัจจุบัน นำคำพูดเขมรเข้ามาปรุงคำให้พิเศษขึ้น จึงกลายเป็นภาษาชาวเมืองไป
เช่นเดียวกับภาษาสันสกฤตสมัยหนึ่งและภาษาสันสกฤต ในสมัยต่อมา ชำนาญภาษา
ที่เมืองเดิมเข้ามาเป็น โครงสร้างภาษาใหม่นี้ ภาษาสันสกฤตยังมีเค้าของภาษาสัน-
สกฤตและปรากฏอยู่หรือเหมือนภาษาอเมริกันที่เกิดขึ้นใหม่จากการผสมผสานของ
ภาษายุโรปหลายภาษา เค้าของการผสมผสานระหว่างภาษายังคงทิ้งเหลี่ยมเกยงได้
จากภาษาโบราณ ซึ่งชาวยุโรปเรียกว่าไทยเมือง คือมีส่วนผสมของภาษาลาวอีสานกับ
ถิ่นอื่นที่กำลังจะกลายเป็นภาษาไทย

มีหลักฐานทางโบราณคดีสมัยก่อนอยุธยา เช่น กิลที่เรียกว่าเขมรอุทอง
ก็เป็นการคลี่คลายของกิลเขมรแบบบาบูน กำลังจะเข้าสู่รูปแบบอยุธยา กิลแบบ
เขมรอุทองนี้พบมากในจังหวัดนครราชสีมา สูงขึ้นมาถึงเขมรวิรัมย์ ที่ติดต่อกับนครราชสีมา
ควย อันแสดงให้เห็นถึงการกลาย ๆ เกิดขึ้นลงไป และค่อยเปลี่ยนค่านิยมของท้องถิ่น

จากนิยมเขมรเป็นสนใจในความเป็นตัวของตัวเองมากขึ้นตามลำดับ

การเคลื่อนย้ายของประชาชนลงไม่ราบรื่นนัก และคงใช้เวลาไม่นานพอสมควร จึงมีการตั้งณังกำดังพลเป็นช่วง ๆ ขึ้นนำไปสู่ศูนย์กลางขึ้นเป็นช่วง ๆ เมืองที่เป็นศูนย์กลางแห่งอำนาจที่สำคัญเมืองหนึ่งคือ เมืองลพบุรี หรือละโว้ คือเมืองลพบุรี เมืองนี้มีเค้าของความพยายามที่จะปลุกแอกทางอารยธรรมจากรูปแบบเขมรเป็นของตนเองและก็ประสบความสำเร็จไม่น้อย ตามอำนาจทางการเมืองก็มีความมั่นคง แต่เนื่องจากความอุดมสมบูรณ์ยังไม่เป็นที่พอใจจึงต้องอพยพต่อไปอีก นั่นคือที่มาของการสถาปนากรุงศรีอยุธยา

ความเรอเลี้ยวที่ไม่มาเกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ไทยคือ การสถาปนากรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. 1893 มีหลักฐานชัดเจนถึงวันและเวลาสร้างเมือง คือ วันศุกร์ เดือน 5 ขึ้น 6 ค่ำ เวลาเช้า 3 นาฬิกา 9 บาท และโดยอิงถึงพิธีกรรมบวชถวาย ไวทยเวณ ซึ่งทอดราชนิโทษทุกทั้งพิธีกบฏชาติ โค้งงอหักบิดาวรรคโคตรหมันชอนหนึ่ง และสร้างพระที่นั่งไพฑูริย์มหาปราสาท ฯลฯ แต่ไม่สามารถหาหลักฐานมายืนยันได้ว่า พระเจ้าอู่ทองเป็นใคร มาจากไหน เมื่อหลักฐานบวชถวายนี้ แต่หากหลักฐานที่สำคัญ ทั้ง ๆ ที่สมัยนี้ระบบการบันทึกได้แพร่หลายทั่วถึงแล้ว คือจารึกในแถบนี้ก็มีใช้แล้วตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 ตัวอักษรไทยก็มีใช้แล้วตั้งแต่ พ.ศ. 1826 คือจารึกในยุคนั้นก็พบมากแล้ว การไม่นับถือเรื่องราวที่มีความสำคัญอย่างนี้จะต้องมีความจำเป็นบางประการ (นอกจากบันทึกไว้แล้วแต่เรายังไม่พบ) กล่าวคือ ซึ่งแปลว่า แปลนี้ เป็นคำภาษาลาว หรือภาษาชาวอีสานที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน ส่วนคำว่า "ทอง" นี้ ก็เป็นคำที่นำมาเป็นชื่อของคนทั่วไป และในพงศาวดารก็พบว่ามีปฐมกษัตริย์ชื่อพระทองกษย และที่สำคัญที่สุดประการหนึ่งที่เป็นธรรมเนียมของชาวอีสานไทยและคงเหมือนกันในท้องถิ่นอื่นด้วยคือ ผู้นำจะต้องปกปักที่มาจากตนเอง จึงจะไม่มีใครกล้าเถียง

เพราะถ้ามีบุรีมิหลัง (กำพืด) แล้ว ประชาชนอาจลดศรัทธาลง จึงจำเป็นต้อง
ให้เรณีย์ เช่นเดียวกับในประเทศกัมพูชาที่มีพราหมณ์จากอินเดียมาตั้งวงศ์กษัตริย์
ปกครองได้ แม้เป็นกษัตริย์แล้วก็ต้องบอกว่ามีรายาคนหนึ่งเป็นภิกษุชานคควย เพื่อ
ให้บุตรที่เกิดมาอยู่ในความเรณีย์ต่อไปอีก เช่นเดียวกัน พระเจ้าอุทองอาจมีบรรพบุรุษ
ที่อพยพไปจากอีสานใต้ และไปตั้งมั่นอยู่ที่ลพบุรีก่อน จากนั้นจึงได้อพยพไปตั้งกรุงศรี
อยุธยาที่กลาง แต่เนื่องจากประชากรที่ไปจากอีสานใต้มีจำนวนมาก ทำให้การเปิดเผย
ฐานะอาจทำให้ราชอำนาจขาดความเข้มแข็ง ประชาชนส่วนใหญ่อาจไม่ให้ความ
ยำเกรงเท่าที่ควร จึงต้องบิดนากเบื้องหลังไว้โดยจงใจ และคงมีสมมติพราหมณ์รวมมือ
ด้วย ผลจึงออกมาเช่นนี้ แต่รูปแบบการปกครองซึ่งเดิมเป็นแบบกัลปนา ยังคงได้รับการ
พัฒนาขึ้นไปจนเป็นระบบศักดินา ดังที่ได้อธิบายจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ห้องสมุด

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

รายงานผลการวิจัย

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา, จารึกขอมที่ปราสาทพนมรุ้ง, พระวิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร 2521.

ค้นคว้าทางศาสนา

ปัญญานามิเถระ, ศาสนาวัง, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพสมเด็จพระพุทธาจารย์ (โสม ฌน โสม) วัดสุทัศน์เทพวราราม, 2506.

สมเด็จพระสังฆราช (ปสุตฺตเถระ), สวนมนต์บั้งทอง, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2502.

สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิเทศ, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2500.

เอกสารและรายงานของทางราชการ

กองเศรษฐกิจการเกษตร, กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, สถิติการเกษตรของประเทศไทย.. ปีเพาะปลูก 2520-2521.

โครงการ โบราณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กรมศิลปากร, รายงานการสำรวจภาพเขียนสมัยก่อนประวัติศาสตร์, เอกสารไร้นาม เน้นเล่ม, 2526.

สำนักงานสถิติจังหวัดบุรีรัมย์, สถิติประชากร. พ.ศ.2530.

รายงานการสำรวจชุมชนโบราณ, การประมูณปฏิบัติการเรื่องชุมชนโบราณในเขต
อีสานใต้, 6-8 สิงหาคม 2529 โดยโครงการสนับสนุนจากมูลนิธิ
โกโยคา

พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2505 กรุงเทพมหานคร : ธรรมบรรพตการ,
2505.

เอกสารส่วนบุคคล

พวง พิงงาม, บันทึกเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมท้องถิ่น. (บันทึกส่วนตัว
ผู้บันทึกมอบให้ศึกษาประกอบการเขียน, พ.ศ.2528.

อำไพ คำโต, จารึกภาษาสันสกฤต และภาษาเขมรที่พบในภาคอีสาน และใกล้เคียง
หลายหลัก ฐาน (อำไพ คำโต) ไขปริบทกรุงเก่า และมอบให้
ศึกษา-เผยแพร่อันใดแก่
จารึกปราสาทหม่นรุง 2-5, 9
จารึกเมืองเพ็ญยศ
จารึกปราสาทห้วยเดียม
จารึกวังสวนผักกาด
จารึกวัดตาพระยา
จารึกสลักกอกกอม
ปราสาทหินพนมวัน

จารึกตั้งเสกฤต-มณ ลพบุรี

จารึกเขาพระวิหาร

จารึกวัดสระกำแพงใหญ่

จารึกปราสาทหินพิมาย

จารึกเมืองเขมร

จารึกพระพิมพ์นาคน

จารึกเขานกกระจิ่ว

วารสาร

สรุป นาคหินรู, โลกจำเรียงเมืองสร้างกระโดน, วารสาร อสว. ปีที่ 27 ฉบับที่ 11
มิถุนายน 2527.

เพ็ญพิศ คำฟู, พระราชนิพนธ์ โลกเขื่อน และหินพระอู่ : ศิลปากร ปีที่ 26
เล่ม 5 พฤศจิกายน 2525.

บุคคลอ้างอิง

ไต่ปรักษา ชัยภักดิ์ และฉานผลงานทั่วไปของงานที่โบราณนามก่อดำเนิน
หลายโอกาส

ประจวบ โลกทรัพย์, อดีตสมาชิกเสนาบดี จังหวัดบุรีรัมย์

พวง พังงาม, อดีต ศึกษาธิการจังหวัดบุรีรัมย์ ขณะเป็นจันทรวงศ์

บัน ทะเวทย์ ม.กุศลโกลน อ.ห้วยคำราษฎร์ อ.กระสัง จ.บุรีรัมย์ - ส.ค.25

เทียนชัย ไทศิริกุล, คณะวิชาวิทยาศาสตร์ วิทยาลัยเกษตรบุรีรัมย์.

พร อุดมพงษ์ ศึกษาราชการจังหวัดบุรีรัมย์ อ. เมือง จ. บุรีรัมย์

พิเชฐ ชัยพร ภาควิชาภาษาไทย คณะวิทยาศาสตร์และสังคมศาสตร์ วิทยาลัยครู
บุรีรัมย์

ภูมิจิต เรืองเดช ภาควิชาภาษาไทย คณะวิทยาศาสตร์และสังคมศาสตร์
วิทยาลัยครูบุรีรัมย์

สงวน บุญกลอย, ภาควิชาภาษาไทย คณะวิทยาศาสตร์ และสังคมศาสตร์ วิทยาลัยครู
บุรีรัมย์

สัทธา อริยวาทิต ภาควิชาภาษาไทย คณะวิทยาศาสตร์ และสังคมศาสตร์
วิทยาลัยครูบุรีรัมย์

อำไพ กำไท, กองหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, กรุงเทพฯ กทม.

หนังสือ

กองเศรษฐ ประพันธ์ทอง, "ไวยากรณ์อักษรไทย" ไวยากรณ์อักษรราชสีมา กรุงเทพฯ :
คณะ ไวยากรณ์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 1969.

_____. ไวยากรณ์ประวัติศาสตร์. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2529.

_____. ชนกตั้งวิทยา. กรุงเทพฯ : 2529 (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิง
ศพคุณแดง 10 ธันวาคม 2529),

จุฬพล วิเชียรโคป. ภูมิศาสตร์อีสานใต้. บุรีรัมย์ : ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม วิทยาลัยครู
บุรีรัมย์, 2525.

จิตร ภูมิศักดิ์. โฉมหน้าศักดินาไทย. กรุงเทพฯ : ชมรมหนังสือแสงตะวัน, 2518.

เฉลิม ยงบุญเกิด (แปล). บันทึกการควมชอบธรรมนิยมประเพณีของเจนละ.
(บันทึกของโจรคากน) กรุงเทพฯ : ชวนการพิมพ์, 2510.

ระเณ แก้วคล้าย. จารึกพระเจ้าชัยวรมันที่ 7. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร,
2528.

ทวี ทองสว่าง และคณะ. ภูมิศาสตร์ประเทศไทย. กรุงเทพฯ : กิจาภักดิ์
พาณิชย์, 2526.

ทิวา ศุภรรษา. การสำรวจข้อมูลชนโบราณบริเวณทุ่งกลาร่องใต้. (เอกสาร
ประกอบโครงการวิจัย) กรุงเทพฯ : 2529.

ทิวา ศุภรรษา และองศ์กร วนาใบ. ทะเบียนตำแหน่งที่ตั้งชุมชนโบราณใน
ประเทศไทย. รวมชุดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เล่ม 1-5 กรุงเทพฯ :
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524-2527.

_____. ทะเบียนตำแหน่งที่ตั้งชุมชนโบราณในประเทศไทย. (โครงการวิจัย
กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527 (หมวดจังหวัดบุรีรัมย์
26-01 ถึง 26-143).)

_____. ทะเบียนตำแหน่งที่ตั้งชุมชนโบราณในประเทศไทย. (โครงการวิจัยชุมชน-
โบราณจากภาพถ่ายทางอากาศ สนับสนุนโดยมูลนิธิโตโยต้า) กรุงเทพฯ :
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524-2527.

นิตา ชารยา. การขยายตัวของชุมชนในลุ่มน้ำลัดกับการกระจายอำนาจทางการเมืองของชุมชน (เอกสารประกอบการสัมมนาประวัติศาสตร์-วัฒนธรรมอีสานใต้) บุรีรัมย์ : วิทยาลัยครูบุรีรัมย์, 2525.

น. ๗ ปากน้ำ. ไกลไปไหน. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2524.

นครราชสีมา, จังหวัด. ประวัติมหากาพย์ส่วนภูมิภาค จังหวัดนครราชสีมา. นครราชสีมา : สำนักงานจังหวัดนครราชสีมา, 2526.

นิษัตริย์ ปิยะวรรณ. การสำรวจโบราณวัตถุในเขตจังหวัดภาคอีสาน. อุบลราชธานี : ภาควิชาประวัติศาสตร์ วิทยาลัยครูอุบลราชธานี, ๒๕๒๒.

ประยูร อุดม. สถาปัตยกรรมในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : โอเคเอนเตอร์, 2516.

ปรีชา นุ่ม. วิถีของมหากรรมกรรมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2524.

พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. ข้อคิดเกี่ยวกับเมืองโบราณที่โคราช ใน โคราชคดีนครราชสีมา. กรุงเทพฯ : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 1969.

ภรณ์. นาฏยศาสตร์. แปลโดย ร.ก.ท.แสง มณีวิฑูรย์ กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2511.

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. บ่อเกิดรามเกียรติ์. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2504.

มานิต วลัยโกทม และคณะ. รายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณวัตถุสถานใน
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2504.

_____. รายงานการสำรวจและขุดแต่ง โบราณวัตถุสถานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2503.

_____. รายงานการสำรวจและขุดแต่ง โบราณวัตถุสถานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาค 2. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2510.

_____. โครงการและรายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณวัตถุสถานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พ.ศ.2502. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2503.

เรืองเกษมสันต์, พันตรีหลวง. (ทองดี ภะวัชร์) (แปล) เรื่องพิธีการราชาภิเษก พระเจ้ากรุงกัมพูชา, ลัทธิธรรมนิยมทาง ๆ. กรุงเทพฯ : กลังวิทยา, 2507.

วชิรญาณโรตส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, กรมพระยา. วินัยมช เล่ม 3.
กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2529.

_____. ประวัติศาสตร์ โบราณคดี. กรุงเทพฯ : 2514 (คณะรัฐมนตรี
พิมพ์ในงานมหาสมณสรณ 50 ปี)

วิจิตรวาทการ, หลวง. กุศโลบายสร้างความเป็นใหญ่. กรุงเทพฯ : วรธนะวิบูลย์,
2495.

วิชาการ, กรม, กระทรวงศึกษาธิการ. ธรรมเนียม. หนังสือเวียนกลุ่มวิชา
พระปริยัติธรรม, กรุงเทพฯ : การศึกษา, 2528.

วราหิณ, พุทธศาสตร์. แปลโดย ร.ค.ท. แสง มนวิตร. กรุงเทพฯ :
กรมศิลปากร, 2505.

ศิลปากร, กรม. กฎหมายตราสามดวง เล่ม 4. กรุงเทพฯ : องค์การศาลฎีกา,
2505.

_____ . กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1. กรุงเทพฯ : องค์การศาลฎีกา, 2515.

_____ . ประชุมพงศาวดาร เล่ม 45. กรุงเทพฯ : องค์การศาลฎีกา, 2512.

_____ . จารึกในประเทศไทย เล่ม 1-4. กรุงเทพฯ : หอสมุดแห่งชาติ
กรมศิลปากร, 2529.

_____ . ภาพเขียนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย. กรุงเทพฯ :
2522 (จัดพิมพ์ในโอกาสพิธีรทการพิเศษเทศกาลเชาพรรษา ประจำปี
2522).

_____ . ประชุมพงศาวดาร ภาค 70 เล่ม 43. กรุงเทพฯ : องค์การศาล
ฎีกา, 2512.

_____ . แหล่งโบราณคดีบ้านปราสาท. กรุงเทพฯ : 2527 (พิมพ์เนื่องใน
โอกาสเทศกาลเชาพรรษา ประจำปี 2527).

ศรีจักร วดีโกมล. พระธาตุพนม. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๒.

_____. เมืองโบราณในทศวรรษที่ผ่านมา. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2525.

_____. "โบราณวัตถุสถานในชุมชนน้ำใส" ประวัติศาสตร์และโบราณคดีภาคอีสาน. มหาสารคาม : วิทยาลัยเกษตรมหาสารคาม, 2521.

สมพงษ์ เกษมโกมล. ประเพณีทางชาติและเวียงนาร. กรุงเทพฯ : เพชรนิลดา, 2505.

สมพงษ์ เกษมโกมล. สภาพภูมิประเทศบริเวณน้ำใส. บุรีรัมย์ : วิทยาลัยเกษตรบุรีรัมย์, 2525. (เอกสารต้นแบบทางวิชาการประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมน้ำใส วิทยาลัยเกษตรบุรีรัมย์).

ดร.เตช วรรณวิชัย. ปราสาทหินพนมรุ้ง. บุรีรัมย์ : ชมรมอีสานใต้ศึกษา จังหวัดบุรีรัมย์, 2550.

_____. ประวัติศาสตร์โดยสมัยอยุธยา. บุรีรัมย์ : วิทยาลัยเกษตรบุรีรัมย์, 2526.

_____. ประวัติศาสตร์อีสานใต้. บุรีรัมย์ : วิทยาลัยเกษตรบุรีรัมย์, 2527.

_____. เรื่องเล่าขานดินแดนบุรีรัมย์. บุรีรัมย์ : ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม, 2529.

_____. "การทำขวัญ - ความเชื่อและความเชื่อ" ในเรื่อง การบายศรีสู่ขวัญ. บุรีรัมย์ : วิทยาลัยเกษตรบุรีรัมย์, 2528. (เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาทางวัฒนธรรม 28-29 สิงหาคม 2528)

ด้จจาภิรมย์, พระยา. เทวคำแปล. กรุงเทพฯ : เสริมวิทยบรรณาคาร, 2517.

สำนักนายกรัฐมนตรี. ประชุมบิดาจารย์ภาคที่ 4. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ทำเนียบ
นายกรัฐมนตรี, 2513.

สุภัทรจิต ศิสกุล, ม.จ. พระพุทธบาทปรกติเทพใหม่ในศิลาจารึก. ศิริมพ์ใน
โบราณคดีนครราชสีมา. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2512.

..... ศิลปในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, 2522.

..... ศิลปขอม เล่ม 1. กรุงเทพฯ : องค์การการศาสนา, 2513.

แสงสุริย์ อคาวดี, มจร. สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ปฐมมกุฎราชกุมาร.
กรุงเทพฯ : มปป. (คณะกรรมการเผยแพร่พระราชกรณียกิจในคณะ
กรรมการเอกลักษณ์ของชาติ พิมพ์เผยแพร่).

สุรศักดิ์มนตรี, เจ้าพระยา. (พิมพ์ แสงสุริย์) "ว่าด้วยชาวปราชญ์ต่าง ๆ"
ใน อหิธรรมเป็นมถาง ๆ. กรุงเทพฯ : กลังวิทยา, 2507.

ฉีกศักดิ์ ไชยจันทร์, มหาสารคาม. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
มหาสารคาม, 2524.

..... ภูมิศาสตร์อีสาน. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์พรศักดิ์ แดงเค้แอซไชนิก, 2525.

ขุนนางราชชน, พระยา. เรื่องแหลมอิน โค้วชัยโบราณ. (พิมพ์ในงานพระราชทาน
เพลิงศพ พระยาเรณูวิริยะ 3 พฤศจิกายน 2483).

องค์การศาสนาพราหมณ์-ฮินดู. ประวัติและหลักฐานศาสนาพราหมณ์-ฮินดู.
กรุงเทพฯ : กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, 2525.

อนุวิทย์ เจริญกุล. แบบโครงสร้างและระเบียบการก่อสร้างด้วยกรรมสถา
นฐานและวิธีวิธี. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์, 2524.

อำไพ คำโต. จารึกบ้านกระมด. (ต้นฉบับพิมพ์), 2528.

_____. จารึกปราสาทหินพนมรุ้ง 3. (ต้นฉบับปรับปรุงส่งโรงพิมพ์), 2530.

_____. ศิลาจารึกถ้ำเขวาสันติราษฎร์. (ต้นฉบับพิมพ์), 2524.

Bibliography

Boak, Arthur E.R. and Others, The History of Our World,

Boston : Houghton Mifflin Company, 1961.

Booquet, A.C., Comparative Religion, Great Britain : Penguin

Books, 1958.

Buhler, G, (tr.), The Law of Manu, Delhi : Motilal Banar

sidass, 1979.

Boisselier, Jean, Le Cambodge, Paris : 1966.

Coedes, G., The Indianized States of Southeast Asia, translated

by Susan Brown Cowing, Malaysia : University of

Malaya Press, 1968.

Dhaninivat, Prince Kromamun Bidyalabh, A History of Siam,

Bangkok : Prachandra Press, 1959.

Dodwell, H.H., (edit.), The Cambridge History of India,

Delhi : S. Chand & Co., 1964.

Encyclopedia International, New York : Grolier, 1966.

Gedney, William J., Notes on Thai Nuea, Thai Linguistics

in Honor of Fang-Kuei Li กองงานประวัติกาศกร เลขาธิการ

โบราณคดี ปีที่ 13 เล่ม 2 ก.ค. - ธ.ค. 2522.

Keren, Louis, China's Three Thousand. London : Times
Newspapers Limited, 1973.

Jayaswal, K.P., Hindu Polity, Bangalore City : Bangalore
Printing and Publishing Co., Limited, 1978.

Majumdar, R.C., Hindu Colonies in the Far East, Calcutta :
Firma K.L. Mukhopadhyay, 1963.

_____, Kanbuja - Desa, Philadelphia : Insittute for the
Study of Human Issues, 1980.

_____, An Advanced History of India, New York : Macmillan,
1967.

Marx, Karl and Others, On Scientific Communism, Moscow :
Progress Publishers, 1976.

Mukherji, B.P. Chandra, Report on Tour Exploration of Anti-
quities in Tarai, Nepal, Calcutta : Office of Superin-
tendent of Government of India, 1901.

O' maller, L.S.S., Indian Caste Customs, Delhi : Vikas
Publishing House, 1974.

Van Liere, W.J., Land, Water and Settlement in N.E. Thailand,

เอกสารประกอบการสัมมนา ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมอีสานใต้,

วิทยาดับกรบุรีรัมย์, 2525.